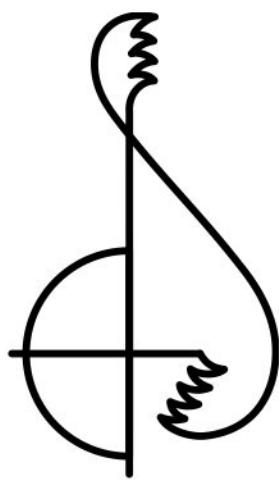

4
2011

НАША ЭПОХА

ЕЖЕМЕСЯЧНЫЙ ЛИТЕРАТУРНО-ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ
И ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

Издается с мая 1934 года

Главный редактор
Ахсар КОДЗАТИ

Редакция

Ответств. секретарь, проза – Борис ГУСАЛОВ
Поэзия, драматургия – Казбек МАМУКАЕВ

Общественный совет

Руслан БЗАРОВ, Гриш БИЦОЕВ, Анатолий ДЗАНТИЕВ,
Станислав КАДЗАЕВ, Елизавета КОЧИЕВА,
Анатолий КУСРАЕВ, Камал ХОДОВ

Владикавказ, 2011

ЛИТЕРАТУРОН-АИВАДОН ÆМÆ ÆХСÆНАДОН-
ПОЛИТИКОН ÆРВЫЛМÆЙОН ЖУРНАЛ

Журнал цæуы 1934 азы майæ фæсттæмæ

Сæйраг редактор
Хъодзаты Ахсар

Редакци

Бæрнон секретарь, прозæ – ГУСАЛТЫ Барис
Поэзи, драматурги – МАМЫКЪАТЫ Хъазыбег

Журналы æхсæны уынаффæдон

БЗАРТЫ Руслан, БИЦЬОТЫ Гриш, ДЗАНТИАТЫ Анатоли,
КОСТЫ Лизæ, КъАДЗАТЫ Станислав, КъУСРАТЫ Анатоли,
ХОДЫ Камал

Дзæуджыхъæу, 2011

НОМЫРЫ ИС:**БРЫТЪИАТЫ ЕЛБЫЗДЫХЪО: 130 АЗЫ**

<i>ЦОКОЛА ТЫ</i> Екатеринæ. Елбыздыхъойы фыстәджытә	6
<i>ЕЛБЫЗДЫХЪО.</i> Фыстәджытә, уац	11
<i>АЛХАЗТЫ</i> Знауыр. Елбыздыхъойы мысгәйә	17

ХЪАНЫХЪУАТЫ ИНАЛ: 160 АЗЫ

<i>ХЪАНЫХЪУАТЫ Инал.</i> Әмдәвгәтә	20
------------------------------------	----

ЦӘГОЛТАЫ ГЕОРГИ: 140 АЗЫ

<i>ЦӘГОЛ ТЫ</i> Георги. Зымәгон әхсәв. Радзырд	23
<i>КОКОЙТЫ</i> Эльзә. Поэзи – удләүүен цырагъ. Әмдәвгәтә	28

<i>ХЪАЙТЫХЪТЫ</i> Азәмәт. Дзамбабайы ныстуан. Таурәгъ	33
--	----

<i>ХЪАЗИТЫ</i> Мелитон. Новелләтә	43
-----------------------------------	----

МАХДУДЖЫ РАВДЫСТ**РӘЕСТАӘГ – РӘЕСТАӘВЗАРӘН**

<i>ДЖЫККАЙТЫ</i> Шамил. Сындызы бынәй сындыз әвзәры	92
--	----

<i>ХЪОДЗАТЫ</i> Әхсар. Хорз ма ракән әмә фыд ма ссарай	104
--	-----

АХУЫРГӘНӘГӘН ӘЕХХУЫСӘН

<i>МАМИАТЫ</i> Изетә. Аивад – удварны рәзән	122
---	-----

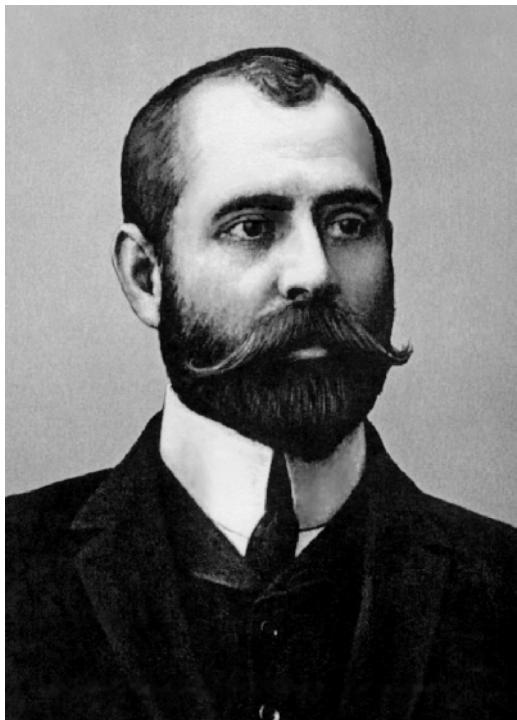
<i>АРВИСТОН</i>	128
-----------------	-----

ТӘФӘРФӘС

<i>Әлборты</i> Хадзы-Умар	141
---------------------------	-----

*Журналы авторты хъуыдитимә редакци
алкәд разы наә вәййы*

БРЫТЪИАТЫ ЕЛБЫЗДЫХЪО: 130 АЗЫ

ЕЛБЫЗДЫХЪОЙЫ ФЫСТАЕДЖЫТАË

Tеатр у культуры сэйраг артдзæст. Ирон адæмæн уыцы артдзæстмæ уæрæх дуар байгом кодта Брытъиаты Елбиздыхъо. Уый уыдис егъау сгуыхт. Нигер фыста: «Къостайы фæстæ Елбиздыхъо у ирон аив литературæйы тækкæ курдиатджындæр минæвар». Йæ цард уыди стъялыйы ферттывдау цыбыр, фæлæ ирд, рæсугъд æмæ мидисджын. Стыр гуманист йæ амæлæты бонмæ тох кодта талынгдинад æмæ цагъарады ныхмæ, сæрибар æмæ рухс идеалты сæраппонд. Уыди революцион тохы архайæг, фæлæ йæ сэйраг хотыхтæ уыдис-ты дзырд æмæ хъуыды.

Елбиздыхъойы цардвæндаг хуымæтæг æмæ æнцон нæ уыд. Бирæ зынтæ бавзæрста. Йæхæдæг фыста: «Æз хъысмæтæй рæвдыд нæ дæн. Мæ цард мын цы рухс кодта, уый мæ къухы æфтыди тохæй». Фæлæ уыди æвзыгъд æмæ сæрæн, нæ ба-саст царды фыдаевзарæнты, йæ сæр никуы æркъул кодта цæлхдурты раз. Æну-вид æмæ хъазуатонæй архайдта куыд сֆæлдыстады, афтæ æхсæнадон куысты дæр. Йæ уацмысты йын фенæм йæ зонды рухс æмæ йæ уарзты фидыц, йæ сагъæс æмæ йæ цин.

Фурдау арф æмæ уæрæх у Елбиздыхъойы сֆæлдыстад, кæд бæрцæй бирæ

нæу, уæддæр. Ахады йæ мидисæй, йæ аивадон хъомысæй. Йæ уацмысты проблематикæ у бирæвæрсыг æмæ актуалон, фæлæ йæ сæйраг ратæдзæн – сæрибary идеяæ, йæ сæйраг пафос – сæрибaryл тох.

Зынгæ литератор Тыбылты Алыксандр фыста: «Елбыздыхъо уыдис сæрибary фидиуæг. Цагъары рæхыстæ цыфæнды хузызы бацæуæнт, уæддæр стыр mast кодтой йæ зæрдæйæн. Йæ амæлæты бонмæ Елбыздыхъо зæронд æвзæр æгъдæуттимæ хæцыдис æмæ ног, раст фæндæгтæ амьдта ирон адæмæн». Ахуыргæндæтæ бæстон æвзарынц драматургæн йæ литературуон бынтæ. Фæлæ йæ фыстæджыты тыххæй нырма нæй сæрмагонд куыст. Афтæмæй уыдон сты йе сфаэлдыстады ахъаззаг хай, ис сын идеяон æмæ аивадон ахадынðзинад.

Эпистолярон жанрæн ис рагон традицитæ. Зынðгонд сты, зæгъæм, Цицерон, Сенека, Честерфильд æмæ æндæр куырыхон лæгтты фыстæджытæ, ис фыстæджытæй арæзт романтæ æмæ уацаутæ. Хъæздыг эпистолярон бынтæ ныууагъта Къоста. Жерхæццæ нæм сты Секъа, Токаты Алихан, Гафез, Калоты Хазбийы фыстæджытæ дæр. Уыдон сты ахъаззаг фæрæз сæ авторты цардвæндаг æмæ сфаэлдыстад иртасынæн, сæ фæлгонцтæ æххæстдæр æмæ бæлвырдæр аразынæн. Ахæм фæрæзтæ нын дæттынц Елбыздыхъойы фыстæджытæ дæр.

Фыстæг у зæрдæйы дæгъæл. Уым цæуы æргом ныхас. Уый тыххæй Джыккайты Шамил зæгъы: «Фыстæг у зæрдæйæ зæрдæмæ ныхас, уым алæмæт айдæнау зынынц царды æууæлтæ, авторы удон цард, йæ иууыл сусæгдæр æнкъарæнтæ». Ацы ми-ниуджытæй хайджын æмæ ифтонг сты Елбыздыхъойы фыстæджытæ. Шамил фыссы, зæгъгæ, уыдон сты «йæ царды докумæттæ, фæлæ сын уымæ схонæн ис прозæйæ фыст поэмæтæ. Уыдоны нывæфтидæй зынынц йæ хъыттæ æмæ йæ цинтæ, йæ mast æмæ йæ уарзт, йæ этикон æмæ эстетикон идеалтæ».

Елбыздыхъойы эпистолярон бынтæ æххæстæй рухс нæма федтой. Йæ чингуыты дзы мыхуыргонд цæуы æрмæст 17 фыстæджы. Уыдонæй 12 æрвист æрцыдысты йæ уарzon чызг Хъазбети Ольгæмæ (фæстæдæр уый сси йæ цардæмбал), 4 – Жембалты Цоцкомæ, иу та – Желборты Барысбимæ. Драматург уыди æргомзæрдæ адæймаг, йæ зæрдæ сыгъди рæсугъд æмæ тыхджын æнкъарæнтæй. Ольгæйæ домыс «Ты письмами должна создать настроение! А ты молчишь». Фыстæг уæлдай æхсызгон хъæуы,

адәймаг әңгәлон бәстәйи кәнә әнәбары ран куы вәййы, уәд.

Алы фыссәг дәр цардмә кәсси ләмбынәг, фәлә цаутән ал-чидәр аргъ кәнни йә зондахаст әмәй йә идеалтәм гәсгә. Елбыздыхъо уыди гуманист, тыхсти адәмы тыхстәй, мәт кодта сәхъисмәтыл, идеал ын уыди Прометей – Амыран; адәмы чи уарзы, дурзәрдә чи нәе у, уый хұуамә тох кәна Бесәйай, сәттә цагъарады рәхыстә. «Мә хыыг у удхаргәнәг адәмыл», – фыссы Елбыздыхъо. Кәд адәмы бартыл дзурын искәмә уәлдай хъуыддаг кәсси, уәд уый у фылдракәнд.

Үәззау уыд Елбыздыхъои рәстәг. Секъя йә хуыдта мылаzon. Къоста тыхсти: «Әмхуызон нә иуән дәр нәй, кәм кусәм, кәм қәүәм, кәм бадәм». Цәголты Георгийән нә бәстә уыди «Край беспросветной нужды». Драматург уыдта «әгъатыр цард» әмәй йә фәстиуджытә. Әмәй йә бон нәе уыд уыдәттәм куыдфәндыйә кәсси. Ирыстонәй хаст куы уыд, уәд Бакуы бәлвирдәй федта царды контрасттә. Иуырдыгәй сты, царды хъаймагъ чи хәрьы, цардәй чи хъазы, уыдон – «Это толстосумы. Они обладатели капиталов». Иннардыгәй удхар кәнынц, кусәг фосау тыхбыны куист чи кәны, уыдон. Елбыздыхъо сагъесты баңыд: «Каспы денджыз та ницы дзуры, йә риуыл рәзы цагъарад, уый та ницы дзуры». Фыссәг судзы мәстәй, арт уадзы йә зәрдә. Лермонтовы фәндыйд, цардәй чи хъазы, уыдоны қәсгәмттыл «әфсән стих» ныңғаевын; Елбыздыхъои фәндөн у уыдоныл егъяу дур фехсын. Диссаг уаид, денджизы тых әм куы уаид, уәд хъалтән цытә бакәнид, уый.

Елбыздыхъо йәхицәй домы граждайнаг ләгдзинад. Патриот вәййы активон архайәт. Әфсәст буржуй разы у йә цард әмәй йәхицәй. Уәрәх у фыссәжды эрудици. Цитатәтә хәссы дунейи литературајә. Уый нәе быхсы әнцой, әнәмәтәй нә кәсси адәмы ристмә. Йә уарзонимә быңғау кәны политикон әмәй ахсәнадон фарстатыл, этикон проблемәтыл. Фыссы йәм: «Ды мын зәгъыс: әз цард нәе аивдзынән. Афта фәуәд! Әмәй уәд мәхі ныхъхъус кәнон?.. Нәе, әз нәе быхсын хәрам!.. Әви мәхі ма риссын кәнон? Әмәй зәды къалиу дән? Адәмы хәрзтә сә туг калынц мәгуыр адәмы сәрвәлтау, сәхи фәкәнинц цәрәнбонтәм хауәттаг. Уыдоны змәнтынц цыыфы, марынц сә удхарәй, әфхәрынц сә әгъатырәй!..»

Ам ис карз рәстдзинад, уый сын дәтты тохы пафос. Ам Елбыздыхъо у Къостайи фәдон. Стыр поэт фыста, зәгъгә, адәмы

хуыздәртә сты рәстдзинад әмәе сәрибарыл тохгәнәг – «являются обыкновенно выразителями и творцами всевозможных великих нравственных идей и учений... Их зачисляют в разряд революционеров, и кто из зависти, кто из злости, мести и страха потери сокровищ, накопленных вековым рабством, обманом, грабежом и насилием, – прилагает все старания, чтобы скорее сломать их дерзкое неповинование». Ахәм хъуыздыгәнәг уыдис Елбыздыхъо, ахәм уыд йәх хъысмәт дәр, – дардтой йәх ахәстоны, хастой йәх уарzon Ирыстонәй, фәләе нә састи йәх ныфс, әхсист йәх удыхъәд әмәе йәх зынтәе кодтой хъазуатондәр.

Үәлдай уәззаяу уавәры уыди Ирыстон Елбыздыхъойы рәстәджы. Уый тыххәй Әмбалты Цоцкомә фыста, зәгъгәе, иры царды уыйбәрп низтәе әмәе хъәдгәмтәе ис, әмәе «Ирыстоны буарыл нәй иунәг әнәниз бынат дәр, уый нә, фәләе низәфхәрд у йәх уд дәр». Уымә гәсгәе фыссәг-гуманист агуырда ахъаззаг фәрәзтәе әхсәнады социалон организм дзәбәх кәнүнән. Йәх хъуыды уыд ахәм: әхсәнады социалон организмән хос кәнүн кәй зәрды ис, уый ийн фыщаджыдәр хъуамә дзәбәх кәна йәх монон цард, йәх удварн. Стыр ләг йәхимә исы стыр хәстә: «Я, как древний римлянин, буду кричать, что Карфаген нашего невежества, темноты и бесправия должен быть разрушен!» Гъе уыцы стыр хъуыддаг уыдис Елбыздыхъойы тох әмәе сфердистады нысан, йәх социалон әмәе гуманистон идеал, йәх күисты программә.

Ахәм программә әххәст кәнүнән Елбыздыхъо ахсджиаг фәрәзыл нымадта мыхуырон ныхас. Йәе иу уацы фыссы: «Газет адәмән райдайән чиныг у», «газет адәмы әвзаг у»; «газет у хабархәссәг, хъәргәнәг, фидиуәг, газет у фәндагамонағ!» Уымәй хъомысдожындәр фәрәз та у аив литература. Елбыздыхъойы бәллиң уыди хъәздыг ирон литература. Къостайән нәма уыди фәдонтә. Драматург уыны ирон дзырдаивауды әдзәллаг уавәр әмәе йыл сагъәс кәнә.

Бәрзонд нысан әмәе домәнтае әвәры Елбыздыхъо аив литературайы раз. Кәд ирон литература фыщаг къаҳдзәфтәе кәнә, уәеддәр хъуамә уа аив, хәрзхъәд әмәе мидисджын. Ам дәр Елбыздыхъо у Къоста әмәе Арсены фәдон. Йәе размә газетты әмәе журналты цы уацмыстә цыди, уыдоны хоны жалкая макулатура. Цоцкомә хаты, цәмәй иумәе уадзор журнад кәнә брошюра, әмәе фыссы: «Для воздействия на душу нужна

литература, и вот наш журнал будет посредником между литераторами и народом. Мы постараемся сказать ему не на древне-халдейском языке (хатиагау, гәлиртә ирон әвзагыл. – Ц. Е.), которым говорили погибшие журналы, а на родном осетинском – это важно, это – главное». Фыссаджы домәнтән әппәты хуыздәр дзуапп сты йәхи уацмыстә – драмәтә, радзырдтә, публицистикә, фыстәджытә. Дзуццаты Хадзы-Мурат раст зәгъы: «Елбыздыхъойы типтә-характертә, әмткәй йә уацмыстә хәссынц ирон национ дамгъә, ис сын национ-историон уидәгтә, национ мәрәй цъиринц җәрәццаг, әвдадзы хос». Кәй зәгъын әй хъәуы, ирон драмәйы зәрингуырд хорз зыдта дунеон литературә дәр, ахуыр кодта классикон традицитыл, стыр фысаджыты дәсныйады.

Елбыздыхъойы арф әндәвта ирон әвзаджы хъысмәт. Абон дәр актуалон сты йәх хъуыдитә. Мадәлон әвзаджы тәригъәддаг уавәр ирон прогрессивон интеллигенийән у риссаг фарст. Әнгом басты әвзаг, әгъдау әмәл литература, әнә кәрәдзи сын најү уәвән әмәл җәрән. Къоста йәх уац «Накануне»-ый фыста, зәгъгә, хохәгтә «сумели сохранить такие традиции, какими может гордиться лучший европеец». Ахәм хъуыды хицон у Елбыздыхъойән дәр. Йәх иу уацы фыссы: «Әгъдау наә әрцахста әмәл наә кәдәм кәна, уырдәм бар-әнәбары дәр җәудзыстәм. Уый нын әгъгъәд у. Фәләх наәхуыддәг цы тагъд кәнәм не ‘взаг рох кәныныл? Җәмәй схъыг стәм?! Җәмән әппарәм не ‘гъдәуттә, сә фылдәр бакаст әмәл ахуыргонд адәмән дәр бәллиццаг куы сты...» Фыссәг бәлвырд кәны, ирон адәм мадәлон әвзаджы фәрцы ахуырад әмәл зонынад әнцондәрәй кәй райсдзысты, уыцы хъуыддаг.

Драматург йәх фыстәджыты йәх уарзон чызгән әппәты әхсыз-гондәр әмәл аддышында рыхәстә фәкәны ирону. Фыссы: «Ягода души моей, ларчик сердца моего (мә уды ләууән)!

Җәмән, Җәмән? Ирон уәвгәйә чиниг уырыссагау Җәмән фыссын? Әви мә уарзондзинады фаг ирон әвзаджы дзырдтә нәй? Әви ме ‘взаг зәгъинәгты наә кәрдү? Җәмәй хъуг дән? Әххәст алҖәмәй дәр. <...>

Дә хид акәлдзән ирону кәсгәйә. Бафыдәбон кән (вспомогатель). Ирону зонын хъәуы, дәу уәлдайдәр. Уырыссагау дәләмә дәр – милый, уәләмә дәр – дорогой. Уый әмәл ирону: мә уды гага, мә зәрдәдарән, мә хур, мә цәстү гагуы. Чи

у мæ дуне? Мæ уд кæуыл лæууы? Дуне мын талынг æнæ кæй у? Дзаг кæмæй дæн, урс уæрыкк дын уон!» Ацы ныхæстæ гимнау зæлынц уарзондзинадæн дæр æмæ ирон æвзаджы кадæн дæр.

Кæй зæгъын æй хъæуы, Елбыздыхъойы фыстæджыты фылдæр ныхас цæуы уарzonдzинады тыххæй. Рæсугъд, сыгъдæг æмæ арф уарzonдzинад рухс кæны Елбыздыхъо æмæ Ольгæйи фæлгонцтæ. Сæ ахастытæ сты бæллиццаг, æмæ Елбыздыхъойы фыстæджытæ, æцæгдæр, сты уарzonдzинады кадæджы хуызæн, тавынц хуры тынтау, кæлы сæ рухс – уæздандзинад æмæ уарзты фæлмаен æмæ хъарм рухс. Уышы алæмæт рухс бандæвта Хъазбегиты зындгонд мыггаджы чызг Ольгæйи. Фæстæдæр уышы чызг сси дохтыр æмæ Елбыздыхъойы æнувиd цардæмбал. Рацыйд сын хорз цот.

Трагеди «Амыран»-ы Ныфсы символон фæлгонц куыд рухс æмæ рæсугъд у, афтæ уайы нæ цæстытыл Ольгæйи сурæт дæр. Дыууæ уды кæрæдзийæн лæвæрдтой ныфс æмæ царды зынты уыдысты фидар, æнæсæттон. Дыууæйæ дæр нæ бæллыдысты мулк æмæ æнцоймæ. «Спокойствие – чувство мещанскоe, – фыссы Елбыздыхъо. – Счастье, говорю я, должно пройти через горнило страданий». Зынты цæхæры басудзынц эгоизм æмæ фыдмонцтæ, æмæ дзы сыгъдæгæй, сæрыстырæй, ныфсхастæй рацæуы адæймаг.

Хъæздыг æмæ бирæвæрсыг у Елбыздыхъойæн йæ фыстæджыты тематикæ. Уыдон сты йæ цард æмæ йæ уды æрвайдæн. Йæ уацмыстай уыдоны дæр автор у курдиатджын æмæ стыр адæймаг. Max фыстæджытæ кæсæм цымыцисæй, æхсызгонæй. Се стиль у ирд, се ‘взаг – хъæздыг æмæ рæстдзæвин, сæ мидис – бæркадджын. Автор куырыхон ныхасæй рахизы хъазæн ныхасмæ, уарzon ныхæстæй – полемикæмæ. Уышы стиль сын дæтты аивадон æу-уæлтæ, æмæ сын ис литератуron æмæ культурон ахадынðзинад.

ЕЛБЫЗДЫХЪО

ФЫСТАЕГ ОЛЬГÆМÆ

Ягода души моей, ларчик сердца моего (мæ уды лæууæн)!

Цæмæн, цæмæн? Ирон уæвгæйæ чиныг уырыссагау цæмæн фыссын? Эви мæ уарzonдzинады фаг ирон æвзаджы дзырдтæ нæй? Эви ме ‘взаг зæгъинæгты нæ кæрды? Цæмæй хъуаг дæн? Эххæст алцæмæй дæр.

Прангаг хәтәл йе ‘ргъәвд сампалимә цәттәдәр нәу мәнәй! Әз рәвәдз, ифтонг: әхтәнгтә – әлвәст, згъәллагтом – дзыыхы, къах – әгъдәнцой!

Дә хид акәлдзән иронau қәсгәйә. Бафыдәбон кән (вспоминать). Иронau зонын хъәуы, дәу уәлдайдәр. Уырыссагау – дәләмә дәр милый, уәләмә дәр дорогой. Үйй әмә иронau: мә уды гага, мә зәрдәдарән, мә хур, мә цәсты гагуы. Чи у мә дуне? Мә уд кәуыл ләууы? Дуне мын талынг әнә кәй у? Дзаг кәмәй дәң, урс уәрлыкк дын уон!

Утәппәт фарстытән мын дзуапп! Арах дә кәй ис хабар, уый хорз, фәлә арәхдәр куы уаид, уәд хуыздәр уаид! Дәүәй хабар мән хъәуы алы сахат, алы минут... Дәүәй уләфын, дәүәй дзаг дәң, ды мә куы нә уай, уәд сәфғә кәнын!

Абон, ныртәккә райстон дә чиныг әмә тәвдәй дзуапп дәттын.

Мә уарzon, мә дуне! Афтә нә зәгъыс: «Нә, мә зәрдәйән ницы у, ма тәрс». Буңтә мын нә кәныс, кәй тәрсын, уый тыххәй?

Порок дын у, уый мә фәсонәрхәджы дәр нәй, тәрсгә дәр дзы нә кәнын. Мән фәнды де ‘нәниздзинад, бәллын, ды мын куы сәрттивис хәххон дидинәгау, сыйчыйай хъал әмә әнәнизиәй хәрзконд куы уаис, хәххон суадонәй рәсугъудәр, сыгъдәгдәр, – дәумә бакәстгәйә мә фәллад уд хъал куыд кәна, зәрдә, уарzonәй дзаг зәрдә, бухъ куыд уа!

Уыдәттә мә фәнды. Ди та – порок... Хәрәг куы у порок, йә кой дәр ма кән! Дәуыстән (зоныс, цас сомы у, уый?), нә дзы тәрсын! Әхсызгон мын у, дә писмотә бәлвырдәр кәй сты, уый. Афтә мәм кәссы, әмә цыма дә хәйрәджы схъиудтытәй чысыл әрәнцадтә. Әмә мын әхсызгон у уый, цин кәнын. Мәнәй зәгъыс, әнкъард дә, зәгъгә, әмә нә дәң, әрра хъәлдзәг рагәй нал дәң, фәлә әнәуый дзәбәх дәң. Цәрын амондимә! Дә фыд адәмән зәхх кәй байуәрста, уый хорз у. Бузныг дзы дәң, рухсаг уәд. «Дядя Пидо», йе «дядя Георгийы» чызг кәй нә дә, уый мын иттәг әхсызгон у. Дә фыды хабәрттә бәлвырд куы базонай әмә мын сә арәхдәр куы дзурай, уәд мын әхсызгон уыдзән. Зон, йә сурәт мә фыды хуызән у! Дәүән дә буары фыд у, фәлә мәнән та мә зонды фыдәлтәй у дә фыд әмә рухсаг уәд. Баныхас ма кәндзыистәм уый тыххәй.

Фәлә мыл иу бәлләх сәмбәлд, мә зәрдыл нал ләууы дә цәсгомы хуыз худгәйә. Дәүүй мә хуыз куыд ферох, уый ма хъуыды кәнис? Бәлләх у, фәлә ныр рәхдҗы фендзыстәм. Әз дәм Любанмә дә размә аңаудзынән, әмә уым фендзыстәм. Фәлә уал ныр дәхи әңцад әруадз. Фысс уымы хабәртә: чи цал дзәбидыры амардта, чи цал фалеры әрцахста.

Раст зәгъыс, тынг мә фәнды де ‘мбуар, афтәмәй Чырыстыиы цүупмә кәсын. Куыд рәсугъд уыдзән, ныр уый мә цәстытыл уайы. Фәлә мын аәгайтма ды уым дә. Мәстәй амардаин, әппын әнәхай куы уыданин ацы аз хәхтәй, уәд. Фәлә мын ныр ды уым дә, әз дәүәй дзаг кәм дән, уым мын дзы хай ис.

Куы ‘р҆цәуай, уәд Любаны әнәхъәбыс кәнгә нәй. Мәхинымәры афтә әрхъуыды кодтон: куыддәр фенәм, афтә дә әз мә накидкәйы әрбатухдзынән, әмә хъарм хъәбыс арвы цәхәрау нә дыууайы дәр басудздзән.

Нинәйән хъәбыс, дынджыр хъарм хъәбыс!

P. S. Ацы иннә писмо арвит мә хомә. Адрес: г. Владикавказ, угол Надтеречной и Ольгинской ул., маг. Братьев Солтамовых, передать Баппу Гр.

Уыцы писмойы әз фәстәмә дәүәй дзуапп куыд райсон, афтә. Ома уыдон раравитдзысты Сәнамә, дәумә, ие дә кәд нә фәнды, уәд Ник. Дм., кәд уым ис, уәд. Цы фесты, уый базонын мә фәнды тынг.

Хәрзбон уал! Ам ныридәгән уазал у, хур кәсгә кәны, фәлә.
7 июль, 1910 аз.

ФЫСТАЕГ ЦОЦКОМӘ

Әгас бәрәгбон дыл үод!

Мой старший брат, мой горящий, пламенный Цоцко!

Привет тебе! Боюсь я твоего пламени, оно заразительно, искрометно! Боюсь, ибо если заражусь, то сгорю дотла и угасну. Ведь это ты неугасаем. В тебя Осетия вложила весь пыл свой, тобою она выразилась.

Я рад, что пишешь мне. Благодарен за откровенность, с которой ты всплакнул над бедной нашей молодежью. Грустно это, печально и больно. Но пугаться этого не нам! Язв и болячек, как

ты говоришь, так много, что на теле Осетии нет ни одного живого места. А я прибавлю, что и душа ее так же сильно уязвлена. Какую бы язву ни лечить, за все спасибо, – только бы вылечить. Ведь наша больная совершенно беспомощна.

Так не спрашивай же меня, какие болячки я буду лечить, не спрашивай, потому что их много. Во всяком деле прежде всего метод, и ты прав, говоря о *планировании наших действий*, это же последнее может вытекать из самой природы объекта нашего воздействия. Перед нами больной Ир. Он состоит из нравственной и физической сторон своей природы. Пословица «в здоровом теле здоровый дух» к народности неприменима, ибо мы не о физической болезни, сифилисе племенном или вырождении, говорим. *Перед нами – социальный организм, болезни которого могут быть точно учтены.*

Здоровый социальный организм есть продукт духовного развития общества. Отсюда должно быть ясно: кто хочет оздоровить это последнее, должен воздействовать, главным образом, на духовную сторону того общества, социальный организм которого требует оздоровления. Ведь в конце концов для общества важно увидеть себя со стороны, увидеть свои гнойные язвы и ужаснуться. Поверь, оно вылечит себя лучше эскулапа.

Моя роль не лекаря, а глашатая болячек. Я, как древний римлянин, буду кричать, что Карфаген нашего невежества, темноты и бесправия должен быть разрушен!

К этому самому призываю и тебя. Надо ободрить упавшую духом молодежь. Надо окрылить ее – пусть даже миражем, иллюзией, но окрылить, – это важно.

«Ирон ләг фыдбылыз у». Так говорит о себе каждый ирон. Какой народ на аналогичном уровне своего развития дошел до такой объективности? Откуда такое самобичевание? Не говорит ли это о крупном сознании народа? Я думаю, да. Народ знает, что он «фыдбылыз», но сделать с этим не может ничего. Часто тот, кто говорит эту истину, сам делает тут же фыдбылыз, но не сознает этого. Народная философия, ее мудрость – одно, а личное развитие каждого индивидуума – другое. Старая мудрость вообще зачастую отвергается, и это хорошо, но до новой мудрости надо доходить самому, – это трудно. Наша задача – с беспощадностью анатомов разбираться в этих вопросах и доводить свои выводы до слуха народа. Я думаю, дорогой Цоцко,

будет у нас работа. Мы вспашем эту «целину» и вдоль и поперек; корни, ухабы и сорные травы вывернем, засыплем, высушим, и когда поле будет готово, — будем сеять, сеять, сеять.

Я говорю, важен метод. Для воздействия на душу нужна литература, и вот наш журнал будет посредником между литераторами и народом. Мы постараемся сказать ему не на древне-халдейском языке, которым говорили погибшие журналы, а на родном осетинском — это важно, это — главное.

Душа моя кипит дикой злобой, когда я вспоминаю эти журналы, эту жалкую макулатуру, это посмешище на печатное слово.

До крови хочется избить глаза тем корректорам, что решались выпускать такую грамоту!

Так вот, Цоцко, надо всю свою мощь направить на то, чтобы красивым нравственно и физически журнальчиком ежемесячным поднять погружающийся в тину дух.

Согласен, что болячки, вроде школы, отсутствия земства, неорганизованности — отвратительны, но это ведь все телесные болячки. Конечно, указывать на них мы будем.

Относительно организации скажу тебе, что вокруг идей журнала мы сможем тесно и дружно сплотиться. Видишь, совершенно незаметно сборник выродился в ежемесячный журнал. Здесь <дело> налажено, есть типография с нашим шрифтом, бумага, печать, и все это здесь дешевле. Принципиально ты с журналом согласен, теперь дело в том, как практически осуществить удачный сбыт. Скажи свои соображения. Это (сбыт) нужно для дела.

Гъе, уйй дын мæ митæ, куыд фæнды сæ дом.

(Этого звука в осетинском алфавите нет, ибо прежнее «h» теперь «у». А?)

Элбасдуко Брытъайы-фырт.

P. S. Для того, чтобы влиять на народ, нужно быть среди него. Так говоришь ты. Но, будучи согласен с этим, не отрицаю вот чего: тем и хорошо печатное слово, что им можно уничтожить пространство. Разве кабардинцы жили и живут среди нас? А сколько мы от них переняли? А это тебе доказательство того, что влиять можно и на пространстве даже без печатного слова.

Элбасдуко Бр.

4 апреля 1911 г.

Передо мной календарь Рамонова, может ли быть что-либо
также этого? Шахер-махер!

Мæ къай дын арфæ кæны æмæ бæллы, рæхджы искæимæ
куыд бакъай кæнай, уымæ (дæ фарн фынæй уæд).

19 МАРТЬИЙЫ 10 АЗЫ АЕХХÆСТ КÆНЫ КЬОСТАЙЫ МÆЛÆТЫЛ

Диссаг у, хорз адæм, – нæ бакаст адæм, бирæтæ чи федта,
бирæтæ чи бакаст, æппæтæй фылдæр та хъусгæ чи фæкодта, –
диссаг у, Кьостайы ном (рухсаг уæд!) уæ дзыхы цæмæн дарут,
уый. Цæмæн æй мысут? Райгуырæн бæстæм <уæ> зæрдæ куы
ахсайы, цъитириу хæхтæ цæстытыл куы ауайынц, мады хъарм
хъæбистæ зæрдыл куы ‘рбалæууынц æмæ уæ куы ‘рфæнды иро-
нау дзурын, уæд уæм разыны сæууон хурау фæтæнных хæхтæй
Кьостайы рухс çæгсом. Искæй хур, хорз адæм, æнахуырæй хæлар
нæу – ма йæм тав дæхи, нæ дæ батавдзæн кæнæ дæ æгæр ба-
тавдзæн. Цы йæ зæгъын хъæуы, чысылæй нырмæ цæуыл сахуыр
дæ, уый дæ зæрдæ кæнæ æппындæр нæ аппардзæн, кæнæ йæ
аппардзæн зынæй. Уый дæр зонды руаджы. Дæхи уд, дæхи буар
уарзыс фыццаджыдæр. Кьоста дæр нæ уымæн хъæуы, уымæн
æм тырнæм, æмæ нæм хæстæгдæр у. Йæ ныхасы хъæдæй, йæ
зонды æвæрдæй нæхи у Кьоста. Басæттæм ыл. Акæсут уæ алы-
варсмæ. Хæст... Либкнехт... Бебель... анархисттæ, либералты кой
нæ кæнын, цы дзурынц, куыд кæнынц <...>

Ацы хæст гыццыл адæмтæн сæ бон базонын кодта. Бельгия,
Сербия, Черногория. Ныхæстæ сты иууылдæр: стыр адæмтæй
алчидæр дунейæн æлдардзинадмæ бæллы. Чи дзы куыд сæфтмæ
цæуа, афтæйын йæ бынат иннæ ахсдзæн. Сæ алкæмæ дæр, æнæ
гырыысхойæ, уый ис, æмæ дзы алчидæр йæхи уарзы, йæхи мæт
кæны. Фæлæ, хорз адæм, æркæсын хъæуы: бафæзмæм сæ мах
дæр хи уарзынмæ, цæмæй макæй рагъ æфхалæм нæ уæзæй,
цæмæй макæй къахыл баст уæм уæззая къодахау, цæмæй нæ
ном æлгысты ном ма уа, фæлæ уа арфæйы ном. Сахуыр уæм
нæхуыдæг, сахуыр кæнæм не ‘фсымæрты, кæцыдæриддæр адæ-
мы фарсмæ æнæфсарм балæууынæн куыд бæззæм. Уæм
рæсугъдæр æмæ тыхджындæр. Ныр та: «Къордгай ныйистæм,
ныууагътам нæ бæстæ, фосы дæр афтæ ныппырх кæны сырд».

Ай-гъай, ныпнырх стәм, ныууагътам нә бәстә, фәлә ма
йәм зәрдәйә бәлләм. Нә зәрдәе йемә дзуры – уый у хорз
нысан. Нә бәллын сәххәст кәндзыистәм искуы! Әрмәст
бафәндәд бәрzonдылбадәджы баҳъахъәенүн нә зәрдәйы
уыцы бәллын, бафәндәд ай рәхдҗы дәр йә сәххәст кәнүн!
Уә нә мәгуыр фыййау Къоста, йә фос чысыл кәмән сты, уә
нә хъәздыг, не стыр ныфс, йә зонд кәмән бәэзы, йә уазымы
уадынды уаст зәрдәты нәртон фатау кәмән сәдзы.

Рацыдтә нә фәстә! Сәххәст кодтай дә арфәйи дзырд: иумә
нә рамбырд кодтай.

Ацы бон иу ран кәй стәм, фылдәр хатт нә хъуыдитә «Ирон
фәндир»-мә кәй здәхынц, уый у иу ранмә әмбырд. Әраембырд
нын кодта нә зонд.

Фидар у мә зәрдә, бындур ис нә чиныгән, не ‘взагән. Пушкин
уырыссаг чиныгән цы у, махән Къоста уый у. Цәуы уәдәй нырмә
аст фондзыссәдз азы, афтә гуырдзымә фәзынд чиныгфыссаг Шота
Руставели: ие ‘взаджы рәсугъдән, йә хъуыдиты арфән әмбал нә
уыд. Шота Руставели әвәрдта бындур гуырдзымы чиныгән «Стайы
царм»-әй – афтә хуыны йә чиныг. Шота Руставелийи ныв аәз
федтон Дзәуджыхъәуы, йә сәрүил худ.. Исдугмә йын зәды ныв
әнхъәл уыдтән. Афтә каддҗын у Шота Руставели.

Рәстәг-Афонмә дзурын: тагъд куы цәуис, ай-джиди, әмә
куы фәхицән кәенис... йә буарәй. Гуырысхо нә дән әз: алы
хәдзары дәр зәды нывау ауыгъд уыдзәни Къостайы ныв. Ныу-
уадзут, ферох уә уәд йә зәххон цард, – фыдәбон, хъиамәт
чидәридәр кәны, фәлә йын кәсүт йә рәсугъд зондмә, уым
агурут уә зондән сәрәвәрән, бакәсүт ын йә зәрдәйы кондмә –
уым сахуыр уыдзыстут уарзын.

Әмбырд стәм дә зондәй, рухсаггаг Къоста, әрәмбырд стәм
царды дендҗызызән йә былыл. Царды дендҗызыз...

ЕЛБЫЗДЫХЪОЙЫ МЫСГӘЙӘ

Амарди Брытъиаты Елбыздыхъо... Цәй зын зәгъән сты уыцы
ныхъастә, цәй зын сты Ирыстоны мәгуыр, талынг кәмтты
зәрдәйән, цәй зын сты сә судзгә мастиимә нә фәллойгәнәг
адәмән, цәй зын у нә быдыртән сә фехъусын!..

Гуыбыртәгәнгә, дзыназгә, ләдзджыты әңцәйтты ацәудзә-
ни фидиуәг, нырриздзән әмә кәуынхъәләсәй ахәсдзән уац-

хъуыд Ирыстонән, хәххон сәрибараурзәг адәмән, сә ахсджаигәр хъәбултәй иу әнафоны саумәрмә кәй ныххызыти, уый тыххәй. Ахәсдзысты сә азәләнү нә айнәг хәхтә, сәмхәццә уыдзән азәлын Нанайы хъарәджимә. Ахиздзәни хъарәг фәсхохмә, апирх уыдзәни бидырты Мәздәгмә, бариздзәни Суаны къәдзәх – скәүдзәни Лабә...

Кәудзән Ирыстон Нанайы хъарәгмә, скәндзәни ныр аргъйә ахсджаиг хъәбулән. Бамбардзән алчи дәр, Елбыздыхъю нә уды, нә зонды хойрагән хъәздыг къәбиц кай уыд, уый...

Сәрибархәссәг әхсарджын «Хазби» уыд Елбыздыхъо. Хәстон гарзән дардта кадәджы ныхас, әфсән топпән – фәндир. Арвау нәрыд йә кадәджы ныхас, әндонау зәллант кодта йә зәрдәйи хъаст, агуырдта Ирыстоны рухс царды фәндаг.

Йә фәндәтә нә уыдисты йә бар. Хъадаманәвәрдәй уыд йә цард, талынг ахәстәттә йә нә рухс стъалы Къостайау рагаңау баргъәвтой низы хъәбысмә. Фәлә нә уагъта йә күист. Сарәзта ирон театр. Бахъәздыг кодта нә мәгуыр чиныгdon йә зонды фәллойә.

Фәндарастан, Елбыздыхъо. Ды ахицән дә махәй, фәлә зон: нә ныуудзәнстиәм мах рохуаты дә ном, хәсдзыстәм нә иумәйаг күисты нә тырысайыл дә ахуырдзинад – Сәрибар. Сәрибар! Рог змәлд царды мидәг размә!

Ахондзыстәм де сконд фәндагыл нә мәгуыр адәмы рухс цардмә.

Фәндарастан, нә театры рухс стъалы.

Фәндарастан, нә цардхъуаг әфсымәр.

Алхазты Знауыр

«Рәестдинад», 1923 азы 8 октябрь

ХЪДНЫХЪУАТЫ ИНАЛ: 160 АЗЫ

ХЪАНЫХЪУАТЫ Инал

ФАНТАЗИ

*Аз дæ кæddær ысфæлдыстон мæ сæнты,
Фантазийы æрвон дуне, дзæнæт.
Ныр мын дæ фæлгонц удæнцой фæдæтты, –
Куы мæ ‘вдæрзынц уæззау хъуыдытæ, мæт.*

*Бæстыраæсугъд дæ, саудзыкку, гуырвидыш,
Дæуҗай мæм хуртæ, стъалытæ кæсынц.
Сæ тынта мæ уæлвонг бæстæтæм сисынц,
Фæдзæхсæгау дæ цæстытæ зæгъынц:*

*«Мæ удлæууæн! Аэмбарын дын дæ катай.
Зæххон дуне æлгыыстаг у, мæнгард.
Йæ судзгæ маргæй сæрра кæны хаттай
Растаг уды – ныггуымыз вæйыйы цард.
Фæраз, мæ хæдзар! Ма басæтт фыдæхæн,
Хæрам тыхты цур ма ‘ркъул кæ дæ сæр.
Дæ раст фæндагæй ничердæм и здæхæн,
Дæ фарсмæ дæн сæрбахъуыды æз дæр...»*

*...Пылыштæг цонг... Аэрвон тых ис йæ мидæг.
Рæвдауы мæ. У удыхос, æвдадз.
О Хуры хъæбул, амæндтæн сæ уидаг,
Дæ зарæджы æхпон зæлтæ мыл тадз.*

*Дæ сатæг дзыкку де уæхскæй æрхауди
Дæ дæллагхъуырмæ... Диссæгтæ... Фынтæ...
Мæ фæллад уд нæртон дунейы ‘рçарди, –
Цы хъом ын ысты удхæрттæ, зынтæ?*

ФЫДБЫЛЫЗ

Ныддәрән уыләнтыл мә бәләгъ,
 Ёма мый сау катай ёртыхст:
 Рәхджы цы ‘рцәудзәни, цы бәлләх,
 Цы и мә ныхынызы фыст?..

Кәсүн аәз былгәрон әнхъәлмә:
 Кәм дә, мә ирвәзән хос, нау?
 Мә уды сусәг сидт, дә хъәрмә
 Къуырма сты зәйтә ‘мә Хуыцау...

Әүүенк нәй иу исдуг дәр фурдыл:
 Да фәндтән фестдзәенис ингән...
 Ёртыхсы сау катай мә удыл, -
 Әвзоны царды денджыз мән.

1894

НОГ АЗ

Фәфардәг аз әмә йә фәстә
 Ныгуагъта сусәгтә дзәвгар.
 Цы федта адәймаг йә хәртәй?
 Йә бонтә раздәрау – фыдтар.

Тәхынц замантә, дугтә афтә.
 Фәкәсси боны хорзмә ләг
 Ёма әнхъәлмәгәсгә рафты –
 Нә цәуы амонд та хәстәг.

Йә Зәрдә Ногбоныл фәдары
 Мәгүүр: әрхәсдзәни мын фарн. -
 Амал йә тухитән нә ары,
 Зындонау удхайраг – йә ран.

Быксы цагъайраджы әфсондзән,
 Тыксы – цы сараза әндәр?
 Беңау ләг! – Амонды әфсон әм
 Фәзыны хаттәй-хатт Әндәрг.

1895 азы декабрь

Фатаонты Уариганы тәлмаңтә

ЦЕГОЛТЫ ГЕОРГИ: 140 АЗЫ

ЦАГОЛТЫ Георги

ЗЫМАГОН АЕХСÆВ

Радзырд

Ахсæв. Зымæг. Иры талынг кæмтты æлда-
риуæг кæны къæс-къæсгæнгæ хъызт.
Æмыр дуне. Фæйнæрдыгæй æгуыппæджы
уацары джиуынц урс уайгутæ – хæхтæ.
Æрдз афтæ цъæхснаг сабыр у, æмæ
лæджы буарыл адæргæй ихæнриз бахæ-
цы. Рæстæгæй-рæстæгмæ фыруазалæй
кæмдæр иу зæронд фыйайау куызд сräйы,
стæй хъæмпы бын йæхи арфдæр банорды
æмæ та ныххъус вæйы. Фаллоз их-салд
къæдзæхы рагъæй хатгай ærbайхъусы
стонг бирæгъы удаист ниуын. Ниуын
ærvæрттывдау йæхи ныццæвы хæхтыл,
цыма, æдзæрæг æмæ æгуыдзæг кæй сты,
уый тыххæй сыл йæ уайдзæфтæй ралæу-
уы, уыйай. Фæлæ уазал у, мард у
дурзæрдæ уайыджы риу, бирæгъы ни-
уынæй не ‘рфæлмæн вæйы, фехсы йын
æй иннæ уайыгмæ, йе ‘фсымæрмæ, уый –
æртыккагмæ, æртыккаг – цыппæрæммæ,
æмæ афтæмæй уыцы стонг ниуд фыдæн-
хъæлæй дзæгъæл ратæх-батæх байдайы иу
уайыджы риуæй иннæмæ, цалынмæ
кæмдæр арф комы сусæггаг фæлмы,
фæндыры скъуыд хъисы азæлдау, næ ба-
мынæг вæйы, уæдмæ.

Æмæ та ногæй æдзæм фестади дуне,
ногæй та фыдфынау – æгуыппæг. Уæд та
арвæй иу миты тьыфыл куы ‘рхауид!..

Фæлæ дын уалынджы комы дымæгæй,

сая хъәды арфәй куы ‘рбайхъуысид зарәг!.. Зәрдәхңон, фәлә цавәрдәр фәллад әмә әнкъард хъәләс.

Зын раиртасән уыдисты зарәгән йә ныхәстә. Фәлә уый хъәугә дәр чердәм кәны? Ахәм зарджытә зарджытә куы не сты! Уыдон сты, удхаргәнәг адәмы риуыгүүдүртә бирә аңусты дәргы чи арәмудзы, уыцы удаист хъәрзын, састизәрдә ләджы әрдиаг.

Зарәг райдышта ивазгә, ләмәгъ зәлтәй. Әңгәг дзы рәстәгәй-рәстәгмә бафиппайән уыди гәзәмә ныфсы мур... Уый удхар кәны адәймаг. Рагәй нырмә дәр – күистәфхәрд, йә хъарутә асастысты, фәлә ма уәддәр йә зәрдә цәуылдәр ләууы... Чи йын цы зоны! Әнәхъуаджы нә рантыстаид ацы мәнг дунемә. Ис дзы, әвәдза, Хуыщауы әгъдәүттә, рәстдзинад... Уәдә дүнейи рухсмә мыггагмәйи хъизәмары охыл фәзынди?

Зарәг хъәрдәрәй-хъәрдәр кәны, фәлә уыйбәрд йә зәлтән фәфылдәр и се ‘нтыснәг ахаст, фәтынгдәр и сә катай. Бәрәг бәлвырыд у – фәрәдышди ләг. Рухс фендзынән, загъта, фәлә йын Хуыщауы тәрхон әндәр уыд. Әмә йә ныфс асости. Зау-уаты уавәрмә цәуы алцидәр. Цәй цард у ай? Фәлтау, зәгъы, куы бафынәй уаин!.. Әнцад-әнәмәтәй, зәгъы, әхсызгон фынты куы аныгъуылин әмә куы ницыуал әнкъарин, куы ницыуал уынин әмә хъусин... Нал әй әндавы, әмдзәхгәр къардиуы сәрмә чи әргүбыр, уыцы әрхәндәг нәэзийи сусәггаг уынар, налдәр, арвы кәронәй чи згъоры, уыцы сатәг къададоны ды-бал-дыбул, налдәр, райдзаст сәүәхсиды тәмәныл чи бацин кәны, уыцы әрвон мәргүтә фәлмән цыыбар-цыыбур. Нал әм хъары суанг йә уарзон әрра доны абухын дәр. Кәддәр-иуын зәрдиагәй хъуиста йә уынәрмә, цыма йын йә сусәггаг сагъәстә райхалинаг уыд, афтә. Цәй тыххәй? Цәмән? Фәлтау ницы хъәуы. Бафынәй у, фынәй кән әмә маңыуал әнкъар.

Афтә зарыди уыцы хъәләс. Зәрдиагәй йәхихән куырдта рохуат. Домдта йә. Зарәг ноджы уәлдәр систа йәхи. Әвиппайды аскъуыди, ногәй та райхъуист әмә та бамынәг.

Уыцы удхаргәнәг мәлгә, мыйяг, акодта? Йә бирә фыдә-бәттә йә ферох сты әмә ницыуал хъуаг у? Йә фысымуат – арф, уәле йыл – ингәны уәззаза дуртә әвәрд...

– Әтт, мә зәрдә акәнай! Ахәц размә! Хәдзармә нә бирә нал хъәуы! – райхъуисти, чысыл раздәр заргә чи кодта, уый хъәләс.

Уый хәдуәлвәд – әхситт.

Мәнәе къардиуы сәрәй әрбазынди дыууә әндәрджы. Разәй сыллынк-сыллынкгәнгә згъоры хәрәг, йе рагъыл сугты әргъом баст, афтәмәй, фәсте та йә къәрид кәрцы бын хуынчытә цухъхъайы җәуы әрыгон ирон ләг.

– Ахәң, ахәң, мәе сызгъәрин! – сиды йәм ноджы. – Ма тәрс! Әдәрсгә цу размә!. Кәс-ма, уартә нә ахстон дәр әрбазынди. Уастырджи әмә ныл әфцәдҗы бардуаг аудынц! Ахәң, ахәң! Да кәвдәс дын байдзаг кәндзынаен мә хуыздәр хосәй... Суанг дын райсом-изәрмәйы фаг дәр сүйдәни!

Хәрәгән йә цыд фәтагъадәр, йә даргъ хъустә тәппуд тылд кәнә. Йә фәстә барст, уәрәх къахдзәфтај җәуы йә хицау, рәстәгәй-рәстәгмә оффытәгәнгә. Йә уазал къухтә кәрәдзи-уыл әрцәвь. Йә къәхты бын миты хъыррыст ын зымәгон әхсәвь уазал ирдә дард аскъәфы.

– Ехх! – дзуры дарддәр йә хәрәгән ләг. – Афонмә нәм әнхъәлмә кәсинаң нә хәдзаронты җәстытә ныуурс сты. Мә бәлон мәм дуарәй ракәс-ракәс байдыдта, ләмбынәг ныхъхъусы әхсәвь уынәртәм. Сабитә дәр, хәрзаг, нә фынәй кәнинц. Ләппуйән зәрдә бавәрдтон, дзоныгъән дын әфсәртә ракәндзынаен, зәгъгә... Уәд әхсәвәр та, әхсәвәр... Афонмә арахъхъ әмә уәливиҳтә фынгыл җәттәйә ләууынц...

Уалынмә дын әхсәвь әдзәмы куы нытъялланг ласид зәрдәскүүнән хъәрахст, тугдадзинтән сә тут кәмәй ныл-ләуы, ахәм әбуалгъ.

Хәрәг фестәлфыд әмә фәстәмә ракаст. Йә хицау уым нал уыд, йә фәстаг къахдзәфы быннаты бәрәг дардта сәр-сәфәнүрдәм калд миты таг.

Ләг фәбырыд әмә әвирхъау сәрсәфәны афардәг. Иу ис-дуджы фәстә бынәй сыйхъуист йә удаист хъәр, фәлә йын әй уадидәгән фәкъуырма кодта бирәгъты әрдондҗы Җәхснаг ниуын.

Хәрәг иунәгәй бazzад, иучысыл ма аләууыд әмә та йә фәндаг адардта...

Талынг мәгуыр къәс. Чъизи, сәгдзыд къултә. Ауыгъдәй сыл ләууынц дзәбидыры сыйкъатә, алы мигәнәнтә, әртүркъахъыг фынгтә әмә хохат ләдҗы хуыматтәт хәцәнгәрзтә.

Астауәй къонайы фәздәг кәлы.

Җәстытә чи къахы әмә уләфәнтә чи әхгәны, ахәм фәздәг,

фәләй йә, цыма, къонайы фарсмә бадәг сылгоймаг йә ләппу әмәй йә чызгимә хъуыды дәр нәе кәнинц.

Сылгоймаг бәлвырд ңәуылдаәр стыр мәтү баңыд. Арәх фәгәппә ласы, сәе гыщыл кәртмә руайы әмәе катаигәнгә ңәмәдәр байхұусы.

– О, Хуыңау! О, Хуыңау! Уый цы уа? – сәзырдта фәстагмә, йәе къәхты бынәй арф ныууләфгәйә. – Хъуамә раджы әрбахәццә уыдаид хъәдәй, уәд күнд нәма зыны?

Йә сәр әруагъта. Сабиты хуыссәг ахсын байдыдта. Чызг раджы бағынәй, къонайы рәбын фәннычы уәләе батымбыл, афтәмәй.

Ләппу ма тох кәнин афәлвәрдта йә хуыссәгимә. Тынг ай фәндидыд йә фыдмә банхъәлмә кәсүн, уымән әмәй йын уый зәрдә бавәрдта дзоныгъы әфсәртә әрхәссынәй. Әппүнфәстаг, уымән дәр йә ңәститә кәрәдзиуыл андәгъидсты әмәй, йә сәр йә мады къәхтыл әруадзгәйә, әрфынәй.

Мад йә ңәст дәр не 'р҃цынди кодта. Йә сәры әнәсцихәй зилдух кодтой әнәнүмәц катәйттә. Йә зәрдә йәм дзырдта: уызы ләг хуымәтәджы нәе ныффәстият уыдаид хъәды. Йәхицән ныфсытә әвәрдта, фәндагыл алы хъуыдаг дәр әрцәуы, зәгъгә.

Чи зоны, әмәе хәрәдҗы къах асаст... Хъәдгәс сәе әрцахста... Ие та раджы рацыди хъәдәй, фәлә дзы йә фәрәт уым ферох әмәй йәм фәстәмә аздәхт. Алцыдәр әрцәуы... Вәййы...

Фәлә... куы не 'рыздәха, уәд та? Мыййаг ыл кәд исты әрцид?

Фыртыхстәй йә зәрдә суынгәг. Цыдәр әнахуыр уазал йә фәллад риуы баңыд. Цы фәуыздәни мәгуыр сылгоймаг? Йә сабитә цы бауыдзысты? Чи сәе схәсдәни? Ҳиуәттә сын куы нәй... Къәбәргур зилын ай бахъәудәни... Стәй йын алы әнаккәеттәй аңауәнтә нал уыдзән... Алчи йә бағхәрыныл архайдәни. Ләппу ма әгәр гыщыл у әмәй йә сәрыл рахәзын нәе бағәраздзән.

Судзаг ңәссүйдҗы 'ртак ратылд йә ңәстәй әмәй ңәхәркалгә әрцауындаәг йә ңәстыхауыл. Йә катәйттә йыл бынтондәр ныйичиңи сты, йә уәд ын йә хъуырәй ласынц.

Фәстагмә фәлмәңын райдыдта. Сәр ныллағәй-ныллағәрмә уагъта йәхі. Сагъәстә, әнкъарәнтә цыдәр әнахуыр хуызы сәмхәццә сты, әддәг-мидәг ауадысты. Йә ңәститә әрцийнди сты...

Уалынмæ уыны – дуар байтом, æмæ мидæмæ æрбахызт йæ мой. Йæ цæсгом æнкъард. Сындæггай бацыд йæ къаймæ, йæ фарсмæ æрбадт æмæ йын йе уæхскыл йæ къух æрæвæрдта.

Усы зæрдæйи цæмæндæр стыр тас бацыд.

– Мæ зынаргъ Чабæ! – ныуулæфыди лæг. – Цæугæ дын кæнин. Дардмæ, тынг дардмæ. Чи зоны, æмæ æппындæр мауал æрыздæхон... Уарзын дæ... Сывæллæтты кой кæн... Ма фæхудинаг кæн мæн дæр æмæ дæхи дæр... Уым ахæм исты хабар куы фехъусон, уæд мын тынг зын уыдæн.

Æмæ лæг ныккуыдта.

Уыйадыл ныйиазæлыд æнахъинон хъæрахст. Ус фæгæпп ла-стæ æмæ йæ цæстытæ аууærста. Йæ сабитæ къонайы фарсмæ хуыссыдисты, æндæр хæдзары ничи уыди. Хъæр та ногæй æрбай-хъуист. Уый сæ хæрæджы уасын уыд.

Усæн йæ зæрдæ цины гуыпп-гуыпп ныккодта. Уæдæ ам ис йæ мой.

Кæртмæ ракызти.

– Цæс дæм фенхъæлмæ кастæн! Нæ дыл æмбæлд афтæ ныф-фæстиат уæвын! Мæ зæрдæйи тутгæ куы фæкалдисты! – парæ-цигъята ус хъæлдзæгæй, райгондæй.

Дзуапп ын ничи радта. Кæрты иунæгæй лæууыди сæ хæрæг: ие рагъыл сугты æргъом.

Усæн йæ зæрдæ сүынгæг. Уынгмæ разгъордта.

Цынуызмæлæг дæр никуы ис. Æхсæвы тар арвил налхъуыт-тай зынг-цæхæр калынц стъалытæ. Фæйнæрдыгæй митын хæрвьи тыхтæй лæууынц хæхтæ. Æдзæм у дуне, æрмæст кæмдæр иу къæдзæхы тигъыл ныллæг хъæлæсæй уасы ооли.

– Кæм дæ? Цы фæдæ? Цы мæ тухæнæй марыс? – сирвæэти ма йæ риуæй.

Иу уынæр, иу сыйыртт дæр никæцæй райхъуист. Раздæрау, къуырма æмæ афтид дуне.

Фынæй хъæуы сæрмæ ныйиазæлыд удаист марой.

Ехх, зымæгон уазал æхсæв...

Мамыкъаты Хъазыбеджы тæлмац

ПОЭЗИ – УДЛАЕУУАЕН ЦЫРАГЪ

ЗЫМӘГ

Миты урсы рухсәй
 Дун-дуне – дзәнәт.
 Йе ‘хпон рухсы урсәй
 Не ‘фсәды мә цәст.

Арвы ирд тыгъдады
 Айвәэта йәхи
 Урс цәргәс... Йә тахты
 Нәй хәрам, нә – хин.

Базырты ныттыгъды
 Ис йә тых, йә уарзт.
 Урс миты аерттывды –
 Урс зымты цъәхахст...

* * *

У мә талынг къәсү рухс
 Ирд мәйы хәрдгә тынтәй,
 Зәххыл миты рухсы урс
 Байтыгъдис әэмвәтәнәй.

Хус миты ныгъуылы уад,
 Хъәпәнү бын амбәхсы,
 Йе та бахойы мә авг,
 Мидәмә мәм бакәсү.

Багъәң! Ма у уа-тызмәг!
 Ма мыл әвәр маңы дау!
 У мә къәсү дәр зымәг,
 Баууәнд, нәй дзы хъармы ‘ртау.

...Рухс у арвы мусы рухс,
 Мәй - цәлхыдзаг, баҳуды.
 Бауадз мә, әрхәндәг, цъус!
 Нәй мә уды авд уды.

...У мә талынг къәсү рухс
 Ирд мәйы цыллае тынәй.
 Уаддым исдугмае фәхъус, -
 Ферхәңцыд тыхнәтүнәй!..

ӘМГАРМАЕ

Биазырты Кромвелән

Әз дәм цинагур лыгътән, -
 Асурай мә катай.
 Ди сыгъдә мәнәй фылдаэр
 Сагъасты цъәх артәй.

Хъуист әддейә уад-уынәр,
 Н' ауәрста йәхиуыл,
 Әмә ноджы бадывәр
 Уды рист мә риуы...

Фәлә... Ди нә дә поэт,
 Чыл кәнен куы ‘ркомай.
 Уадз - поэзийи куырдадз
 Зынг цәгъдәд ахсонәй!

Цинагур дәумә лыгътән, -
 Асурай мә катай,
 Ди сыгъдә мәнәй фылдаэр
 Сагъасты цъәх артәй...

* * *

...Хостон рохстәй дә къәссы дуар,
Арм гәдыхъәдау рызт.
Үйд ыстъалывәрд арвы цар,
Мәй цәлхыздагәй зынд.

...Нәе, нә дә дарын азымы,
Баууәнд ды, о, мәе бон.
Урс хәрдгә тынтә луары мәй
Ам дә къәсәргәрон.

Хур йәе тынтәй куы разыны
Райсом арвы кәрон,
Нал фенцайы уәд хъазынаәй
Арвыл урсхъуыр бәлон.

...Ех! Мәгуыры рыгъд хызыны
Хус гүүл базгъәлд, ныммур.
Стад бәлләңоны рыст-хъәрзынау,
Үйд дә цәстыты зул...

* * *

Ды дә мә бәллиңты цъәх рәхыс,
Поэзи, удлаууаен цырагъ!..
Дәуимә ихыл дәр әртәфсын,
Дәуимә ‘нцион хәссән – мәе уаргъ.

Мән айсы урс саргъы цъәх рагъыл
Әрвхуыз, кәркә-мәркә әфсургъ, –
Цәмәй дә комуләфтәй нуазон,
Цәмәй йәе цинтәй ма уон цух.

* * *

*Цардән ис дыууә цәсгомы.
Кокайты Топрадз*

Ис дыууә цәсгомы цардән, –
Иу дзы гом у, иннә – ‘хәд.
Ис дыууә цәсгомы уарзән,
Иу әңәг у, иннә – ‘лхәд.

Аэз дæ арт-цæстытæй тайын,
 Кæд нæ æмбарыс мæ уарзт?
 Дæу уæларвон хурыл барын,
 Уарзт мын басгуыхтис зыд-маст...

Нæй мæ уарзты артæн бараЛен, -
 Нæй, æгæрон у мæ уарзт,
 Иc нæ дыууæйы ‘хсæн араЛен,
 Аэмæ уый у, уый, мæ маst!..

Иc дыууæ цæсгомы уарзтæн?
 Иу дзы хъал у, иу - фынæй?
 Чи ссардзæни дзуапп мæ фарстæн? -
 Йе йын иу цæсгом дæр най?..

* * *

Мæ рæнхъытæ, о ме ‘нæнцой рæнхъытæ!
 Тæлфут, тæлфут та ме ‘взагыл, тæлфут,
 Аэрхизут-иу уæ базыртыл мæ фынтæм,
 Цæмæй уæ ‘нкъара алы уысм мæ уд!..

Мæ рæнхъытæ, мæ урс-базыр бæлæттæ,
 Фæхонут уемæ аргъау-бæстæм мæн,
 Мах фенæм иумæ бæстæйы кæрæттæ,
 Цæхæркалгæ ыстъалыты тæмæн...

О, ма-иу хæссут ме ‘хсæв хуыссæг дардмæ,
 Аэгъуыссæджы арм нæу, о, нæу фæлмæн,
 Хъыцъыдон мын фæдары уæд йæ армæй,
 Мæхи аууонæй саразы тæрсæн.

О, курын уæ, мæ урс-базыр рæнхъытæ,
 Тæлфут æдзухдæр ме ‘взагыл, тæлфут,
 Куы нæ хæссат уæ тæлфынæг мæ фынтæм,
 Уæд бонæй дæр хæрзаftид вæййы уд.

* * *

*А*хсæв райсомы хъæбысы
Райхъал, фесхъиудта æваст,
Зæрдæ адæргæй ныррызти, –
Мачи базона йæ уарзт?!

*А*мæ... мадардæй ныййарц и,
Бон нæма ‘рбацъæх и, уæд,
Риуы бамбæхста йæ уаз цин, –
*А*ертæх бамбærзта йæ фæд...

ХЪАЙТЫХЪТЫ Азәмәт

ДЗАМБАБАЙЫ НЫСТУАН

Таурәгъ

Аруатон и хъәубәсты «Ләугәхө», «Цәугәмәсиг». Игәры уәззau низ арбырста, хъәдмә сүгдзуу әнә фәрәтәй чи цыд, арс йә уындәй удаист кәмән кодта, хурбон бинонтәм аууон чи дардта, къәвдабон сәм әртак чи нә уагъта, уыцы уәйыгәнгәс ләджы – Дзамбабайы.

Сәууон хур дәр Тыппыроны бәрзондәй куы скәсы, уәд йә цәст Кәндисдҗыны хъәуыл әрәвәрү, фәлә Дзамбабайы сә кәрты къәләтдҗыныл бадгә куы нә әруыны, уәд әңкъардәй асастыты аныгъуылы, әмә та бон әрәнкъард вәйиы.

Хүйссы Дзамбабай йә сынтаңджы әмә хъуыдыты ныгъуылы:

– Әвәдза, фыдәлты әмбисәндә куыдраст сты! «Хъәддзуаң, дам, әмбисвән-дагыл йә цалх асәтта, зәронд ләгән та йә ус мәрдтәм фәраздәр уа!» Уыцы карз әмбисонд әртүндәс азы размә ме ‘на-монд сәр байяфта. Мә дыууә хъәбулы – Дзаба, Дзыба әмә мә дыууә чындызы – Гүйтаз әмә Мыса сә уdtәй арт бәргә цәгъдынц, аз хуыздәр ахәрон әмә ана-зоныл, фәлә мыл цыма ихын хәдон счынди, уыйау мә нишыуал әндавы.

Кәстәр чындызән йә цәгатырдыгәй иу зәронд ләг ирон хосгәнәг у. Үйй амын-дәй мын нуазын кәнның хуымәлләджы

уидәгты дон, әмә – Хуыңауән табу! – мә низыхатт фәса-
бырдәр! – арф хұуыдыты нығыуылди Дзамбабай.

Күнд зонәм, афтәмәй бәстәе иннәрдәм күң рафәлдәхта-
ид, уәддәр нә фыдәлтә Хуыңаубоны се ‘нгуылдз күисты но-
мыл уазал доны дәр нә аттыстаиккөй. Уый нә, фәлә Хуыңау-
боны мәрд нығәнның дәр не ‘мбәлди. Гүемә иу ахәм уләфән
бон дыууә әфсымәры, сә фыды дәлфәйтәм әрбадгә, бафәр-
сынц:

– Даду, дә царды хабәрттәй та ма нын истытә радзур!

– Радзурдзынән, мә хуртә, әңгәл ләмбынәг хъусут! –
фәзәгты Дзамбабай әмә йә царды чиниджы сыфтә фәлда-
хын байдыдта.

– Фондз азы мыл әххәст нәма цыдаид, афтәе ңавәрдәр
әнахуыр низ фәзынә, әмә Удисәг йә уис хәссын нал фәрәзта.
Бирәтә хъәуттәй ләгәттәм лыгъдысты. Баба не ‘рвадәлтәй
дыууә хәдзаримә банақас кодта, әмә уалә хъәды сәрмә,
әнусон цъититы дәлвәдджи Цъиахты ләгәтмә семә мән дәр
ахастой. Стыр хъыгагән, мә мад әмә фыд дыккаг бон хъәумә,
нәхимә ныфтардәг сты.

Бабаитә хъәдәй фәсалы әргъәмттәе фәхастой, әмә
ләгәтмә баңауәны рахиз фарс нәлгоймәгтән, галиуварс та
сылгоймәгтән хуыссәнтә скодтой. Хъәды хүс сугтә – хәрх,
әмә ахсәвәй-бонай ләгәтә астәу арт цыренәй сыгъди. Баба,
Симон әмә Бәбу әрдүзты къахтой давәттә. Байуәрстый-иу
сә, әмә хъуамә алчиәр йә хай баҳордтаид. Фәстәдәр күңд
фехъуыстон афтәмәй, дам, давәттә чи хордта, уыдонмә уыцы
карз низ әввахс нә уәндыди. Фәлә мә мад әмә фыдыл стых-
джын әмә сә фәдәлсүдҗыт кодта хъәуы... – Хъусут, хъә-
бултә? – афәрсы Дзамбабай. – Хъусәм, Даду, хъусәм, цыппәр-
гай хъустәй дәм хъусәм!

– Уәдә хъусут, мә хуртә, хъусут, – фәзәгты фыд әмә та
бәзджын хъәләсәй йә цардвәндаджы хабәртә анывәзта.

– Баба-иу күңд дзырдта, уымә гәсгә ләгәтә авд мәйы бәрц
фәңдардыстәм, мәнмә гәсгә та цыма авд азәй фылдәр уыды-
сты, афтә мәм кәссы.

Әвирхъау низ Ирыстонмә әрра бирәгъау кәңәй әрбалә-
бурдта, чи йын цы зоны? Ног мәйау нын нә адәмы фәкъахыр
кодта әмә хәйрәгай әрбадәлдзәх.

Ләгәтты цәрджытә сә хәдзәрттәм здәхын байдытой. Мах

дәр нә уазал къонамә әрыздахтыстәм, әмә ныл әнкъард бонтә адартъ сты.

Цард зынаргъ у, мә хуртә! Гъемә мыл, мә хуртә, әртындәс азы куы сәеххәст, уәд әнахуыр рәз хәссын байдыдтон, цы – уәләмә, цы – фәйнәрдәм. Хъаубәсты адәм мәм диссагмә кәсәгау уынәг цыдысты. Баба әмә нанайән та сә урс хилтә саутә раудысты. Фындаәсаздзыдәй-иу хәрәг кәнә стур мә дәларм рогән фелвәстон. Күистәй та әфсис нә зыдтон, әмә бабайән ие ‘нгуылдз күисты номыл уазал доны атыйссын дәр нал уагътон.

Рәестәг Хъазыны быдырты згъордта. Мә кой фәрссаг хъаутыл дәр айхъуист, әмә адәм хионәй, әддагонәй уынәг цыдысты.

– Мә хуртә, Биас әмә Бәбуйы зонут? Уыдонимә иу арты дих стәм. Ләгәты дәр иумә уыдыстәм. Гъемә мә дыууә әмә ссәдзәймаг азы куы бацыдтән, уәд мә иу изәр се ‘хсән әрбадын кодтой әмә мә фәрсынц:

– Дзамбабай, нә амонды дидинджытә әртоныны афон әрхәеццә, уый әнкъарыс әви нә?

Әз сын, се ‘уәхсчытыл мә къухтә әрәвәргәйә, дзуапп радтон:

– Уәлләй, џавәр дидинджыты кой кәнүт, уый хорз не ‘мбарын.

– Мәнә ираә фидын кәмән фәхъяуы, ахәм дидинджытә!

– Бамбәрстон уә, бамбәрстон, ме ‘фсымәртә, – баҳудтән аз әмә сә дыууәйы дәр әрбахъәбыс кодтон.

– Уәдә афтә, – фәзәгъы Биас, – дәхи барәвдзытә кән әмә немә дард балцы әхца кусынмә цом!

– Уәд кәдәм?

Амырыкмә, Амырыкмә, не ‘фсымәр!

– Нә, мә хуртә! Әз баба әмә нанайы иунәг бон дәр дзәгъәл нә ныуудздзынән!

– Әмә дә сәхәдәг куы ‘рвитой, уәд та?

– Уый, ме ‘фсымәртә, әндәр хъуыддаг у! – уыди мә дзуапп.

– Уәдә әри дә Хуыщауыкъух: уыдонимә нә хистәртә ныхастонд сты. Цалынмае әрбаздахәм, уәдмә сә ницы хъуаг ныуудздзысты! – бацин кодтой Биас әмә Бәбу.

– Әмә нә рәбыны иу суари куы нә ис, уәд мын фәндаггаг та кәм уыдзән?

– Ууыл ма тыых! Аргом дын ай зәгъәм: әнә дәу ахәм дард балцы мах нә ныфс нә хәссәм.

– Нәма схъыг стут, хъәбултә? – афәрсы Дзамбабай Дзаба әмә Дзыбайы.

– Нәма, нәма, Даду. О, әмә дарддәр цы баистут?

– Нәхи барәвдзытә кодтам, әмә иу райсом нәхи комы зәйтә әмә фәндагсар Уастырджийл бафәдзәхстам. Нә хордзентә раккой кодтам, әмә дыккаг бон Дзәуджыхъәуы уыдыстәм.

Поезды ныл фәндаг афтә нылдаргъ, әмә йын исқәд кәрон уыдзән, уйй әнхъәл нал уыдыстәм. Фәлә диссаг Уәрәсейы тыгъд быдыштә уыдысты, әмә сәм кәсынәй не ‘фәсестыстәм. Дис кодтам, стыр сахарты цы бирә адәм змәлыди, уыдоныл дәр.

Райдайән кәмән уа, уымән кәрон дәр вәййы. Кәдәй-уәдәй нә поезд бынатмә фәхәеццә. Бәлцәттә вагәттәй зәхмә хизын байдыртой. Мах дәр әрхызтыстәм. Уыди сусәны мәй. Хур зәххыл атылд, әмә ныл бынәттон адәм, дисгәнгә, әмбырдтә кодтой. Амә күүнә! Уыдис ныл бухар худта, күрәттү аәгъиңәдҗытә әнгом әвәрд. Цъәх тынәй ныл – цухъхъатә, әвзист әвзагджын рәттә хъаматимә астәутыл әнгом әлвәст; зәнгтыл тәбынәй нә нанаты быд зәнгәйттә, къәхтыл – әрчъиагуафсджын дзабыртә. Гъемә, цыма уәларвәй әрхаудыстәм, уййай ныл бынәттон адәм дистәгәнгә әмбырдтә кодтой. Мәнәй та сә цәстәнгас бынтон атонын нал күимдә, әмә-иу фырәфсәрмәй цы фәуыдаин, уйй нал зыдтон.

Уыцы уавәрәй нә фервәзын кодта нә фәндагамонәг Биас. Уымә ахуыр авд къласы уыди. Уырыссаг әвзаг дәр дзәбәх зыдта; кафынмә та йә мәлхъ дәр нә амбылдтаид. Гъемә ныр, нә нанатау, Бәбу әмдзәгъдәнгә, «Багкә – быдыры, Зинә – хохы, Багкә – быдыры, Зинә – хохы», зәгъгә, куы ‘р҃цагъта, уәд Биас дендҗызы хъазау расирдта, гъестәй къахфындиндзылы ахәм кафт скодта, ахәм, әмә утәппәт дзылләтә кәрәдзийи сәртү хаудтой, йә арм сә кәмән куыд амыдта, афтә сә дзып-пүтә әвдәлон кодтой.

Биас нын куыд бамбарын кодта, уымә гәсгә нау Амырыкмә сомбон аленк кәндзән, әмә мах дәр әнхъәлмәгәсән уаты әрбынәттон стәм, фәлә нәхи бар нә уыдыстәм. Мә кой әнхъән сахарыл айхъуыст, әмә ныл фәсивәд чыртә-чыртәй әмбырдтә кодтой. Уалынмә мәм цавәрдәр аертә хиңауәнгәстә

ләджы хибар уатмә фәдзырдтой. Әз мемә Биасы айстон. Буң уазджытау нә әрбадын кодтой. Уыданәй дәр иу зыдта уырыс-сагау әмәе нә фәрсъ:

– Цавәр адәмыхатт стут?

Биас мын фарст бамбарын кодта, әмәе йын загътон:

– Зәгъ сын, мах стәм ирағтә, Кавказы хәхбәстәй.

– Әмәе кәдәм цәүуг стут?

– Цәүәм Амырыкмаә ахча кусынмә.

Уыцы дзуаппәй әртә дәр фәхъәлдәг сты. Мәнмә сәе цәститтә ныңцавтой, әмәе мын сәе фәндөн Биас ратәлмаң кодта.

– Уәдәе, дам, уәйыгләджы хъул сах абадт. Ам, дам, махмәе баззайәд. Ратдзыстәм ын хорз хәдзар, ницы хъуаг, дам, уыдзән, йәхимә гәсгәе сылгоймаг дәр ын ссардзыстәм. Цот нын дзы раудзәд, әмәе дам әй әхчаты бын фәкәндзыстәм.

Әз фестадтән әмәе Биасән фәзәгъын:

– Зәгъ сын, мәнән ис райгуырән бәстә – Ирыстон, әмәе йә дун-дунеты хәзнатыл дәр нә баивдзынән! Гъестәй мәнәе ме ‘фсымәрты дәр дзәгъәл нә ныуудздзынән! – әмәе раңытән.

– Куыд уәм кәсъи, хъәбултә, раст бакодтон әви фәрәдьидтән?

– Тынг раст, тынг раст, Даду, – йә дынджыр къухтән ын хъәбыстәгәнгә, фәзәгъынц хъәбултә.

– Уәдәе афтә, мәе хуртә! Науы Амырыкмә куыд ленк кодтам, уым дәр уадиссагәй ницы уыдис, фәләе науәй куы рахызыстыстәм әмәе Амырычы зәххыл куы ‘рләуууыдыстәм, уәд чердәм цыдаиккам, кәмә нәхи бакъул кодтаиккам, уый нә зыдтам, әмәе әд хордзентә иннә бәлләттән фәдил мах дәр араст стәм. Цас ауадаиккам, нә зонын, фәләе уынджы иу фарс ләууыди стыр хицауы хуызән ләг, әмәе мәм, «рауай-ма», зәгъгә, йә къух фәтыйлтә. Ме ‘мбәлттимә йә разы әрләуууыдыстәм. Англисагау нә зонәм, уый куы бамбәрста, уәд мын къухты змәлдиттәй бамбарын кодта, кәд куыстагур дә, уәд, дам, мемә цом. Әз дәр ын, ме ‘фсымәртәм ацамонгәйә, бамбарын кодтон, әнәе уыдон мәе дә куист нә хъәуы, зәгъгә, әмәе дарддәр нә фәндагыл араст стәм. Уый уым иуңсадәр аләууыд, стәй нә раййәфта әмәе не ‘ртәйи дәр Калифорнәйи йә хәдзары бамидаң кодта.

Мах баңыдмәе йә кусджытә бындур әрәвәрдтой авдуәладзыгон уазағуатән. Фыңцаг үәладзыджы – цәлгәнән, уазағ-

уаты фарсмә та – бәгәныфыцән завод. Күйд ма хъуыды кәнүн, афтәмәй нә хицау Ганс Ричард уыдис, англ исаг, йә мад та – немыцаг, фәләй йәхәдәт та райгуырд әмә схъомыл Амырычы. Фыдаёт, дам, ын бирә мулк баззад, әмә уыди тынг хъәздыг.

Мах әртәйә куыстам: дыууә сисамайәгән әххуысгән-джытәй, иннае сисамайджытән та уыди цыппәргай әххуысгән-джытә, фәлә сын мах хуызән не ‘нтыст, әмә фәстәүәз за-дысты.

Афәдз рацыдаид, уәдә цы! Иу райсом мәм нә хицау фәдзырдта. Уәзласән машинәйы мә сбадын кодта, йә фондз-әхсәзаздзыд фырт дәр – йә фарсмә. Фәндагыл фәңцидаик-кам сахат әмә әрдәг. Уым ын уыди стыр цәхәрадон, йә иу кәрон – дыууәуатон хәдзар. Уыди тынг тәвд бон, әмә фыд йә фырты хәдзармә баҳуыдта. Кәртма, дам, ма рацу, хур дә ныңцәвдзән, зәгъягәй йыл әддәрдигәй дуар сәхгәдта. Мән иу дәс әмә ссәдз метры бәрәц ахуыдта, ардыгәй, дам, хәдзармә хәтәлты дон баудзын хъәуы, әмә къанау къахын байдыдтон. Фәллад цы у, уый нә зыдтон.

Хицау машинәйы цыдәртә архайдта. Къанау әмбисмә къахт нәма фәдән, афтә хәдзар йә баңауындыгәй пиллон арт суагъта. Фыд әрдиагтәнгәй йә сәр дыууә къухәй хойы, фәдисхъәр кәнүн, фәлә уым хәстәг нә дыууәйи йеддәмәничи уыд. Әз айтә-уыйтә нал фәкодтон, базгъордтон хәдзары фәскүулмә, мә сынәгәй йә барәмыйгътон, сывәллоны рас-къәфтон, әмә йә фыды хъәбысы авәрдтон.

Фыд ләмбынәг әрысгәрститә кодта фырты, әмә дзәбәх куы уыди, уәд ай зәххыл авәрдта әмә ме ‘рдәм фәци. Уәләмә мәм не ‘ххәссыди, фәлә мын мә къухтә әмә зәнгтән хъәбыстә кәнүнәй нал әфсәст. Уәдәй фәстәмәй йын бын-тондәр уәларвәй әртәхәг зәд фестадтән. Хаттай-иу мын, фембәлгәйә, мә дзыппы доллаертә дәр атъиста.

Дыууә азы әмә аст мәймә авдуәладзыгон уазәгуат сцәттә. Бәгәныфыцән завод дәр скыиста. Мах иу изәр әрбадтыстәм, әмә не ‘хнатә әрнымадтам. Фаг уыдисты фәндаггагән, ираән, чындахсәвтән әмә ма бирә цәмәндәрты. Не ‘мбаелтән хәрзбон загътам әмә, цәуыны къахыл куы ‘рләууыдистәм, уәд мәм нә хицау Ричард йә уатмә фәсит әмә мын фәзәгъы:

– Дзабо, ды дә мә зәдыхай, мә хъәбулы удыл хәцәг! Ләвардын кәнүн мәнә ацы хәзна, әрмәст дә фәдзәхсын, сызгъәрин

дәм ис, уый де ‘фсымәртән дәр ма схъәр кән! – загъта карзәй, стәй нә әртәйә дәр йә машинәйи науләууәнмә әрбаласта амә нә рафәндарааст кодта.

Цы уыди, уәddәр Джөоргүбаты хәдразмә нә къонаты уыйстәм. Ехх, куы федтаиккат, куыд ныл цин кодтой нә хъәубасты адәм, уәлдайдәр та – баба амә нана.

Бәбу амә Биас бәрәгбәтты фәстә рәестәг дзәгъәлы нә сәфтой. Сә амәндәтә ссардтой, амә хъәубасты фәсивәд әнәхъән мәй чындахсәвты кафыдысты амә зарыдысты. Ирон фәндирү хъәлдзәг зәлтә арвы милтәм хәццә кодтой.

Æз мә амонды дидинаң нә артон, амә ма иу къорд мәйи афәстиат дән. Кәдмә афтә бадтаин, нә зонын, фәлә не ‘рвадәлтү чызг Гүйтаз Нәэзыджынаң чынды уыйис. Уый йә цәгатмә хуындајжы бадынмә әрбацыди. Фәцинтә кодтам кәрәдзи-үл, уәдә цы, амә мын мә хъусы бацағъта:

– Дзабо, дәуән дә амонд Амасины хъәуы Аләдҗыхъоты хәдзары ис. Сом Хуыңауәхсәв у, амә ма сә бабәрәг кәнүт!

Цы дардыл ай дзуор! Ссардтон мә амонды дидинаң Аләдҗыхъотәм. Ираәдән цы ‘рҗагуыртой, уый әнә уәлдай ныхасәй бафыстам амә заргә, кафгә әрҗеу-цәу кодтам уә мады. Мәнә мын сымах баләвар кодта. Дзаба, дәуыл фондз азы бәрп цыди, Дзыбайыл та әртә азы амә ‘рдәг, уәд нын ай Удхәссәг йәхирдыгәй фәкодта. Сымах хъомыл кодтой баба амә нана, фәлә нын уыйон дәр нал сты. Әртәйә дәр рухсаг уәнт! Мәрдты сызгъәрин талатә суадзәнт!

Фыд, хъынцымгәнгә, иучысыл ахъус, стәй та йә бәзджын хъәләс рапхъуисти:

– Дзаба, дәлә ма бандоныл уым аләуу, амә уәлә хъайвани сәр цы тыхтон ис, уый мәм әрдәтт!

Фыд, тыхтон рапхалгәйә, фәзәгъы:

– Хъәбултә, ацы сызгъәрины къәртт мын Амырычы нә хицау баләвар кодта! Уал азы уә мадимә фәцардтән, амә нәм сыйгъәрин ис, уый йын никәд срәдыдтән. Гъеныр, хъәбултә, сымах дәр фәдзәхсын, сыйгъәрин уәм ис, уый мә чындыты хъустыл күйинна ‘рҗауа, афтә! Дзаба йә әриста, Дзыба, ды та йә бывнаты сәвәр! Æз уын куы нәуал уон, амә исқәд бон цалынмә фәтыхсат, уәдмә йәм-иу ма бавналут! Уыл мә бирә ныхастә фесты. Ныр уал, хъәбултә, кәртмә акәсүт амә уәхи аирхәфсүт!

Артыккаг әхсәв фыңцаг кәркуасәнты чындытә – Гуытаз амә Мыса, сә ләгтә Дзаба амә Дзыбайы сыйтын кодтой, уәртә, дам, ма бабамә бакәсүт, цәмән рацу-бацу кәны, зәгъгә.

Дзамбабай уыди хәрзарәзт, бәрәгбоны дарәсы. Мәйдар ахсәвы-иу сыйндағай фәскүлмә аңыд амә та-иу хъәрзгә фәстәмә хәдзармә ‘рбаздәхти.

– Цы кәныс, Даду, фәскүлмә цәмән ауай-ауай кәныс² – фәрсүнц ай Дзаба амә Дзыба.

– Цәугә кәнын, цәугә, хъәбултә, уә мад мә ам нал уадзы! Фәскүл мәм әнхъәлмә кәсы.

– Цом-ма, мах дәр ай фенәм!..

– Нә, нә, сымах ай нафендзыстут!

Дыккаг кәркуасәнты Дзамбабай йәхиуыл нал хәңцид амә әруатон и. Сыхаг ләгтә йәм рынчынфәрсәг әрбаңысты, фәлә сә нал базыдта. Сәууон хур күйдәр йә был сәрдта, афтә ахызти царды арәнәй, амә йын Биас йә цәститыл әрхәңцид.

Арвәй дур куы ‘рхаудаид, уәд Кәндисдҗыны зәхмә не ‘рхәецә уыдаид, уыйбәрц мәрддзыгой әрәмбырд и Дзамбабайы мардмә. Хъәбәрхоры ссадәй та йын сыхы сылгоймәгтә сотийы гуыдын ахәм скодтой, амә йә иу ләг хәссин нафәрәзта. Куы-иу ай айста, куы – иннә. Хәсгә та йә кодтой чырыны разәй. Бирә арфәты фәстә чырын ингәнмә куы ауагътой амә йыл сыйжыт калын куы байдытой, уәд, дә хур фәнегүүлы, зәгъгә, сотийы гуыдын фахсыл уырдыгмә атылдатой. Цалхау сыйрын амә далә арф комы, халон дәр кәдәм нафәт, уырдәм ныттылд.

Афәдзы кәндитытәй бинонтә сә сәрән нал уыдышты. Фәззәджы ма сә стыр хист кәнын хъуыд, амә йә куы фәхицән кодтой, уәд әфсымаәртә байуәрстой, амә сыйн кәртү иннә кәрөн цы хәдзар уыди, Дзыба уым йә бинонтимә әрцаради.

Рәстәг цыди. Мыса мәгүүр цәрдитыл ахуыр нафәт, амә ныр изәрәй къөнайы куы ‘рбадынц, уәд Дзыбайы хурхы хал сласы, афтә гәвзыиккәй кәдмә цәрдзыстәм, зәгъгә. Ләг дзыни уаҳәмә куы стыхсти, уәд ын раппәлүди:

– Ма тыхс, не ‘фсин, махмә сыйгъәрин әвәрд ис!

– Цавәр сыйгъәрин, кәм и? – сыйбәл и Мыса.

Ләг ма бәргә фәсмон кодта йә рәдидыл, фәлә топп әхст әрцид, амә йә нафын раздахән нал уыд.

Сылгоймаг әм үәхи әрләгъез кодта, кәм и, кәм и-йә үә куы байтардта, уәд ын ләг дәр үә зәрдәйи дуар байтом кодта. Кәм сын үыди сыйгъәрин әмә кәм әфснайд и, үыдон ын радзырдта.

Рацыдаид ма дыууә, артә боны, әмә Мыса үә ләджы скъумы кодта:

– Дыууә ‘фсымәры стут, уә мулк байуәрстат, хицәнтәй цәрәм, әмә дә сыйгъәрины хай райс.

– Хорз, не фсин, хорз! – зәрдәй ын әвәрдта Дзыба, фәлә үә хистәр әфсымәрән ахәм кой скәнйимә үә ныифс нә хаста.

Мыса иуахәмы үә файнуст Гүйтазмә дәр фәкъәйных:

– Зәгъ-ма мә тиуән, әмә нын нә сыйгъәрины хай радта. Цы үыл ныйичи үтүт?

Уышы изәр Гүйтаз үә файнусты домәнтә Дзабайән куы радзырдта, уәд ләт, үә сәрү фәхстыл хәңгә, ныккәрзы:

– Уаих фәуай, ме ‘фсымәр, Дадуйы фәстаг фәдзәхсты су-сәггаг чи фәдзырддаг кодта.

Гәнән нал үыди, хъайваны сәрәй әристә сыйгъәрин әмә үә Гүйтазән рапром кодта.

Үйдис хосгәрдәнты афон, Дзаба әмә Дзыба дәр үыдысты зиуы хос кәрдымә сидзәргәс ус Госәмайән. Сыхаг сылгоймаг Хәмисиат аивәй үә цәст дардта Дзабаты хәдзармә. Гъемә, иуахәмы сылгоймәгтимә Гүйтаз әд къәрта далә Дәлцых-цырмә куы фәцәйцыдысты, уәд гуыбыр-гуыбыр, үә къухы сәнары къәртт, цыма зынгтур цыди, смидағ и хәдзары. Бандон авәрдта әмә хъайваны сәр агуры. Фәхәст тыхтоныл, үә роны үә амбәхста, бандон үә фыццаг бынаты авәрдта әмә әд сәнар феддәдуар.

Изәрәй та Дзыбайы үә ус хъуирмә куы скодта, уәд иннәе бол Дзабамә сныифс кодта:

– Байуәрстам, хицәнтәй цәрәм, әмә мын мә сыйгъәрины хай дзәбәхәй ратт!

Дзаба, арф ныууләфгәйә, фәзәгъы:

– Хорз, ме ‘фсымәр, райсом раджы хохмә цуаны цом. Иу сыйчи исти әрхәссәм, сыхы ләгтәм фәдзурдзыстәм, әмә дә тын дә къух ссардзән!

Хурыскастыл дыууә әфсымәры хохы сәрәй акастысты. Дзыбайы зәрдәй үә тәпп-тәппәй нал әнцад. Иу бәрзонд ай-нәдҗы сәрмә Дзыбайы бахуыдта, әз, дам, дыл фәхәцдзынән,

ныккәс-ма, ницы сырд дзы и! Дзыба йәхи куы агуыбыр кодта, уәд ай Дзаба йә тых-йә бонәй асхуыста, уый, дам, дын сизгъәрины хай, зәгъгә. Йәхәдәг хъәумә фәдисы әрхәццә, ме ‘фсымәр, дам, биләй ахауд.

Хъәубәстә фәфәдис сты, әмә Дзыбайы мард сынтыл әрхастой. Кад әмә йә радимә Дзамбабайы фарсмә бавәрдтой. Фәлә диссәгтә: йә сотиы гуыдын, куы-иу әй атылдтой, уәд-иу фәфәлдәхт!

Къорд боны фәстә Дзаба сәфәнд кодта йә чынды Мысайы зәрдә балхәннын. Бандоныл сләууыд әмә агуры хъайваны сәр сизгъәрин, фәлә уым йә фәд дәр нал уыд, әмә йә хъәр райхъуист:

- Не ‘фсин, ам сизгъәрин цы фәци?
- Дзыцайыстән, на зонын әмә ницы федтон!

Дзаба, дыууә къухәй йә сәр хойгә, бандонәй әрхызт әмә ныхъжъәрзы:

– Уә, рухсаг әрбауай, на фыд, бәргә нә фәдзәхтай, сизгъәрин нәм ис, уый сылгоймәгты хъустыл ма ‘р҃ңауәд, зәгъгә! Гъемә, Дзыба, дә дзыхәй дәхи дәр фесәфтай әмә мах цард дәр сизмәстай! Мә чынды Мысайы раз та мәхи куы акъәрттытә кәнон, уәддәр әй на бауырнда, сизгъәрин фесәфти, уый... Уыцы әхсәв Гуытаз, Дзабамә әнхъәлмә кәсгәйә, хъәдын цырагы рухсмә быдта къуымбил цъыннатә. Сәууон хур та йә цәст Кәндисджены хъәуыл әрәвәрдта, фәлә Дзаба зынәг на уыди. Уалынмә хъәуы сәгъгәс фехъусын кодта:

- Дзаба, дам, Дзыбайы ингәныл мардәй дәлгоммә хүйссы.
- Аәмә та саударән бонтә адаргъ сты...

Гъе уый дын нәлгоймаджы уәгъед пыри әмә сылгоймаджы хәләгдзинады тыххәй зондджыны фыдаелты таурағъ.

Хъәу ләгәй фидауы. Дзамбабай куы нал уыдис, уәд цәрджытә иугай-дыгай әндәр хъәутәм фәлыйгъдысты, әмә хъәууат уайтагъидәр ләгәмбәрц кәндысы бын фәци...

ХЪАЗИТЫ Мелитон

НОВЕЛЛАËТАË

ЦИН

Диссаг у адәймаджы сконд – нуазын дәм тәууы әмәе банаң. Цәй әмбәлтәе агурыс – сыкъа мардхәссән сынты у, дыууәрдигәй йыл күниә схәцай, уәд бынатмә нә фәхәеццә уыдзәенис. Ноджы диссагдәр та – куы нуазай, уәд цы әнәмәнгү, фынгтәе хәрдәй тасой. Бынтон диссагдәр та ирон ләджы сконд у: нуазыс, уәд дын уый алфән, мард дә, ‘гас дә, әнәмәнгү ссарын әмбәлы әфсон.

Уыдәттәе нын, – нә дзәнәтү бадинағ фыдаелтәен сыйғызарин тәбәгъты фәрухс чындәуәд, – уыдонәй бazzадысты. Сә аппарын нә тынг куы фәнда, уәддәр нә туджы афтәе ныффидар сты, әмәе уый нә бон нал бауыдзәенис. Стәй сә әппаргә дәр куыд кәнис? Кәнә цәй охыл? Дә туг куы аивай, адәмы ‘хсән бәрәг кәмәй дарыс әмәе дын фарнхәссәг чи у, уыңы хуызтә чъыраәй куы сәгъядай, уәд ма дә инкубаторы цъиуәй уәлдай кәнгә дәр чи цы кәнис?

Әмәе Пиран, йә нылләг, цыма әфсаргә әркодта, самандурәй конд хәдзары чысыл рудзынджы тәрхәггондмәе йә куыстәфхәрд, ардуаны фарсау, дәрзәг әрмттыл әруагъта йә әнәдаст цәсгом, афтәмәй ләууыд гуыбыраәй. Чъизи авгәй каст, әдде арв куыд хауд дәләмә, уымә.

Авг та чъизи, кәдәй нырмә рацард, уый рәестмә йәхи зәрдәфысты дәр кәй нал бazzад, уый тыххәй уыдис. Рәстәг ын куыд схәццә, афтәй йын схәццә йәхи хүз дәр. Авгән. Әмә нал әмә нал ахста йәх хүз. Фәлә уыдәттә Пиранән, әddәмә кәсгәйә, йә фәсонәрхәджы дәр нае уыдысты. Зәгъгә йәм әддейә бынтондәр ницы зынд, уәddәр тынг хорз уыдтаид, къәвдайы артәхтә сә кәрәдзи фәдым гуыр-әмгуыр хид-калгә куыд скъәрынц. Мәнә-мәнә сәм сырхтәпп кәсаг фәкомкоммә, уәд әртах-әртах – артахтагыл мигъты сәрәй агәпп кәнид. Уыцы цыхцырджытә хәдзары әрдәгәмбыд әмбәрзтмә куыд ныккомкоммә сты, Пиран уыцы уынәр куынә ахсид, уәddәр йә цәсттыыл бәрәгәй уайд, артәх зәгәлтә сә уdtә куыд уәлдай кәнынц йә фәхуынчытә кәныныл. Цыма фысыммә ләбурынц.

Әмә йәм ләбураент. Уыдон әdde, уый – мидәгәй. Цы йын сә бон у? Кәсаг дәр сә, уадз, гәппилтә кәнәд. Әрмәст сә, уәлдайдәр, ахәм къәвда мәй әмә әрдәг, дыууә мәйы размә куы әрфарстаид, уәд ын аргъгәнәг аргъ бәргә не скодтаид.

Куыд снәрстаиккой, гормон, мәнәуы хуымтә! Нартхор, мәгуыр, йә паддзахы худы къәбәлдзыг коцора арвыл хафтаид. Иннә ахәм халсартә! Фырбуцхастәй, фырнардәй «офф» кәниккой!

Фәлә йә ныр дәр Хуыща адәмы фарнән раугъята. Иу уый, әмә ахәм къәвдайы фәстә сәнәфсиры гагатә, армыздаг тәбын къуыбыләйтты йастә суыдзысты. Сә цармы нал цәудзысты, сә цармы.

Цупәлттә ныннәрсзысты, әлвенинаг уәрычытая. Гъа-гъа-гъа, цас сә уыдзәнис, цас, цардәттәг, амонддәттәг...

Дон ай схонәм? Нә, сәнәфсиры алутон тәңгъәд «дон» әрмәстдәр адәймаджы сәфтмә бәлләг, адәймаджы фыдызынаг схондзәнис. Әрмәстдәр ай бынтон ницәйаджы цәст бауарздзән бафхәрин! Куыд ис цинхәссәг, уарзтхәссәг, фарнхәссәг, стәй, бонафәстагмә, адәймагыл базыртә садзәг... диссаджы әмә ‘мбисонды стыр цыдәрән «дон» схонән?’

Әмә йә стәй цахәм цәсгомәй райсдынә дә къухмә? Цы зәрдәйә дзы батабу кәндзынә не Сфәлдисәгмә, сыгъзәрин тәбәгъты йын фәкуывдәуа, адәймаджы уыцы стыр хорзәхы аккаг чи скодта әмә нын ай чи радта! Кәмән ай хоныс «дон»?

Нæ, уый Пираны, стæй лæгau лæджы цур зæгъын йæ ныфс ничи бахæсдзæнис, арсы зæрдæ йын куы феста, пылы тых æм куы уа, уæддæр.

Ацы къæвдайы хорз ма уый у, æмæ райсом хур зæххыл куы атула, уæддæр æцæг зæхкусæг нæлгоймаджы ми кæнинаæттæй бакусынæн никæцы сбæздзæн. Аппындæр! Уæлдайдæр, нæ дæлбыдыр уа, нæ уæлбыдыр зæххыл.

Æмæ уый у, уый, гормæттæ, йæ рахæцæн! Йе стыр æмæ йе ‘мбæхст рахæцæн! Йæ зæрдæйы къуымты сусæгæй уувыл цин кæны Пиран. Райсом, йæхи æцæг лæджы фырт чи хоны, уый, фæнды йæ æви нæ – æцæг лæджы куыстытæй сæрибар уыдзæнис! Сугмæ цæуын удмарын у, зæхмæ февналын – тæригъæд.

Пираны цæстæнгас хуызсæфт авгæй æртæхтæй быд тынты æхсæнты андæгъд, къæвдадон змæстæй куыд згъоры, нырмæ хурмæ чи сfyхт, куыстдзагъд лæджы æрмттау, хурмæ чи ныггæлиртæ, уыцы зæххы уæлцъарыл. Нæ дзы барухс йæ зæрдæ. Къæвдайы дон йæ сæрты æгæр æнционæй згъордта. Уырдыгæй агæпп кодта амад фæйнæгæй араэст сæндоны дуармæ. Дуарæй – сæндоны раз къæхты бын над мæрмæ, стæй – йæ дыууæ кæрæттæм цы чысыл къанаугæндæтæ цæуынц, уыдонмæ. Амæ, катайгæнгæ, бабæллыд зæрдæбынæй...

Æтт, дæ-дæ-дæй, йе ‘фсымæр Митъуяу ын амад дурæй куы уаид, уæд та, йæхи сæндоны фæлгæтты агъуыст араэст! Уыцы бæстонгæндæтæ конд, уыцы аивтæ йæ ныззылдта. Митъу. Цыма зæхх батонын ис йæ зæрды. Цыма царды сæрты акъахдзæф кæндзæнис. Аразджытæ йæм Хурныгуылæнæй æрбакодта. Агас мæй-мæйдæргы цына дур ластой æмæ ластой. Мæйы бæрц сæрацьон фæрæттæй уыцы бæстон амадтой!..

Куыннаæ исдзæнис ахæм сæндон цæсты тигътæ! Галуанау, дардмæ дæр урс-урсидæй æрттивы! Цæст дзы улæфы, цæст.

Цæмæннаæ йæм уа тæхудыгæнджытæ! Йæ фæсфæстагæттæ дæр дзы буц цæмæннæ уой. Лæгбындарæй ын иу цъиутысайд ис... Амæ бæргæ сæхи халдих у, – бирæ цæрæд, æвзæрæн хорз зæнæг цæуы, – фæлæ уынгты куы фæзыны, уæд æгас зылды цуанонтæ æмбу кæнын райдайынц. Куыдз хуысгæ кæм фене, уым æм са-быргай-сабыргай фæстæты бацæуы. Йæ къæдзил кæнæ ын йæ фæстаг къæхтæ куыд ацахсы, уый мæгуыр цуанон йæхæдæг дæр нæ базоны. Райдайы йæ зилын, райдайы йæ зилын...

Үәд та кәйдәр үуанонән йәх ахсән йәх мәнгвәдәджы фәбадт, гормон! Ахәмтә үәм нымады дәр не сты. Күйинә ма сәәрцахса йәх сәр! Йәх фыд дәр афтә у. Дәрдты хуыфын нәфәцахуыр сты. Райсом цы уыдзәнис, уый сәе не ‘ндавы.

Фәлә ма йәх басәтт. Сәгъәй сәныкк гуыры, фысәй – уәрыкк. Әмә уымән, цыиуты бәләләйән, дурәй конд сәндон баззайдзәнис йәх фыдәй. Уымәй дәр – амад дурәй конд сәндон. Пираны фыртән та – гәлхәрд сәндон. Әмбыид фәйнәдҗы гәппәлтәй конд сәндон.

Йәх бонәй йәх уәд. Пиран дәр аегас районы сәрбосылхәңәг куы уыдаид, уәд амад дурәй арәзт сәндон нә – галуантә ныззылдтаид, галуантә... Стәй әрмәст Урсурты нә, фәлә суанг районаны тәkkә астәу!

Уас Пираны райгуырән рәстәгән әвзәртә фәлдыст! Әндәра, уый дәр сахуыр кодтаид! Афтә сахуыр кодтаид, афтә кәйдәрты фыддәрадән!. Әмә уый дәр...

Сәндоны ныхәй сәндоны ныхы кәрәттәм зулаив цы чысыл къанаугәндә цәуынц, уыдан сәрддон-сәрддәргъы алы бронәй байдзаг сты. Къәвдадон сәе рәстмә нә цәуы, хуыдуг сәе кәны аәмә аләгәрста сәе сәрты. Уыцы ракәненхуызәй гәппитә, тәррәстәтәгәнгә, афсәрста сәндонырдәм.

Пиран фестъәлфыд. Әрдәгтальынг къуымты цәстәнгасәй аңагуырда цыдәр. Фәкомкоммә, пецы фарсмә цы тәрх ныддәргъ, уымә. Әппәрст ыл уыд афтид голлаг. Әмә йәх фелвәста ләг. Йәх ком ын фәззылда бынмә. Йәх быны иу къуым ын фәczавта иннәйы. Пәләзы конд ай акодта йәх сәрыл. Әмә цымы къәвда нә, арвәй йәм хурты хуртә ныккастысты: йәх къогъодзитә нал бырыдысты – уыцы ләбурәджы цыдәй фәраст сәндонмә.

Ләдҗы зәрдәйи хур йәх бил сдардат – ныррухс цин аәмә сәрыйтыры әнкъарәнтәй. Сәндоны сыйджытбын астәрд сәрды судзгә бонты, донмә бәлгә, куыд ныскъуытә, афтәмәй ләууыд хусдзыхәй.

Пиран, сәндоны къултә зәххимә кәм иу кәнынц, уым сәәнгом бамбәрзта толәй. Уыдисны бәрп әй зәххы дәр ауагъта. Фәйнәг къулимә сәе фосы фаджыс аәмә ставд зыгуымимә хәәцәйәк кәй байсәрста, уый фәстә та – әлыг аәмә зыгуымәй, уый тыххәй галы бузныг фәцис йәхицәй.

Әмбаргә ләг йәх сомбоны кәнинәгтә афәдз раздәр аразы.

Пиранән, йә сәндонмә дон кәй нә бакалд, уый тыххәй йә зәрдә куы барухс, уәд сәрыстырәй райста къәпи әмәе ра-хызт әddәmә. Цыма къәвдайы цыхцырджытә нә, фәләе уал-дзыгон хуры тынты бын ләууы, уйайу сабыргай, әвдәлоны сыйғыдағ кәнын райдыңта донцәуән къанаугәндтә.

«Афтә, гъе, – къәпи цәгатырдәм әрхоста дойнаг дурыл, әмәе йә бакъул кодта сәндонмә бахизән къуымы. Йә цәст-әнгас ныссагъта, рәбинаң къулы цур раҳизырдыгәй сәрыс-тырәй стәхынвәндтә цы ногист биркуы кодта, уым.

Бәрзонд әвәрд у, бонәй йә уа. Йә алыварс – әлыгәй дардыл бәзджын сәрст. Йә сәрыл – клеенкәйы гәбаз дывәл-дахәй. Уәле йыл дойнаг тәнәт дур ахәм ныфсджын дәлгом ныщис, афтә йыл нындәгъд әмәе, мәе бон акән, кәд ын искай, – уынын нә, нә! – ие ‘мгәрәтты әрләууын дәр бауда.

«Нә, дон куы әрбакалдаид, уәддәр дзы әдас уыдис, – сәры-стырәй байрад Пиран. – Ләгау ләг цы кусы, уый – бәстон. Иу бонмә кәй аразай, уый әнусты фаг куыд суя. Цард кәңүрдәм ныззилы, уый ничи фәзонаны не Скәнәгәй дардәр – табу йә тәхән базыртән.

О, фәлә... Иу уынд ма йә куы фәкәени? Маңы...» – ләдҗы рахауинаг цәст та йәхи скъуырдта, уырыссаг афицеру, сәры-стырәй ләууает биркуыйы.

Сахат, сахат әмәе әрдәдҗы размә систа биркуыйы сәр. Ссыгъдәг әй кодта. Арахстгай йын скалдта йә сәртә. Бынмә дзы маңы аздәха. Стәй дәм кәхцәй кәңәй скәсдзәнис, хәйрәг йә зонәг, әмәе зәрдәзәгъгә фынгыл ләдҗы чем фехалынц. Хорз ләгән йә нозтыл фәзыны йә ләгдзинад.

Әгъдаумә гәсгәе йын йә былмә, биркуыйы былмә, йә фыдәлтән загъта рухс. Биркуы куы систа, уәд. Әмәе сәнәй ахуыпп кодта.

Әй, дә бындар фәуай! Уыцы туагдзәф, уыцы әхцион, уыцы диссаджы әлутоны ад ын уыд!. Әмәе ләдҗы уәнгтә ныррыз-тысты сәрәй къәхтыйбынмә. Әнәуынгә цины тәгтәй ныддыз-диз кодта. Сәнәй бынмә, ахсәнырдәм ницы аңыд. Йә фыр-диссагәй, мыды къәрттау, атад ләдҗы комыкъултыл.

Сырх сән, дам, әххәст иу афәдз нә ләууы. Йә ад, йә хуыз, йә тых, дам, фесафы. Ивәзын, дам, райдайы. Йә бирә каст, дам әм ницы пайды у. Ничи уал, дам ыл феввәрсы. Хуыцауы дзәгъәлү, дам, ракал-бакалинаг фәвәййы.

Æ, науәд уыдәттә чи фәдзуры, ахәм диссаг әмә әмбисондыл туттә чи фәмысы, уыдан мад әмә фыдән... уымы бәстәм ахәм... диссаг әмә әмбисондәй сә рухс нәмтә ма-куы ссардәу!

Мысын та сын сә цы кәнын кәны, мысын! Гәды, дам, фиумә не ‘ххәссыд әмә, дам, афтә – мархо, дам, у.

Пираны къухы әлыгын къусы сән, уыцы сырх-сырхид сән, бугъайы туджы хуызән сән, йәхи мидәг змәлыд. Тәлфыд, әнәхост әфсургъяу. Цыма әвиппайды къусы былтәй фәйнәр-дәмтү ныңцәфтә кәныныл сагъәс кодта. Цыма стәхын уыдис йәз зәрды.

Әмә ыйн фәтарст Пиран. Къус ныңцәй муртә кодта йә армы, афтә йә балхъывта. Ма фәсөлф кәна хуыцауысконд. Уыцы тәрсгә хәст ыл скодта. Уыцы зыдәй, уыцы әхционән әй нозта.

Әмә нал уләфыд. Әмә нал куымдаты йә цъәх цәстәнгас къусмә тыбар-тыбургәнаг сәнаей атонын. Сән куыд фәуд кодта, афтә тад йә цәсты рухс. Комыкъултә ноджы цыма хус кодтой... Цыдәр әнәуынгә тых сә әлхъывта сә кәрәдзимә. Йе сулафәнтә нәрстысты, нәрстысты, нәрстысты...

«Хах-ха-ха!.. Әй, дәлдәр фәуай, дәлдәр, сау әмә урс ма хат!»

Афтә уәлә耶 ‘фсымәр Мыстәй загъыта. Йәхинымәры. Әмә ыйн әмбәлгә дәр кәны. Афтә әгуыздәг у, әмә хорз әмә әвзәр ма зон, афтәмәй дәхи хохы цъуппыл әвәр. Мәләтү ләг.

Иу найгәнәнты комбәсты ләгтә сә мәгуыр кусгәбонтәй сыгъдәг нәлхәйи әнгәс род балхәдтой. Дә тых, дә бонәй ыйн, зәгъгә, тымбыл къухәй йә рагъ ныххафт кодтай – фәйнәрдәм фиугай фәхаудтаид. Уый фәстә ма сахатаразәгән дәр йә бон бауыдзәнис ье ‘ртымбыл кәнын? Гъа-да-гъа!

Комыкъултәм чи ‘взидәнтә кәна, чызджы әхсгә фәкастая, комыкъултә кәмән пъятә кәной, ахәм джибрийтәйы къус нылләмар! Стәй уыцы дәйтгә роды хашламай* комдзаг, дасгә чи кәны, уыцы кардәй әрчъепп лас. Нуры әмә йә цәхджын-тимә, – мәнә нә сәрты куы кәлынц! – ногконд цъәх туаджы хорз стул әмә йә ахәр. Әууил әй сабыргай... Йә цардәттәг

* Хашлама – къуыдырфых дзиизда (Ред.).

сой цәудзәенис де уәнгты... Тайдзәенис дә буар әмә дә удыл...
Тайдзәенис...

Ахәм кусәртtag әнәй үәхи әмсәр нозт уазал доны къусы
сәфт фәкәндзәенис. Әмә стәй ачу әмә гәппитетә кәен.

Сәйраг уый у, уый! Нозт у сәйраг! Цыфәнди фынгыл дәр
уый күнәе бәэзза, үә мад макуы амәла, уәд дзыхы акәнинаң
уадиссаг ницы у. Нә фыдаелтәм хәрдым хәлоф кәниң худи-
наң әмә амәләт уый тыххәй уыдис. Адәймаг хәргә дуртә
дәр бакәндзәенис. Гуыбын талынг скъятаң дардәр исты у?

Фәлә нозт күнәе бәэзза...

Әмә мәгуыр адәм, фәzzәджы сәм хоры уәрстым колхозәй
цы ‘рхая, уымәй фәйнә къәртәй ратыдтой сә гомгуыбын
сабиты дзыхтәй. Мыст үәхи фәразәй кодта. Цъупдзаг уәр-
дон, әвәццәгән, развәлгъау ие ‘намонд зыдта – сабыр дзы-
нәзтәй, тъизгә, анкъуисты бидырырдәм.

Күйд сә мәрдтәе макуы баҳәрой, уәдә уыдан, бидирәгтә,
цалдәргай азты күйд фәләууынц сә нозтмә! Кәнәе сын къаты
бон никуы вәййы, кәнәе – бәрәгбон? Кәнәе сыл цин никуы
цәуы, кәнәе – масть? Уыдан сәхәдәг цәмәннәе ныффәрсудзынц
сә афәдзы күиствәллой?

Мыстән кәмәйдәр ие ‘мбудәнтыл әрцид, – мацы базона, –
хорз сән, дам, комыкъултә, магнитау, сә кәрәдзимә фелва-
сы. Әмә үә ныр комбәсты цәсты бафәндиң үәхи равдисын.
Мәләтә ләг...

Сәнни хицау-иу мәнәуы уыцы физонәджы карсты хуызән
сырх-сырхид тагатә күи ауыдта!.. Богъы туг царвимә күи
сәхәцца кәнай...

Әмә уый дәр цы уыдис, цы! Мәнәу! Табу сәхицән, фосы
Фәлвәра галты сәрбосыл хәцәг кәм уыд, Зәххыбардуаг –
гутондар, хоры Уацилла – тауәг, уыцы хуымты әрзайгә тылләг,
мәнәйдәр-ма, тугыл аскъуийдзәенис, уәдә цы!

Бидирәгтә-иу уайтагъд сә бәрәгбонмә әвәрд биркуытә
къахынмә дәр фесты – мә дзуары хaimә исты хуызы сраст
уыдзынән, зәгъгә, фәлә уый хуызән хойраг фердәхыны
фыдәй ауадзын тутгәригъәдым нымадтой. Әмә әнә гәды
ракә-бакә афтә дәр уыдис.

Мәләтә сәнәвзарәг-иу дзы, – уәлә Мыст, – әфсонән
ахуыпп кодта. Йә сау сыгъды мидцәстытәй-иу, – уәд ын ра-
хуаент, кәд ахәмым мидцәстытә күи уайд, уәд афтә нә сарәз-

таид, – гәды куырысмәдзогау, ныдздзагъыр кәдәмдәр, ома, сәнән аргъ кәнын, әмә-иу әвиппайды: «Нәгъя!» – йә сәр әнәразыйы әнкъуист бакодта.

Сәнгәнәгән йә нозт ма бафай әмә йын йә сәр дзәккорәй ныххафт лас. Мәгуыр ләттән-иу фырадәргәй сә цәссыгтә акалдысты – сә зәдты хайә зәрдәхудт кодтой, уый хуызән хойрагәй – әнәхай. Сә сәртән ницыуал зыдтой – әндәр маңы стыррыны цәф агуры, зәгъгә.

Фәлә алы кәрцән дәр йәхи әмпъузән ис. Иу куызды фырт сә фәхатыд, Мыст йәхи кәмдәр кәй әвәры, әндәр әмбаргә кәй ницы кәны. Хорз сән ын куы радтай, уәд әй къумәлы нозт бакәндзәнис, әмә йә сәфтил нымай, зәгъгә.

Әвзәры амонд сах кәм нае бады. Баскъефта йә сәхи сәндонмә. Уыцы куызды фырт. Афәдзмә әввахс чъачъа руадзинаг кәмәй уыдис, фәлә йын йә зивәг әмә суджы тыххәй чи бazzад, – быйыры суг стәм у, – уыцы туаг сәны боцкъа йын цингәнгә фегом кодта: әй, мә ахсджиаг, ныр кәдәй-уәдәй дә сәфт хур әрзылдис, зәгъгә, – бакодта йын, йәхинымәры мидбылхудгә. Йә сәнән.

Туаг сән комыкъултә куынна алхъивдзәнис! Сә дон сын куынна акалдзән! Куынна ахәсдзән хурхысәртә, әмә Мысты-ницыфенәг ныщцин кодта: «Ай сә-ә-ән!..»

Фәрнджын уыцы сырх-сырхид мәнәуы уәрдон, къәс-къәсгәнгә, куы базылдта йә къәсси дуармә, уәд әлутоны хуызән, бадт сәны хицәуттә, мәгуыр, фырмәстәй, фырхәләгәй, фырадәргәй зәрдәскъуыттә фесты, зәрдәскъуыттә.

Мыст әмә сын йәхи хуызән сәнгәнәг та сәхинимәры сәрыстырәй худтысты.

Әмә сәнгәнәг цәмәннә худтаид, ахәм мәнәуы хицау чи баци йә калинаг... Сән куыд хоныс ахәм... Сәны ном куыд худинаг кәнис, гормәттә? Әмә уый куынна худтаид! Фәлә Мысты әнәсәрәны цин цәуыл уыдис, уый йәхәдәг дәр, цыма, әмбәрста, хәйрәг йә зонәг.

Ныр нәм адәм дәр нал ис. Фәлә уыйбәрц найгәндҗытә фынгыл куыддәр әрбадтысты; фынджы хистәр куыддәр фың-циаг гаджидау расидт; куыддәр кувәттаг аләвәрдта...

– Уый та цы у?!. – кувәттагәй цы ләппу ацаходыдта, уымән йә цәсгом куы ныгәлиртә, йә комәй «сәны» цырртт зәхмә куы акалдта, уәд фәтар сты хистәрү арфгүйтә.

Уалынмæ хистæræй-кæстæræй иууылдæр систы сæнуынæг. Жæ та-иу æй, сæ тыбыртæ бацæгъдæ, зæхмæ, – табу уæ фарнæн, – фæлæ ату кодтой.

– Мыст кæм ис?!. – кæйдæр сæ нал бафарста йæ маст.

Мыст дæр уæдыккон у. Уыдон кæдæм цыдысты, уырдыгæй уый раджы раздæхт. Цы базонинаг ма йын уыдис, цыдæр та раст нæ сарæзта – хæдзармæ, фæстæмæ фækæс-фækæсгæнгæ, фæцæйуад фæсвæндæгты.

Базытой стырæй-чысыллæй, фæирвæзы сæ масты сæр. Чи сагой фелвæста, чи – фыйяг, чи – цылын... Фæсте йæ фæсурæг сты. Жайтт, уæдæ, цæст-ма сыл хæцыдис, цы! Дугъ кæнынц куыдхуыздæрæй. Мыст – разæй, хуымгæрджытæ, найгæнджытæ – йæ фæдыл.

Мыст базытда йæ Хуыцауы цæф. Йæ тых, йæ бонæй нырдиаг кодта: «Марынч мæ!..», «Марынч мæ!..» – йæхи аппæрста хæдзармæ.

Бамбæрстой йæ сурджытæ – сæ кæстæрты гуыбынтæй ратонгæ сырх-сырхид мæнæу уазал доны къусы сæфт фækодта. Мысты цалынмæ æйяфой, уæдмæ сын дуарæн фæмидæмæ уыдзæнис. Уым та... Уым та ис ... Уым та ис йæ Хуыцауы къахæргæвдæг, æлгъыстаджы æмкъай. Йæ бацамонæг уый хуызæн суæд. Найонтæ нæ, æгас комбæстимæ куы фæнхæй-ныхмæ уа, уæдæр сын сæ рыг скалдзæнис. Ноджы сæ къуырийы бонмæ куыдзы æрбадæнтæй ласдзæн æмæ ласдзæн.

Митъуы хин æмæ кæлæнимæ куыд ссардтой иу æвзаг – хæйрæгт йæ зонæг. Фæлæ кадмондаг сылгоймаджы къуыммæ иу къæбæр бахæсс, æмæ йын йæ муртæ бахæр. Ноджы куыд каддæжын у, куыд къæбæрдæттаг, куыд бæркадарм!. Митъу дзы æппæлын куы райдайы, уæд Пиран нæ, Мыст йæхæдæг дæр ныссырх вæййы: ау, æцæг, ахæм комыйаргъ сылгоймагимæ цæрын, зæгъгæ.

Пу, налат. Сæны къус уал-иу фынгыл уæддæр æрæвæр. Йæ ардæй йын нæ тæрсыс, нарты гæды-гацца Сырдонæй фыддæр куы фæдæ сайынмæ, налат, уæд?!

Пиран йæхинимæры афтæ йæ къулбадæг æфсымæр Митъу – фæдзуры. Стæй йæхинимæры цæмæн? Хицæнæй йын æй йæхицæн дæр бапъæртт кодта, фæлæ æппæлынмæ куы фæвæййы, уæд æй уырысы ‘фсад дæр нал бауромдзысты.

Фæлæ хинайдзаг тæрсгæ йæ сæны къусæн фækæны – мачи

йын ай аскъефа, әндәра дзы йә гуыбын цухәй аззайдзәенис. Цима дунейы къәрныхытә уымә ныккасынц.

Чындызәй дәр, мәгуыр, кәдәй-уәдәй чидәр раппәлү, әмә зәххыл нал фәхәцы. Ноджы уыңы әппәләг дә тиу күү уа, уәд уый мәнә нәй. Әмә йә күүмы бәркады номыл сәхицән ницыуал садджын кәны.

Ахәм әвзаджы хиңау әфсымәр ын ис, гъе. Әмә, дам ай районы хиңау күүд скодтой! Уыңы әвзагимә, кәйдәртау, дзәбәх күү ацарапхайдын, уәд Америкәйи паддзах дәр суыдаид, Америкәйи. Фәлә йәм уыңы хорздзинад ис, әмә бынат амә кадыл мард нәу.

Пиран ма фәстаг хатт сәнү кәхцыл афтә зәрдиагәй кәд схәңгид, уый ىәхи мысинаңты дәр рәстмә нал зынд. Бәргә сәндҗын комбәстә сты, фәлә сәм сәйраджы джибритә зонынц. Адәймагән сәм әңгәт әвдадзы хосыл әрмәст уыңы әвәджиау нозт Җаңы нымад. Әгас комбәстән әмбисондән бazzад: иууыл фылдәр, дам, цы уарзут әмә – джибритә, джонджоли әмә джучын.

Хорз сә чи нә зоны, уый дисы бахауы. Уыңы тәнәггонд, әңцонтайән, әвәджиау сәнү ном афтә хуыйны. Дзондзоли дәр джонджоли фестәд – «ш»-гәнаг ныхасы здәхтыл дзурут. «Джучын» та цы давы, Җаңын афтә хонут гогыз?

Әмә, дам, царды иууыл фылдәр цы хәрд әмә нозт уарзәм, уыдон, дам, нын Җаңын дәр джонджоли фестәд – «ш»-гәнаг ад-дҗын әмә бәркаддҗын зәл «дж»-йә райдайой, уый тыххәй, дам, афтәтә кәнәм.

Сә раст дәр, сә зылын дәр сәхицәй хуыздәр ничи зоны. Фәлә сә бындурон «дж» Җаңын сә зәрдәмә, әмә цы дә зәрды ис?.. Әмә сын кәд исчитә әхсизгонәй бахудынц сә фынджы фидыцыл, уәд, әвәццәгән, сә уды сконд сын рәстмә кәй не ‘мбарынц, сә зәрдәйи ‘нкъарәнтә сын кәй нә фәхатынц, уый вәййы йә сәйраг аххосаг.

Ахәм бындары патриоттә стәм нә ирон адәм. Фәлә ныртәккә Пиранән патриотизм йә әнкъарәнты кәрәттү дәр нә тәлфыд. Сыхбәсты нә, әгас комбәсты сәнтә дәр раджы кәй фесты нызт, афтәмәй джибритә сәйраджы-сәйраг уыдоммә кәй зый, уый алкәмән дәр зындгонд уыд. Әмә ләг, хурмә әппәрст боцкъайау, схуыскъаг.

Аңы ницәйаг судзаджы цырыттытә... Иуәй дзы туг сур кәны,

аннæмæй дзы фаг нæй. Кæм ис уыйбæрц хойраг, æмæ алæбон Чермены цæссыг скъæрай? Амæ сæм чи ис, уидон дæр сylгоймæттæн æнæбары æвгты алы к'уымты уазæгæн рамбæхс-бамбæхстæй сæфгæ дæр фækæнынц.

Цæй мигæнæн ис авгæй? Кæс æм, алы сыкъайæ дæр цас фæцуҳ уыдзæнис. Йæ бынмæ куыд фæцайцæуы, афтæ лæджы зæрдæйы тæгтæ йемæ фæцайæлвасы. Лæгау лæгæн дзы иу авг сулæфты фаг нæ кæны. Сæны дурын куынæ æрæввæрай дæ разы, уæд авджы уæз лæг хатгæ дæр нæ фækæны.

Уæз! Уæз кæм... æмæ кæй нæй, уым ницы ис. Цасфæнды йæ ракал-бакал, рафæлдах-бафæлдах кæн. Уæзæй у хойраг дæр, нозт дæр, адæймаг дæр. Адæмы ‘хсæн ын уæз ис, уæд æм дæ зæрдæ ма ‘хсайæд – бакæндзæнис йæхион.

Стæй, нæхицæн куы зæгъæм, уæд цæй нозт ис судзагæй? Туг цы сур кæны, зонд цы сафы, æндæр мын кæм ранозт? Мæ фыд-гул æй фæнуазæд. Сылгоймæттæ йæм феппарынц сæхи. Амæ уый – цæмæй искæй цæстмæ къаддæр бандазой æмæ сыл тынгдæр бандава, уый тыххæй. Стæй цæмæй æддæмæ рauай-бауайтæй хызт уой.

Лæг фынгæй систад, уæд ын фæстæмæ уырдæм здæхгæйæ нал у, уый алчи нæма ныффиста йæ ныхыл.

Фæлæ нæм, сylгоймæттæ фылдæр судзагæй цæмæн фæнуазынц, уый кой уыдис.

Гье, æмæ сæ хуымы гæппæлтæй сæ къухты бафтæнт. Андæр сын мах бон цы у. Ныры дуджы адæймаджы дзырдæй йæ саби куынæуал хе кæны, уæд сylгоймæтты кой цы кæнæм? Нæхи фæхудинаг кæнynæй дардæр дзы цы рахæссинаг стæм?

Фæлæ Пиранæн, стæй лæгау лæгæн джиbritæ... йæ мад ма-куы амæла!..

- Къуырма! Уæ Къуырма!
- Стыр рыны цæф!
- Ардæм-ма рauай.

Арв æгæр саутæ-тартах кодта. Мæргътæ тыргътæй исты хæри-наг раскъæфыныл лæвæрдтой сæ уdtæ. Агæрыстæмæй, кæрчытæ сихорафон æрцагуырдтой сæ бадæнтæ, æмæ цы æнæ базонгæ уыд сylгоймагæн – æнæуаргæ йын нал ис. Рæстмæ уард. Авæщæгæн, сæрддон-сæрддæргъы кæмæ фæбæллыдысты, æмæ сæ арвы кæрæттæм чи лыгъд, ахæм. Зæхх æмæ зæрдæ цинæй йедзагтæнæг уард.

Әмә уый фәивдзәнис сәрды тәвд. Майрәмыкуадзән кәд уыдис, әмә йын афон дәр уыд. Уый тыххәй атагъд кодта дыргъ-донмә. Бәләстәй цы дыргътә арызгъәлдисты, уыдан цалынмә къәвда цыифимә нә сызмәста, уәдмә сәе рауидза. Астигъдзән сәе, хурмә сәе ахус кәндзәнис – адәймаг зымәгон дудгәбонты дуртә мыды адән куы баууилдзән. Зымәгон дәндагән әхсон дәр – бәмбәг.

Йә раздарәни дзаг кәрдотә әмә фәткүуитә кәфойы ауагъта әмә, йә фәддиктә цәгъдә, араст сәндонмә. Фена, цы йын әрцәттә кодта йә сәры хицау, уый. Хүимәтәджы йә нә хондзәнис уырдәм.

Уәдмә йын Пиран быркуыйә арәхстгай, иу әртак дәр дзы күүиннә ақәла, әлыг кәхцы әрдәг систа абузгә, сыр-сыргәнаг улафт сән.

Радта йәм әй әнәдзургәйә. Сылгоймаджы фәрсәдҗы кастмә йәхи ницыуыннә скодта. Фәләе сылгоймагән йе ‘мкъайы цәститы суcәг әрттывдәй цас базонинаг уыдис – йә нозтәй йә сәр ахафта мигътыл. Сәны әлыг къусмә әнәдзургәйә, мидбылхудгәйә уымән ныккаст. Йәхинымәры кувыны номыл цыдәртә асыбыр-сыбур кодта. Әргомай та загъта: «Мә кувыдтытә дәр дә кувыдтытимә уәд». Азылд иуырдәм, әмә къус схаста йә билтәм. Сабыргай, фәләе йә уыци аджыннән цырпъыр кодта. Уәддәр дзы фәуагъта бинәй.

– О, куыд хорз бавәрдта йәхи!.. – къус баләвәрдта ләгмә.

– Куыд хорз бавәрдта йәхи нә, фәләе йә куыд хорз бавәрдтон.

Пиран әркаст, къусы ма цы сәны цыыртт аzzад, уымә. Йә цәст әй нә бауарзта акалын, әмә йә ахуыпп ласта.

Афтә кәнай, уфтә аразай, уәддәр адәймагән әрцәуы цардмае уарzon цәстәнгасәй кәснын рәстәг. Фәфәнды йә халыл хал, капеккыл капекк әвәрын. Йә суcәг әвәрәнтә әмә бәллиштә бон бәр фәкәнның, әхсәв күүиртт фәуадзың. Әмә Пираны цәстәнгас чындзәзон чызджыты фәдыл райвәз-байвәз кәнин куы райдытта, уәд сә сыхәгты ләдҗы зәрдым әрләү-уыд, әмә каисты дыккаг хәдзәрттәм, кәм федтай, ахәм әрхи-он кәнинаг сылыкъях кәй ис.

Әй, дә хәдзары мыггагыләй!.. Пиранән ма зәххы цъарыл уымәй аджында дәр ләт исчи уыд! Йә сыхаджы кой йын кәнин. Ауылты-ууылты-иу акодта, әмә та -иу йә цуры февзәрд.

Хур-иу ыл уый цур скаст әмә-иу ыл уый цур аныгуылд. Род дәр йә мады фәдыл нә фәрауай-бауай кәнү афтә иузәрдигәй.

Әз дәр – иузәрдиг. Йе ‘нәхин уд ын әвәрдта йә къәхты бын гауызы бәсты. Афтә йын күү загътаид, донәй мын дойнаг дуртә хәсс, уәддәр «нәйы» номыл йә цәст уәлдай ныкъуылд не ‘ркодтаид. Мәрдтәм дәр аңыдаид ىемә.

Әрцәуинаг чи у, ууыл фәстәдәрмә хәңын зондджын ми наеу. Көүрийы бөнмә араст сты чызгфәрсәг. Фәлә зәхкусәг ләдҗы цардән цы загъдәуа: күү – иу фезмәлина, күү – иннә. Пиран сахатәй фылдәр сә дуармә сиахс арәзтәй зынджытыл ләууягау кодта. Сыхаг-иу күү йәхи найын әримысыд, күү – йәхи дасын. Стәй та йә раствавәрд хәлаф әвзәр әвәрд уыд. Ногәй йә ныйиту кәнүн әримысыд...

Уәд точы иту кәм уыдис. Зынджыты итуйән та нырма арт скодтой. Стәй цалынмә иту стәвд!..

Цымы устур Пиран нае, фәлә уый цыдис.

Уәддәр әм ләппү нае мәсты кодта. Мәсты цы, уайтагъд-иу йәхи аңардытта йә митә кәнүныл. Әмә уый дәр, кәдәй-уәдәй йын ахәм иузәрдиг әххуысгәнәг кәй ис, йә каисты цәсты йә кад кәй схиздзән, уый тыххәй йәхицәй ныббуц. Әмә сәрыстыр митә кодта. Сәрыстыр митә та алы хатт хорзмә не ‘ркәнинц.

Әгәр сын байрәдҗы. Устур кәмә цыдисты, уыдон сә сын-тәдҗытыәй рабадын кәнүн аив нал уыдис. Ислә дәр ма сә акодтаиккой, чи йын цы зоны. Ләг та йә каистәм барджындәр уыд. Әмә әхсәвы әрфысымуат кодтой уыдоммә.

Уыдон, тынг хорз зыдта, нае фәзивәг кодтаиккой фестынмә. Әвәстиатәй әрбаргәвстөй карк. Февнәлтой куыд хуыздәронәй фынг әвәрынмә. Әмбисәхсәв кәй уыдис, уый кой сә кәнгә дәр ници скодта. Уәлдайдәр, сә гыщыл, фәлә рәз чи схаста, уыцы гыщыл чызг. Әрбадавта нозт. Йә раздарәнәй уыцы бәстон сәрфтытә кодта дурын.

Сиахсән, Пираны устур чи акодта, уыцы ләгән ие ‘мкъайы хо уыдис. Әвзонг, фәлә, уыцы зынгәвәрдау, худгәбыл чызг разынд. Йәхицәй-иу, йә билы галиу кәрон цы сау стъәлф уыдис, уый зәрдәбынәйдәр баҳудт. Иуран әрхәст ын нал уыд.

Чырыстон ссады кәрдзын кәцәйдәр әрбадавта. Афәлмән

әй кодта пецы пурнейы. Цәхджын цыхтимә мыды ад кодта. Дзондзоли әмә нурыйы цәхджынта афтә аив авәрдта әлыг тәбәгъы, әмә иу диссаг. Цымы цәрәнбонты әрмәст уыдан әвәрын ахуыр кодта. Дзондзолиты цәхджынтыл судзәгтәй афтә әнгәс тымбыл цәгтәй акарста, әмә...

Ә, дә бындар фәүай, кәд сә иу джипы нә ауагътай! Пираны къухты әнгуылдзтә сәхи уыдонмә тынгдәр ивәстөй әви чызгыл ацинта кәнынмә, уый ләппу йәхәдәг дәр рәстмә нал әмә нал хатыд. Чызг сын се ‘рбацыды сәр – сыхәгтәм усгур цәуынц, уый куы базыдта, раст уыңы рәстәджы әвәрдта фынгыл къуыдырфых карк цъәхджынтиимә. Уыңы уәздан сәм баҳудт:

– Уәхи-иу хорз дарут. Нә карк нын дзәгъәлы ма фәкәнүт.

Усгур ләппуы дзыхәй урс уәрыччытә фәгәппитә кәнынц. Уәддәр Пиран багомыг. Уый хыгъд чызджы дзырдтә йә пъагәнән рәсугъд билтәй тахтысты, урсриу зәрватыччытай. Ләппуы цәстәнгас сонт райвәз-байвәз кодта сә фәдыл. Кәм ис, уый тынг хорз зыдта, фәләй иын йәхи куыд даргә у, уый бәлвырд нал ахста йә зонд, әмә тыхст йәхи мидәг, мәгуыр.

Сә цәрәнуәтты алыварс, хуымзәххытә әмә сәндәтты бынәттә аразгәйә, къодәхтә къахынәй йә уәнгтә дәр мәңгизтә әмә къодәхты хуызән ныйисты. Уәддәр, Хуыцау хорз – ногсаст зәхх игәрәй хафгәйә, йә зәрдәйы къуымтә фәлмәнәй бazzадысты. Ныр ын, мәгуыр, әвзонг чызджы кәститәм, йә мидбылхудтмә, йә сай стъәлфы әрттывдмә, йә алы дзырдмә, чырыстон ссады цырвау, райдыдта райвәз-байвәз кәнын. Усгурлы зәрдә. Ноджы ма уыңы уайдзәф куы ацахста: «Нә карк нын дзәгъәлы ма фәкәнүт», – уәд йә зонд, бецау, нал әмә нал каст йә коммә. Йә зәрдә. Цы аразын, цы дзурын ыл әмбәлд, уыдан бынтондәр нал ахста. Әмә-иу багомыг.

Фәләй иын фынджы цур уәддәр ници уыд. Куы сын бауат кодта уыңы гыццыл мәлинаг, куы сыл баҳудт: «Райсом-иу бирә фәфынәй кәнүт, әмә сиахсәй, усгурәй урс уәрыччыты хуызән уат».

Әмә чызг куы феддәдуар, Пиран фыдәхсәв раст уәд фәцис, гье. Йә цәстыхаутә-иу сә кәрәдзиуыл куы авәрдта, уәд-иу фыны куы худгә кодта, куы – кәугә. Куы-иу дидин-

афтыд нәууыл ратул-батул кодта, күн та-иу цыдәр әнахуыр цъиутә ахста. Үәдмә ахәм фынтаң йә фәсонәрхәгмә дәр никуы әрцыдысты, әмә тыхст. Уайтагъд-иу фәирд кодта йә цәститә. Цы кәны, уйй рәстмә не ‘мбәрста.

Се сыйстадмә сын сә балцы сәр сыйхәтә нә, комбәсты кәрчытә дәр базыдтой. Әвәцәгән се ‘дзард хойы әнамонд хабарәй. Фәлә әхсәвәй райсоммә Пираны домбай уәнгтыл цы дойнаг дуртә ныббастауд, уйй койгәнәг ничи уыдис.

Мәгүир ләппу сә нал фәрәзта. Йә хүйссәнәй нал стад. Йе ‘мбәлцон әй тыхәй раппәрста тәрхәгәй. Сусәг-әргом әй хыләй мардта, цы кодтай, дә род дә гүбыны амард, зәгъгә, әви дә ферох, ардәм цәмән әрцыдыстәм? Схаецыдис ын бустыл, цы мард, дам, дыл сәмбәлд; мә кαιсты цәстти, зәгъ, мә ма бафтау. Не ‘цәг фысымты цәститә, дам, махмә кәсынәй урс кәнинц, әмә дәхи рәстәгыл арәвдз кән. Кәд, дам, дә быны фәмәйтәй, уәд, дам, мын әй зәгъ әмә, зәгъгә, чызгән зәгъон – басусәг әй кәна, цалынмә ус әркәнай, уәдмә уәддәр.

Ләппу уыд әгомыг. Азылд къулырдаәм әмә – хүйссүд әмә хүйссүд. Топп ыл ныххуырс, уәддәр наә фезмәлдаид. Цы кодта, күнд кодта, цавәр кодта уйй дзурәг наә уыдис. Ныр әй әрәджиау, бустәгәнгә, уыцы әфхәрдмә сферәзта сәппарын:

– Әз никуыдәм шәуын.

Әмә йә цыты уазәджы сәумәцъыккәй әркъуырдта цъәх-цъәхид, әнәмигъ арв. Әркъуырдта йә, фәлә, арвы цәф күнд вәййи, афтә ләг хаугә наә акодта. Фәхаудта хәрдмә:

– Уйй та күнд никуыдәм шәуыс!

Сәры цәфән фыддәр цы агурыс? Цыты уазәджы сәры-магъзы цыдәр, арвы әрттывдау, аңыд судзгә. Фырдисәй, бынтон фырдисәй фәцәй мард. Быны худинаң кодта йә кαιсты цәстти. Әмә йыл ныххоста йә къәхтә: әдзәсгом цыдәр, мә худинаң кәнин дәумә кәсси, зәгъгә.

Уәддәр йә къәхтә ныццавта ләппу. Дзургә дәр әм мачи кәнәед. Домгә дәр дзы маңы кәнәент. Никуыдәм цәуы, әмә фәецис.

Күнинә әмә йә күнинәуал уагъта йә цыты уазәг, йә низы хаттән ын әнә зәгъгә күнинәуал уыдис, уәд әй әппин әрәджиау сәппәрста:

– Сыхæттæм ма цæмæн хауæм... Де ‘мкъайы хо чызг нæу, чызг, дæ бинонты сæрыл хаст макуы фæуай?! Цæмæн, цæй тыххæй ма мæ кæныс сыхæттæм?

Бынтон арвы цæф уæд фæцис цыты уазæг. Йæ сæр ныххоста дыуæ къухæй: кæдæм цыд, кæйдæр тыххæй бон-сихорелефон цæмæн фæхудинағ кодта йæхи?

Къæрттæй цула нал аппæрста. Ноджы, бинонтæ сæ гыццыл къулбадæгимæ хылы къахыл куы ныллæууыдысты, ды йын уæддæр исты зæгъ, ома, цафон чындзы цæугæйæ дын у, уæд уый дæр йæ цæстом куы баҳæрид, æмæ цæхgæр куы скæрди:

– Мæ зондæй нæ кæны йæ цард. Æз æй нæ рарвыистон усгур. Цы аразгæ йын у, уый йæхæдæг мæнæй бир-бирæ хуыздæр зоны.

Уый дын гыццыл чызджы дзуапп!

Æмæ Пиран йæ хуыссæнæй ракодта хауæгау. Никæй уал бауагъта йæ дзырды сæрты ахизын. Хом чызджы æнафоны каркæргæвст дзæгъæлы нæ фæци. Фыццаг фæкасттæй фæстæмæ сæ кæрæдзи афтæ бамбæрстой, æмæ сын фаг у, сæ иу иннæйи цæстæнгасыл фæхæст уæд, æндæр, чи сæ цæмæй улæфи, уый уайтагъд кæронмæ базоның.

Ныр, лæг къусы бынтар куы ахуыпп кодта, куы баҳудт, уæд æй йæ сылыстæг бафæзмыдта – цæмæннæ йын уа æхсызгон йе ‘мкъайы цин!

– Уæд та сæ фæхониккам?

– Фæхон сæ, фæхон! Базоной, джибрийтæйау джибрийтæ цы у, уый!

Æмæ йын йæ разыйы дзуаппæй, уымæй дæр ахæм фидар дзуаппæй, байрад иударон, сæрыстыр лæг. Стæй дзы цæмæннæ байрайа?!. Сылыстæг, Колыты Болатонау, йæхи дзырд куынæ скъæра, йе ‘мкъайы дзырдыл дыуæ куынæ дзура, уæд сæм цард йæ мидбылты худы. Уæдæ.

Æнæмæнг сын æмбæлы фæхонын сæ сыхæгты. Чи зоны, зын-гæдæрты, лæгаудæр лæгты. Ахæм бирае куынæуал сты. Уадз, æмæ фидарæй зоной алцы дæр... Сæ комбæсты æцæг нозт кæмæ вæйий! Йæ фыдæлты фарн мæрдтæм чи нæ уадзы! Сæ комбæсты æцæг лæгау лæджы кад кæмæ æмбæлы!..

Ахæм фынгыл чырыстон ссадæй куынæ уа æртæ луасийы... Æртæ къæрисджыны дæр фестæнт... Ссывды ном уæддæр хæссы. Кæрдзын, уæлдайдæр, бур нартхоры кæрдзын ныр, Хрущевы рæстæджы, алы мæгуыр хæдзары дæр ис.

– Сыхæгтæй цымæ дзултæ фæстаг рæстæджы чи скодта² – сылгоймаг йæ миддзуринаæтæ нымадта æргомæй.

– О, о, – лæг ын бамбæрста йæ фæнд, æмæ дзы байрад. – Чырыстон ссады кæрдзынæн йæ кад æндæр у, æндæр, йæ мад макуы амæла!

Æмæ ныр сылгоймаг сыхæгтæм уад. Уадз, развæлгъау зоной, сæ сыхæгтæ цыдæр кæй ныфæнд кодтой. Ацы дзæбæх бадгæ бонтæ дзæгъæлы кæй næ фесафдзысты. Чырыстон ссадæй хуымæтæджы næ кæндзысты дзултæ.

Йæхæдæг дзы уыцы тækкæ куы астыдтаид, уæд дыккаг бонмæ уый дæр куыннаæ бабæздзæнис, фæлæ цæмæй сыхæгтæ зоной, дæлвæндаг лæуд чи næу, уый тыххæй ахæмтæ дæр æбæлы, уæдæ, куыд?

Æхсæвæрмæ дзы иу цъус мемæ куы айсин, зæгъгæ, сæнæй – февзæрд лæджы сæры, æмæ йын йæ фæнд уыцы æхсызгон уыдис. Ие ‘финимæ дзы æхсæвæрыл фæйнæ агуывзæйы адджынæн бæназдзысты. Сæ фыдæлты рухс нæмтæ дзы уым дæр ссардзысты.

Кæддæр кæмдæр цыма чидæр дзырдта, Америкæйы, дам, зондджын адæймагæн мызд фидынц. Доллæртæй!

Кæм не ‘мбæлы, уым батыссæнт сæ доллæрты. Фæлæ мызд хорз у. Уæлдайдæр, дæ уæзæгимæ фидар баст куы уай, зæххы сойæ дæм исты куы ‘фта, уæд.

Митъу, уæдæ, куыд сçæræг. Нырма райæххæсткомæй куыста. Æмæ хæдзармæ лухта стыр мызд. Цæмæннаæ арæстаид амад дурæй сæндæттæ. Фæлæ мæнæ ууыл, мæнæ, рагæй фæстæмæ зæрдæйæ у, зæрдæйæ, – бахоста, сæнæй цы чысыл дурын æмдзаг кодта, уый фарс.

Æххæсткомы паддзæхты хæдтулгæйыл цыдис. Фæуромын-иу æй кодта Мыстты раз. Уыцы цæхснаг уаст-иу сæм бакодта. Цыма йæ æнæуый næ базыдтаиккой æддæмæ йæм næ ракастаиккой, сæ хæдтулгæджын уазджытæй сæ удтыл уыдисты.

Пиран мæсты кодта, йæ дзыргъан чындз-иу сæм, шофыры къухты-иу хæссиñæтæ куы ауыдта, уæд, мидбылхудты йæхи найгæ, кæй рауад, уый тыххæй:

– Ой, мидæмæ, мæ тиуты хуыздæр!

Цæй хуыздæр... Уæдæ ма афтид армæй балæууыдаид йæ къæсæрыл. Тиуты хуыздæр! Уагæры йын цас тиутæ ис... Сæгъы фæдджытаяу, дæлæмæ дæр æмæ уæлæмæ дæр бæрцæй дыууæ

сты – Пиран, зәнәджы хистәр, әмәе Митъу, зәнәджы кәстәр. Фәлә, Җәмәй сәе хистәры хәрам райсой, смәсты йә кәнөй. Мәстхәлд фәуа Җәгатырдыгәй, кәд сәе нәе бафтаудзәенис сәе кәрәдзийы кәрдтыл, уәд.

Куыд дардтаиккөй ахәм хистәры уыцы стыр бынаты? Стәй йә цас дардтаиккөй? Әмәе йәе, – кәй дзы баурәдтой, уый Җыма амәй хуыздәр у, – фәләе йәе әгайтма расырдтой. Уәddәр ай сәе Җәст аппарын нәе бауарзта. Тәвдәй йәе басырдтой дәлдәр, фәләе йәе дәндаг истәуыл кәм хәңдидаид, ахәм бынатмәе.

Уым та «полтаратонкә» хәдтулгәйы хицау баци. Җыма әлдары фырт уыдис, әнәе хәдтулгә нәе фәрәзта. Әниу, Җәй хәдтулгә. Уыцы фәллад, фәссүс уыд йәе уаст. Адәймаджы зәрдә-иу әм бамәгуыр. Фәләе хәдтулгә уәddәр хәдтулгә у. Әмәе дзы куыста, йәе фәндаг дзы Җыбыр кодта. Мысттәм ласта, хәрдәй, нозтәй Җәуыл хәст кодта, уыдон. Әртәйә Җы хордтаиккөй әмәе нозтаиккөй, уый фаг сын, әвәеццәгән, уыдисты. Сәе Җардыл, кәйдәртау, нае тутәе кодтой.

Фәләе куыд дәлдәр зындәр кусән у. Бирәе дзы нае афәстиат. Йе ‘рбадәнтәе йын скъуырдтой, әмәе куыд дәләмә ацыд, хәр-хәргәнгә, йе ‘рбадәнтәе асины къәпхәнтыл хойгә. Ныр колхозы фермәгәсәй хырхы. Йәе хид дзы асәрфәд. Бынат ахсы, әндәр...

Йәе сәркестыр балытәе бәхмәе әрхаудтой. Фәләе, бәх у әви хәргәфс, әххәстәй дзы уый бәрәгтә нәй. Дәе къах бәрзәндты сис, әмәе саргъыл бабад. Йәе сәркыл Җыма сикъо галы сыкъатә ныззәбул сты.

Уәddәр ууыл дәр нае уадзы Мысттәм йәе балытәе. Йәе хайуаныл. Уәлбәхәй сын ехсы фындыртой бахойы сәе дуар: «Ам стут?»

Кәңәй ма уой ам – дәуәй лидзинаг фесты, дәе хәдзары бындарыләй, әмәе сәе ныууадз сәе мәгуырыл. Әнәфәрсәйә әрхизы... афтәе зәгъәм – бәххәй. Йәе хордзенәй сисы йәе «хуын». Әмәе, гъәйдә-гъа – нуазгә.

Иу хатт сәем Пиран нал баурәдта йәхи. Баләууыд сәе дуарыл. Фындырадән сәем бадзырдта: «Ам стут?» Уәдәе Җыма цы фәуыдаиккөй! Сәе фынг дзы кәдәм әмәе кәуылты аскъәфтаиккөй, тынг сәе куы фәндидаид, уәddәр. Стәй дзуапмә дәр нал фәләууыд. Искәй хәдзармә, мыййаг, Җыд?! Бараст агъуы-

сты астәумә. Әппәты хистәр әфсымәрән, хәдзары хиңауән күйд әмбәль, афтә.

Фестадысты йын. Оф-ф, ам, дам, дә. Мах, дам, дын, хәдзары дә, уйй әнхъәл нә уыдыстәм. Фырәфсәрмәй ныкъкъәдзтә, нызызынтасты, мәгуыр сәе бон. Мәләты къәмдзәстүгәндҗытә... Тәригъәддәгтә. Әмбәләттагә әм дәттыңц.

Сә цәхдоны къустә – әрдәгхәрд. Фынгыл – пъәмидоры цәхдҗынтаә әмә цыхт. Хәдзары хус къуымтә джибри тәйи аәхцион тәфәй дидинәг әфтауыңц.

– Нә нуазын, – цәхгәр «нә» ныццавта Пиран.

– Нә хистәр, хонгәйә дәр нәм дә къах зынәй күү ‘рбавәры... Мыйяг, исты?.. – йә чындз йә афәрсынәй нә бафсәрм.

Пиран развәлгъяу не ‘р҆әттәе кодта әфсон, фәлә нә фәтыхст:

– Тамако уәм кәд ис?

Чындз фырдиссагәй ныххоста йә уәрдҗытә:

– Әс-саубонтә, уа мастьы қәм ныххаудтә, тамако дымын райдайай?

– Уазәт мәм ис, – стәй йәм уыңы әфсон фаг нал фәкаст, әмә сәе ноджы фелхыскъ кодта. – Стәй, әрвилбон адонмә кәсүн, дәумә гәсгә, цүс масть?

Пираны кардәй күү ныццавтаис, уәддәр дзы фырдиссагәй түджы әртак нә рахъардтаид. Уйй тыххәй йәм «иу сыйя уәддәр айс» ничиуал суәндый. Йәхәдәг та, Митъуйы ахуыр ләг үе ‘фсымәры йәхи хәдзармә цәмәннә бакәнүү, йә нозт кәйдәр, – уадз, дә тут-стәг дәр фестәд, – бынаты бынмә цәмән фәхәссы, ууыл сагъас кодта. Ау, йә цынтуысайд фырт нуазын райдыдта, әмә дзы уйй хизы?

Митъу йә дзыппытә фәкъахта, фәкъахта... Әппынфәстаг йә риуы мидәттаг дзыппәй сласта иу әнцъылдтүтә бапъироз. Пиран әй ноджы йә ардуан армы аууәрста, әмә йә фәкодта зәххыл. Фәцәүәг.

Уййфәстә сә әгас мәйи дәргъы хызта йәхи. Уйдон-иу иуырдәм күү аңызысты, уәд йәхәдәг та әндәрүрдәм дардта йә фәндаг. Цәмәй сә макәуыл сәмбәлдаид, ноджы сә мастьы хай макәй фәкодтаид.

– Оф-ф, уә кой макуы фесәфәд! – Пиран сәндоны размә фәбырыд әмә йә дурын йә роны фәцәй тъиста.

Уәддәр ащух-мух кодта. Дурын күйддәр фәкъул. Уыңы цардәттәг тәнгъәдәй... Чысыл дәр фестәд – фәкъул... әмә

къәвдайы доны ауагъта йә уидәгтә. Фәбалң кәны уыңы кәмән цы ракәнөнхүйзәй.

Пиран дурыны сәнәйдзаг фарс сәрфта йе ‘нгуылдзәй, әмәй әсдәрдта. Иф-ф, иф-ф, иф-ф!.. Уыңы хәрзад уыдис!

Адафон нә аназиккой ахәм сән! Күяннәе стәй. Се ской – сә зын, әмәе сын ай Мысттәм йәхи къахај схәсдзәенис. Уәдәе ма әфсымәр әндәр цәмән у. Нылләгъстәтә сын кәндзәенис, цәмәй дзы саккаг кәной. Баввәрсой йыл.

Ләг, цима йыл къәвдайы аәртак нәе хауы – уыңы әңцой боны раст баци хәдзармә. Дуар рахгәдта, әмәй йә дурыны фарс ноджыдәр ма иу хатт аәрсәрфта йә дәрзәг армәй. Йә дзыхы йын аәртъиста цыдәр бызгъуыры скъуыд. Дурыннәен. Йә сәрәй систа хуылыдз голлаг. Айтыгъта йә тәрхы тигъыл ба-хусмә. Йәхәдәг та ие ‘фсәрмә рудзынджы фәрссагтәрхәгәй сбыщәу кодта ие ‘рмттә, афтәмәй каст әддәмә.

Исты фәндәтәе кодтаид, уый йә нәе фәндыд. Фәләе та-иу фәкәс, әмәй йә зәрдил аәрбаләууыд, сыхәгты ләгтән әнәе фәхонгә кәй нал ис, уыңы хабар. Фәләе цы ‘фсонән баддзысты? Күйд сын зәгъя: цәй тыххәй сәе фәхуыдта?

Афтәе сын зәгъя, кусынән нәе бәззы, бадән бонтә сты әмәй уәе уый тыххәй фәхуыдтон? Әмәе уый цәй әфсон у – кусынән цал боны нәе фәбәззы, уал хатты сәе цәлү фынгтәм фәхоны?.. Уәдәе әмә...

Уәдәмәе кәссы – саг фәрәтмәе аәрцидис. Уыңы арвхауды йәм Митъу, сәхи Митъу, аәрбацәуы йә бәхыл. Йә нымәт-худы фәрстәе йә рустыл бандәгъысты. Бәхы «сикъо сыйкъатә» ныzzәбул сты. Ләгәй-бәхәй, мәгүир сәе бон, сәе дон мизы цыхцырдҗытәй. Сәе дыууә дәр әзхуыздәронәй сәе даргъ фындаңтәе хафынц зәххыл, афтәмәй ләдҗы цәстыйтәе кәнынц цины аәрттывд.

Къәвда йә цы баҳуыдта бәхы рагъмә, уый йын цима фаг нәу, йәхәдәг дәр нынныгъуыл. Фәләе йә цины цәстәнгас йәе бон нәу дуарәй атонын. Йә тәнәг фынды базыртәе ныттынг кодта. Уәлдәфимә дзы уыңы знәтәй бауләфы әмәе ра-уләфы сау әнагъәдаджы къәвдайы доң.

– Ам стут? – дзуапп ын куы ничи радта, уәд ехсы фындаң бахоста дуар. – Уә сән ма бамбәхсүт, йә адәй байдзаг әгас уынг!

Ләг фәтихст. Йә алыварс акаст. Уыңы сатәг әхцион уәлдәф

суләфыд зыдәй. Акаст сәндонырдәм. Йә дуар әхгәд у. Уәдә ма кәм сты? Әмә та ногәй бахоста дуар.

Пиран аәм каст рудзынджы хуызивд авгәй. Рад йә зәрдәйи фәндиаг: «Афтә, афтә, мә дуне! Мә ңәстү дзаг дын федтон әви нә?! Пиранимә афтә хәңгәтәй нәү, нә, уый базонын дын аәмбәлә, мә бон».

Әмә та ногәй куы бахоста дуар, уәд әм уый дәр ракъәрцц-къәрцц кодта рудзынджы авг.

Митъуы алцы дәр бауырныңтаид, фәлә йәем ие ‘фсымәр, сә хистәр әфсымәр Пиран сусәгәй рудзынгәй кәса?!. Йә къах ыл әркъуыра?!. Йә мидбылты йыл худа?!

Уыцы дисгәнгә йәм ныккаст Митъу. Ноджы йын Пиран йә къухы хистәр әнгүйләдәй уәләмә, Мысттырдәм куы аца-мында, уәд бамбәрста алцы дәр – фәсис әй ие ‘нәуромгә маст райсыны бон. Ие ‘нәфиисткалд зәрдә ныр кәд фырцинәй алопъо уайд. Макуы йын аскъуыя, уастән, кәд ацы әрвхауды, ацы джибиртәйи әхңон адмә смудгәйә, маст исынты рәстәг нәү.

Митъуы фәндыд зәххыл стыр ту ныккәенүн, фәлә хистәр уәддәр хистәр у – ахәм әнәгъдау ми бакәнүнмә йә ныфс нае бахаста. Фефсәрмь.

Цардәфхәрд хайуан бирә фыдтә бавзәрста. Ахуыр сыл уыди. Митъумә нал фәләууыд. Азылд әмә әнәракә-бакә, йә хауд сәр зәххыл ласгә, йә къәвдайы дон мизгә, хауд зәрдәйә араст Мысттырдәм.

«Кәесис – фәшәуы та сәм. Уазәг – Хуышауы уазәг! Пад-джахы дуәрттә йын байтындијут! – анәрст хистәры зәрдә. – Хәрәг! Мәнгәй нае ақәнүнц; гәбәр баҳ гәбәр баҳы ныхы».

Ныр уым йә фыдгойә, дзондзолийау, цупал дидинәг әфтау-дзысты. Әмә әфтауәнт. Йә равзаргә чынды ын кәмдәр чырыны бинәй иу әрдәг авг судзагәй сласдзәенис... Әмә сын, ңымә, әртәйә цасы фаг сүздәзәнис, мәгүүр уа сә мәгүүрлы бон?

Уыцы әвзәр әңәг нуаздзәенис?

Пираны зәрдыл әрбаләууыд ие ‘фсымәры ләппу. Нә, уый карәнәй уанңон нәү. Куы нуаза, уәддәр йә мады аххос у. Чысыләй-иу ын, нае фынәй кодта, әмә -иу ын мад нартхоры кәрдзыны фәлмәнтә сәны баудәста, афтәмәй-иу ын сә авдәнмә бадардта.

Расыг сывәллон бафынәй уыздзәенис, уәдә цы. Әмә йә

уыдæттæй кæд фесæфта... уæд та? Кæд æй нозтыл бафтыдта?..
Æмæ сæ мыггаджы чи никуыма уыдис...

Нæ, уæд ын сæхи Шакрийы ми бакæндзæн! Æрра Шакрийы ми!

Хорз æрра у, хорз. Сдзырд, дам, мæм нæй. Æрра, дам, дæн.
Хуыцауы куывды дæр хистæрты цур рабады. Фынг бынтон
сæрфт куы уа, уæддæр æм æртæ кæрдзынæй йæ фаг æрхауы.
Стæй иу-цалдæр баназ, æмæ дæ мацы мæт уæд, – куывд уа,
кæнд уа, – дæхицæн зарджытæ скъæр.

Æмæ, дам, æрра.

О, фæлæ алы æррайы дæр йæхи фæзмджытæ вæйый. Æв-
зæр æнцон фæзмæн кæй у, уый бирæтæн фæдæтты къух.
Æмæ иу хисты кæстæртæй чидæр, Шакрийы фæзмгæйæ, куы
базарид.

О, о! Кæстæртæй чидæр иу хисты, сабыргай дæр нæ, фæлæ
йæ дзыхы дзаг бæрæгбоны зард куы бакæнид. Уымæй дæр йæ
лыстæг къубал хæрдмæ сивæзта æмæ, æнафоны уасæгау,
фæйнæрдæм уæлахизхуызæй куы фæлгæсиd, ома, фарс мын
нæма дæттут.

Шакри хистæрты цур йæ ахуыр бынаты бадт. Нырма йæ
хæрд, йæ нозты койыл уыдис. Ныр æй, цыма, æцæг, хур бон
арв йæ тых, йæ бонæй æргæрах ласта, афтæ фæцис: чи бауæн-
дыд, ахиза йæ рæсты – бон-сихорфон ын байса йæ зарæджы
хай?

Уæззаугай систадис. Сабыр къахдзæфтæй аçыд зарæттæнæ-
джы цурмæ. Йе стыр къухы дæрзæг уæлармæй йын æгомыгæй
йæ тых, йæ бонæй йæ былтæ ахæм хафт ныккодта, æмæ мæ-
гуыр лæппуйы къæхтæ фæуæлæмæ сты. Дæ мад æмæ уа, дам,
дæ фыдæн афтæ æмæ уфтæ уа – «Нæ мыггагæн иу æрра фаг
нæу?!»

– Нырма Шакри удæгас у, æмæ куы амæлон, уæд зар æмæ зар!

Уæлахизæй аçыд æмæ сбадт йæ бынаты.

Æмæ уæд Митъуы къулбадæг фыртæн дæр, кæд йæхи Шак-
рийы бынатмæ цæттæ кæны, уæд раст афтæ бакæнын æмбæль, гъе!

Пираны зæрдæ фæкъæпп кодта – цымæ сæ исчи федтæ? Митъу
сæм куыд æрбаçыд æмæ аздæхт, ууыл, цымæ, исчи акъуырдта
йæ цæст? Адæмæн се ‘рбадæнтыл дæр цæстытæ ис, фæлæ ацы
æрвхайды уыдонмæ кæй равдæлдаид?

Лæг дуарæй йæ сæр радардта æддæмæ. Акаст фæйнæрдæм.

**Уәләсихәй – дәләсихмә
Уәдә дзыхәй цәй рәхисмә...**

Кәңәйдәр ахста Шакрийы әмхәдон зарәг.

«Ә, дә хәдзар дын мыстад макуы скәна, кәд ма дын хәдзар дәр ис...» – Пиран әм хүымәтәджы нә рамәсты. Кәд Митъүйл сәмбәлд, уәд ныххудинаг сты. Куызды фыртән әрра, әрра мацы аирвәза. Къуыппәй-къуыпмә сил фәзардзәнис. Ие ‘фсымәры, дам, йә хәдзармә нә бауагъта...

Нә, фәлә ма сәм кәд цыдис? Митъү? Цы ие ‘намонды къәхтә йә әрбахастой? Сән әңгәт базыдта йә адәй?! Әмәе нә ныххудинаг кодта адәмы әхсән...

Йә адджын чындзән ай уәддәр радзурдзәнис... Нә, уымән ай не ской кәндзән. Мыстән ай «раппәлдзән», чындзән – нә. Афтә әрра нәу, әмә сә хәдзарвәндаджы ныххудинаг кәна. Чындз цыфәнды адджынәй дәр уәнгәддәдәр у. Хәдзарвәндаджы хабәртәй алцы зона, уый йәхицән дәр, аба-бау, ницы пайда у.

Пиранән, катәйттә кәнгә, уалдзыгон хур bonaу, ныррухс ие зәрдә. Ныррухс ын, йә зәрдәйыл, фытәвды сәлдәгау чи абадт, уыцы әхсызгон фәндәй.

Нә фәлә йәем Хуыцау уыцы фыддон-фыддуры кәсис уәларвәй, әмә йын амоны, цы сараза, уыдәттә. Адәммә фәраздәр уыдзәнис йәхәддәг. Катайгәнгә сын рахабар кәндзән – ие ‘фсымәр нозтыл әгәр фәцалх, әгәр, куызды сәр макуы баҳара.

Сыхбәстә иууылдәр хорз зонынц, ие ‘мкъай йын куыд әхсын кодта йә сәр. Дон, дам, дын сәвәрдтон әмә, дам, дәхи асатәг кән. Де уәнгтә, дам, суләфой.

Митъү хәрдмә фәхаяуда:

– Әрра дә! Цы сатәг кәниаг мә ис, әхсәр дән? Науәд кәм бафәлмәңдишты ме уәнгтә? Нә, нә, нә! Нырма ныртәккә банизтон иу джибиртәйы банкъә. Алидзән Хуыцауы ницәй тыххәй мә нозт!

Уый дын хәдзардарәг, районы сәрбос ләг, мәгуыр нә бон!

Уәлдәр куыйтәй йын чидәр зонгә уыдис. Фынгыл кәмдәр сә кәрәдзийы былтә фесдәрдтаиккой, әндәр библиотекәйи куынә базонгә сты, мыйяг. Районы хицауән, дам, бәэззы – алы кәрәң үәхи әмпъузән агурынц, арвыста йә дәлә нә

фылбоны сыхәгтәм. Уәхәдәг, дам әй фенут, цы кадр ссардтон!

Бакодтой, дам, мә Бериамә, мәрдты бәсты куызды сәрәхсына – Ирыстоны хуыздәрты нәхи куыйтән фәцәгъдын кодта. Уый, дам, цыдәртә фыста. Стәй йәем фәкомкоммә:

– Ты нашу партию любишь? – фәкодта йыл йә дзыхы дзаг.

Нәхион дәр дзы ныфсджындәры тыххәй райсом раджы цалдәр джибриләй агуывзә цәмәннә әркүүрдтаид, әмә фәзындысты йә дзуаптыл:

– Да!

– Иди, и работай!

Әмә дын уый йә куистытә.

Сыхәгтән рахабар кәндзән, зәгъгә, уыдәтты тыххәй йә нә баугытон хәдзармә, әмә фәцис! Фәлә, зәгъгә, ныр уәхәдәг уынут – йемә фидауын мәхәдәт, сәрмагонд биркуы системон, нәхи аргъ сәрмагонд фынг ын сәвәрдтон. Фәхуыдтон мә буц әфсымәрты. Иуыл куыйтә куы уәм, уәд нын холлагта чи ныккәндзәнис?

Стәй аңауәд, әмә сил Шакри скъятты дәр зарәд. Митъуы әргәвдәг куы акәнай, уәддәр әңгәгәлон фынгмә нә бавәрдзән йә къах, уымән та, – Шакрийы дзәгъәлдзүйән, – йә къасәрәй уазәджы номыл гәди дәр никуы ма рахызт.

Йә къулбадәг фырты дәр ын фәхондзәнис. Митъуйән. Сәхи ләппуимә, уадз, рәгъ кәной. Әфсонмә-әфсәнтты ийн дардзысты. Әмә дзы иу-цалдәр куы аназа, уәд ын әтомыгәй раст уәд бакәндзәнис Шакрийы ми. Уадз, адәм феной, куыд ауды йә кәстәртыл.

Нә, нәхи хәдзары йәм ницы сдзурдзәнис. Афтә худинаң у. Мәләт у. Дә уазәджы дә хәдзары фәнәм! Дә сыхбәсты җәхсән... Уадз, дә түг-стәг дәр уәд... Уәддәр уазәг у.

Нә-ә, уый, әңгәг, бинтон худинаң әмә мәләт у. Уый гәбәр, әвзәр гәбәр хәрәг дәр не ‘рхәсдзәнис йә сәрмә. Уый әндәр ран сараздзәнис. Кәд нозтыл, әңгәг, йә фыдау, зәрдәйә у, уәд. Әфсымәр дәм куы әрбаңау, уәд уый дәр уазәг у, уәдә цы! Нәй ийн бафхәрән. Әмә ье ‘фсымәрты дәр цәмән фәхудинаң кәна әмә йәхси дәр.

Ләг, йә хуындаң әфсон кәй ссардта, уымәй ныббуц. Ноңды ье ‘мкъяйы куы ауыдта, йә кәлмәрзәнны бын, цәмәй ийн ма ныххуылызд уа, цыдәр әмбәхстәй әрбадавы, зәгъгә, уәд

бынтон ныррухс йæ зæрдæ. Кæд æрбахæцçæ уыдзæнис, уымæ нал фæлæууыд. Ахызт йæ размæ – аппæла йын йе стыр, æнæаргъæвгæ, æнæбауромгæ цинты цин: Митъуйæ куыд райста йæ маст æмæ йæ хуындæн куыд ссардта, æгас комбæстæ дæр æнæ уый кæй никуы ‘рымысдзысты æмæ сæ чи никуы ферох уыдзæнис, ахæм диссагæн дзуринаджы æфсон!

2009 аз

АХУЫР

Гица куыддæр фæхæрдæнæнмæ бахæцçæ, афтæ тыхсын рай-
дыдта – цыдæр дзы рох кæны. Фæлæ, цы у, уый бынтондæр нæ
ахста. Æрцахсын та йын æнæмæнг æмбæлд. Цæмæй мацы
фæрæдыдаид. Фæлæ цы у, цы?..

Æмæ райдыдта тæвд кæнын. Йæ хæдоны æфçæгготмæ
æвнæлгæ дæр скодта. Бауыгъта йæ. Фæуæрæхдæр уа. Фылдæр
уæлдæф çæуа йæ буармæ. Æмæ æнцондæрæй улæфа. Уæддæр
йæ зæрдæфыст ирдæй кæсын нæ уыдис йæ бон.

Раст уый тыххæй мæсты кодта йæхимæ: йæ зæрдæ йын
кæрчытæ баҳордтой, цы кæны? Хатт-иу дзы æхсæвæй райсоммæ
дæр, йе ‘хсæвæр цы уыд, уый айрох. Æмæ уанцон диссаг нæу,
уæдæ.

Дæлæ, кæй ном нæ дзырдæуы, уыцы фыдбоны сыхæгтæм
нал зыны сæ фæндаг. Уый йæ нæ ферох. Уыцы уадзdzагыл тæгъд-
тæгъд фескъæрын кæны дзыгуын галты. Уадз, афæллайæнт.
Бæргæ тæригъæд сты, фæлæ сын цы кæна. Уыдон дæр Хуыцау
туг æмæ стæгæй сഫæлдышты, фæлæ сын уыцы дæрддæзыл тæгъд
ауайынæй ницы уыдзæнис. Уый хыгъд фыдбылызæй хызт уы-
дзысты. Нæ фыдбоны сыхæгты фыдбылызæй, фыдбылызтæ сыл
фæцæуа!

Фæндаджы уыцы уаццагæй куы раирвæзынц, уæд сулæфы
зæронд лæг. Раирвæзтысты, мæгуыр, топпы артæй сæ дзыгуын
галтæ дæр. Гицайтæ сæхæдæг дæр. Стæй, чи зоны, сæ туг-стæг
дæр.

Уæдæ, уæдæ. Се ‘ппæт дæр стыр фыдтæй уыдзысты хызт.
Дæлæ сыл нæ фыдбоны знæгты рахауинаг çæст куынæуал хæст
кæна, уæд. Адæм сæхи кæмæй хизой, уый çæстхаяунаг дæр у,

саудзыдзыда кәнинаг дәр әмә цәнкуылтә кәнинаг дәр. Хуры ад әмә зәххы змәлд дәр күйнәуал хата, уәд та – ноджы хуыздәр.

Омә, уәдә, чымотән уыдан чердыгон митә әмә диссәгтә сты, хәрәг сә уаргъән күинә афәраздзәнис, уәд. Уас ницәйәгтән хәрдҗыты бын әрцәуа сә мәләт?

Ксуис кәуылты баҳдугъ цәрәнбынат у! Ир әмә дзы әнәзәгъинағтә фәрсәй-фәрстәм кәдәй нырмә цардысты, уый суанг дурты зәрдил дәр рәестмә нал ләууы. Уымәй дәр, цима хәлар сыхәгтә уыдисты. Хәстәгдинәдтә кодтой.

Әңәг, мәнә-мәнә ироныл йәхи чи нымайы, уый сә зәхкъа-хәджы ләппин балхәнин дәр нә хәссы йә сәрмә. Фәкәс, әмә уый фәстә дә цоты цотәй дәләмәдзыдәй чи рагәпп кәндзәнис, уый хәйрәт дәр нә рахатдән.

Әмә ахәм уавәры сә сылыкъахимә цы дудгә әмә судзгә-бәттү цәрүн ис дә зәрдү? Уәлмәрдәй дәр сә бинтон арәджы арәзт уәттәй сзынынц сә мәрдты стджытә.

Иуәй сә ардәм алантә арбауагътой әмә сын уыдан радтой зәххытә, әмә сын кәм агурыс сә фыдаелты ингәнтә; аннәмәй та – сә мәрдты ныгәнгә нә, фәлә хәргә кодтой...

Ту, тәвд цәххәр аңауәд ахәм уәцъәфы!

Әмә ныр кәмфәнды ракъахәнт, уәддәр та дзы скәлынц нә фыдаелты стджытә. Әмә, дам, уә мәрдты стджытә нә зәххыл цы ми кәнынц? Ныдымынц сә. Басчыил сыл кәнынц сыйджыт. Нәхи фыдаелты мәрдтә, дам, кәм сты?

Ау, кәй фыдтә фехсыдтат, уыдан стәджытә ныр кәм агурут? Стәй, нә мәрдты кәм ныгәдтаиккам, уымәй сымах фарстам? Кәнә уәд сымах кәм уыдистут? Уый ныртәккә, нә къах күү фәңүдүдтә, уәд райдыдтат айылы гәпшитә әмә әнәсәрфат цъах-цъах, әндәра, уәд ироны коймә мысты хүйнкъ туманәй агуырдтат.

Фәлә сә уәддәр Ксуисы мах ирәттә бинойнаг аркәнин дәр аффәрмы кодтой – йә хомә, күйдзы түг кәмән ис, уымәй дарддәр ахәм цәстәй чи бакәсдзәнис? Әмә сә иу стәмтәй дарддәр махуэттә сә хотә әмә аффымәртил нымадтой. Уымән әмә нәм размә худгә кодтой әмә, чи зыдта, чылды-мырдыгәй та нын не счылтә сусәгәй кәй карстой.

Афтәмәй сын әмбисәхсәв мәнгард күйдзыхтә сә хәдзәртты хотыхифтүгъдәй баләууыдисты. Ксуисәгтән. Иуән

дыууæ – æфсад. Уыдон та иу æнæхотых ироны ныхмæ фон-дзыссыдз гæрзифтонгæй бýрсынц. Иунæг нæлгоймаг дæр дзы тауинагæн нал ныууагътой. Акодтой сæ. Аластой сын сæ судзgæ мæрдты дæр. Æмæ равзаргæ нæлыстæг фесты æвæдсæфт.

Ныр дæр ма, сæ хиуæттæ æмæ мын чиныгкæсджытæ ныххатыр кæнæнт ме ‘ргом ныхас, фæлæ бирæ дзурджытæ ис – чи зæгъы, аргæвстой сæ æмæ сæ баҳордтой; чи – æфсæн хæтæлты сæ баппæрстой æмæ сæхgæдтой хæтæлты кæрæттæ... Æнæ уæлдæфæй сæ æнæ тугæргæвст акодтой.

Дзурынц, цыма сын се ‘взонг фæсивæды атардтой сæ хохбæстæм, адæймаджы къах æнцонæй кæдæм не ‘фты, æмæ сæ уымыты Хуыцауы æлгъыстытæ, æнæхуыцауы хæйттæ фыргуыстый марынц удхарæй.

Афтæ дзурджытæ дæр ис... цыма сæ ауæй кодтой сæ ныгуылæйнаг æрдхæрдтæн сæ уæнгцухты къабæзтæ саджы фисынтыл амад уæнгттæй æмæ сæ чьизи тут алайнаг тутгæй раивыны тыххæй.

Сæхи хуызæттæ, дам, сын... уартæ дзуттæ, зæгъай, Амерык æмæ Украинаæ æнæаххос адæмы күйнæг кæнynы тыххæй... цынæ фыдбылызы хæцæнгарз калынц. Рæстдзæвин лæг дзы иу боны-бонцауы дæрдзæгмæ цыиуы цæст акъахдзæнис.

Хорз у, бынмиштæн Уæллаг хæстон лæджы зæрдæ нæ дæтты. Гæрахы нæрдмæ арвы талынгты кæнynиц, æндæра зæххы къори туджы леуахитæн фæласын кæниккoy.

Æмæ уыдонæн сæ рихи даст у, фæлæ сымах, дзуттæ æмæ Америкæ, цы кодтат зæххы иу кæронæй иннæмæ? Æви сымах дæр уыдонæй хуыздæр не стут? Æнауæд, украинæгтæ, нæ лæппуты хуыздæртæ Стыр Фыдыбæстайон хæсты рæстæджы уæ сæри-бардзинады тыххæй куы ‘рхастой сæ рæзинаг сæртæ нывондæн, уæд нын нæ хæрзтæ судзgæ артæй фидут?

Сæхицæн хæсты тæфмæ сæ цæстытыл мигъ бады, æмæ украинаг æдышты америкæйаг доллæртæй баххуырстой. Ирæттæ æмæ сын уырыссæгты гæрах кæнynин кодтой. Ирæттæ, дам, не ‘мдæндаг бырынкъджынты знæгттæ сты, уырыс – нæхи.

Диссаг нæу, де ‘мтуг-æфсымæртæй барвæндæй знæгттæ араз. Йе ‘рмттæ æнæ аххос адæмы тутгæй æвдышлд кæмæн сты, уыдонæй та, – ома, – æфсымæртæ кæн. Цы ма уа æдышыдæр ми! Фæлæ зондщухæн фæтк æмæ æгъдау никуы уыд æмæ нæй.

Уырысимæ сæ бакаст, сæ дарæс, сæ хотыхтæ – иу; æгæ-

рыстәмәй, се ‘взаг дәр. Чи сә кәцы у, ацу, хәйрәг дә, әмәй ды базон. Уәлдайдәр, ңалынмә уырыссәгтә әргом фәхатыдысты, сә фәскъәбүттә сын милмә чи исынц, уый, уәдмә.

Гицайы ңәститыл ауад, уыңы судзгә уазалы Украинаһы әтәрон тығыд бидырты, дзыгуын галтау, сә сынәгтә тымыгъы ныхмә саразгә, хотыхәвәрдәй куыд хылдысты фашистты ныхмә...

Әгәр растәй куы цыдаис, уәд, афтә ләмәгъ уыдысты, әмә дымгә куы ныфрутт кодтаид, уәд дә аппәрстаид фәстәмә. Әнәуи дәр дә дзәгъәл нәмыг әңцондәрәй ссардтаид, кәдиу әм фәлмәңцид уд рәстәгәй-рәстәгмә тагъдәр фервәзыны тыххәй йәхи бәрзәндән сләууыд, уәддәр.

Бынтон гуыбырај дәр нә уыд ңәүән. Уыңы судзгә тымыгъы лыстәг, судзгә әвзәгтә буарәй пысулты ‘хсән куыд фәмидағ уыдаиккой, кусарты фыд әрчынағай фәхицән кәнәгату дә куыд фәхицән кодтаиккой дә «цармәй», куыд асалдаис, уый дәхәдәг дәр нә фәхатыдаис. Әмә, куынә тымыгъ кодта, уәддәр тасәй әрдәг гуыбырај цыдысты.

— Гъә, зәгъын!..

Зәронд ләгән йә фырты фырт Мукка рәвдз кодта дзыгуын галты. Кәй ном нә дзырдәуы, уыдон сә ңәмәй фәндагмә макуыцәй сәхсой. Дәлдәр фәуой, уыдон тыххәй сын сә утыл нал ацауәрдынц. Дзыгуын галтән. Әмә афәллайынц. Ныр Әнгүзты цур суайәни схәрд кодтой, әмә сә нал хаста сә къах размә.

Алы хатт дәр фәндаджы ацы скъуыдзагыл афтә кәнинц. Ноджы, Сыкъаджын әд әфсондз аласдзәнис Зыгъары. Цыфәнды хәрды дәр. Цыфәнды уәзимә дәр! Ацы әнәбары хәрды та йә әрдәдджы онг, суанг Бабуцаты фәзиләни онг, фәндаджы тәккә саджилмә Зыгъар фәласы йә фәдыл... Сыкъаджыны йә къехтә нал фәхәссынц размә. Уырдыгәй уәләмә сә Сыкъаджын уәрдонай, дзыгуын галәй хұымәлләдҗы скъафт скәнен.

Гицайы фәндыд уәрдоны фәдыл скәсын – фәллайынц, мыйиаг? Фәлә әгәр гуыбыр уыдис. Йә астәу не сраст. Йә бәрзәй та фәстәмә уйыбәрц нә тасыд. Уәрдон әм әтәр адард, әмә йыл рәстмә нә хәңцид йә цәст.

«Дәлдәр фәу, цы зәрдә дә!» – ләг фәхатыд, цы дзы байрох – йә къәдз ләдзәг нырма йә къухы уыд. Афонмә йә куы

атъыстаид йæ цæнгты фækъæдзgæнæтæй йæ астæуы æхсæнты, уæд йæ рагыстæг чысыл айвæзтаид. Нал уыдаид афтæ гуыбыр. Цæуынæн ын фенцондæр уыдаид. Хæрды афтæ фækæны. Æмæ йыл фæцахуыр. Уæрдон дæр æм чысыл рæстмæ зынид.

— Эй, зæронд цы раугъта... — Гицайæн бантыст къæдз лæдзæджы кæрон йæ фæсчыылдымты æрцахсын. Йæ къухтæ йыл сæ фækъæдзgæнæтæй æркодта ауындзæгау. Йæ бон куыд баци, афтæ йæ размæ ралхъывта, цæмæй йæ астæу араст уа. — ...уый дæлæмæ макуы æрхая!..

— Гъæ, зæгъын!.. — Мукка архайдта уæрдон рæвдзæр кæннылы.

— Сæхи бар сæ ауадз. Цæвгæ сæ ма кæн, — фæстаг дзырдтæ йæхæдæг дæр рæстмæ не ‘рцахста. Сæппаринаг сæ цы уыд, æндæр йæ зæрдæфысты бæззадысты.

Æмæ афтæ уыдис уыцы Стыр хæсты рæстæджы дæр?! Куыннæ стæй. Йæ иу фæбогъмæ стъалытæ боныгон дæр згъæлдысты. Нæ фыдбоны сыхæгтæ нæ цæргæ-цæрæнбонты фækъæбутæй куыд хуыздæрæй уымæн цагътой. Сæдзæм азты нын цы геноцид сарæзтой, уый сабыр дуджы дæр сусæг-æргом никуы нууугътой. Сæ зæрдæты æлвyninаг бынæттæ мидæмæ уыдышты. Хæсты дуджы дæр нæ сывæллонæй-зæрондмæ хæстмæ скъæрдтой — пълан æххæст кодтой, сæхиуæттæ та — къæдзнизы ныхмæ Къахет æмæ Батумы хуры ваннæтæ истой. Æмæ-иу сæ сапон кæмæ бахаудта, уый-иу æй къафетты хæрд бакодта, цæмæй йын айгæрда йæ гуыбын. Сæрибар æй кæной æфсадæй. Фервæза мæлæтæй. Цыма, ахæм зæрдæйи уаг æмæ ахæм митæ аразгæйæ, стыр кадимæ фæцардаид.

Куыдз амæлæд ахæм лæджы номыл.

Æниу, лæгтæ... Æви — лæджы ном худинаггæнджытæ. Искыцæй дæ мæнгардæй æрбагæрах ласдзæн æмæ бамбæхсдзæн кæмдæр хæмпæлты. Æддагон цæст ыл ма схæца, æмæ йын тас ницæмæй у. Йæхиуæттæ æмæ йын сæ фæсfurдаг хæлæрттæм та — кад, хорзæхтæ, доллæртæ... Сабиты, сылгоймæгты марджытæн. Сабийы фыдхортæн!..

Афтæмæй сæ нæхи къухтæм чи æрбафты, уыдонæн сæ лукъа фынdziæтæ æмæ сæт байу вæййынц: «Me ра шуashi вар...», ома, æз цы уæ астæу фæдæн — цы аххосджын у?!

Махмæ зонн демæ дæ тасгæ фынгыл чи бадт, уый дыл искуы йæхи хуызæн уæйгæнджытимæ хотыхарæзтæй куы æрхæст уа,

куы дæ æргæвда, æмæ йын куы зæгъай, знон мын ард нæ ба-хордтай, æфсымæртæ кæй уыдзыстæм, уый тыххæй, уæд ба-диссæгтæ кæндæнис: «Ис схва дро ихъо».

«Хъихъо» дарæг æмæ дæ уромæг мауал уа, уæд æндæр рæстæг уыд, æмæ дæ ныр ивгæ бачындæуыд? Ныр дын де уæнгты куыдзы туг ауагътой æви йæ уæд дæр æмбæхсгæ цы кодтай, æндæр хæрæджы тугæй гуырд дæ? Хæрæгтыл та фæнды цæф-хæдтæ ныссадз, фæнды йыл æвзист саргъ сæвæр, уæддæр йæ сæпп-сæпп нæ ныуадзæнис.

Уæд, дам, æндæр рæстæг уыдис.

Нæхи аххос у. Сахуыр сæ кодтам... Иу хатт сын ныббарæм сæ хуы митæ, иннæ хатт... Нæ фыды зæхх нын комдзаггай, кæрдихгай хæрд фесты. æмæ сын сæ былтæ æвиппайд цы ба-къуырæм, æндæр нæ сæ фыдтæ уый фæстæ айрох вæййынц. æмæ хуытæ хизынц кæрийы сæрмæ.

Ныр, Ирыстоны хуссар хайæ лæгъзь быдыр аразынмæ куы æрæвнæлдтой, уæд уыцы фæстаг хæсты мах æрдæг фестæм, фæлæ сæхиуыл дæр хуыздæр бон нæ акодта. Уырысы хæлддзаг танкты гыбар-гыбурмæ, цæмæй, «хæстонтæ» сты, уый бæрæг ма уыдаид, уый охыл сæ НАТО-йы формæ æмæ хæцæнгæрзтæ акалдтой, афтæмæй сыл мадард бæгънаæгæй цæст нал хæцыд. Лыгъдисты сæ хиды мæцгæ. Лыгъдисты, сæ уdtæ исгæ. Фæлæ, кæцырдæм, уый сæхæдæг дæр нал зыдтой. Гур кæцырдыгæй ис, Дзау – кæцырдыгæй, уыдон сын схæццæ сты, æмæ дзы бирæтæн Хуыцье фæсте аzzад.

Абон дæр сæхи нæма ахсынц, æмæ сын сæ фæсденджызаг æмлæгмартæ сдæрынц сæ цæфтæ. Кæд сын, ома, тагъддæр бай-гас уаиккой, æмæ та нæм сæ ног хотыхтимæ æрбакаликкой.

Уыдонæн, сæ фæсденджызаг «æрдхæрдтæн» уæд нæ хæхтæ уырысы ныхмæ хæстон фидæрттæн бабæздзысты. æнæсæр ницæйæгтæй хæстонтæ аразыныл уымæн хæрынц сæхи. æцæг æнæсæртæ!

– Ту!.. Кæд сымахæн адæймаджы номимæ ницы ис... – Ги-цийы бæргæ фæндыдис, адæймаджы фыд чи хæры, адæймаджы туг чи нуазы, уыдон цæсгæмттыл нытту кæнын. Фæлæ дзы нал цæсгом разынд, нал – ту.

Хæстон адæм!.. Уагæры афтæ, сæхийай, мах дæр нырыккон хæцæнгарзæй куы хæцыдаиккам! Уырыссæгтæн фæйнæ уаф-хоры фестой...

Ныр сә уырыс дәр базыдтой, цы сты. Раstdәр зәгъгәйә, цы не сты, афтәмәй сәхи кәм әвәрынц, уый базыдтой. Ноңкы сыл фәцахуыр сты, әмә та сәм кәд тагъд ныздәхиккөй.

Мыст цалынмә гәдийи сәр скъаха, уәдмә йәхицән не ‘рбады. Әмәй йә дәлә үыщы ницәйәгтә бынтон әргомәй къахынц. Уәд сә мах бәргәе айрох уаиккам. Әмә та базондзысты сә номы нысануяг.

Сәрмагонд закъон, дам, сәм ис, америкәйаг сын сә цуры сә бинонтимә, табу – уә фарнән, фәлә үы не ‘мбәлы, уыдаттәе куы фәкәна, уәддәр әм сәзурән нәй – уый афтәе аразы, уәд раст у.

Уый дын адәм! Цы – сә иутә, цы – се ‘ннәтә.

Гица фәтыхст – Муккайы уынәр куынәуал җәуы, уәд зәххы скъуыды аирвәзт?

Йә къәдз ләдзәгәй йә астәуы стәг йә тых, йә бонәй әрбалвәста. Чысыл ын цыма араст. Йә сәрыл, йә бон куыд уыдис, афтәе схәцыд, әмәй йә мәсты җәстәнгас зивәтгәнгә феггуырст рыг фәндагыл.

Фәндаджы дуртыл йәхі къуырттытәгәнгә, фәңәй хәңцәе кодта Бабуцаты цур фәндаджы саджилмә.

Җәвиттон, Бабуцатә сыхәгтәй чысыл уәлдәргомау җәрынц. Афтәмәй әгас комбәсты фәндаг сә хәдзары бынты дәр җәуы әмәй йә сәрты дәр. Стәй та чысыл фалдәр байу вәйиы. Раst цыма хәдзары йә риумә әрбалвәста. Чи уыд йә аразәг, кәй сәрмә әрцид ахәм әнусон индзынерон фәнд,ничи үйн ницы зоны, фәлә дыууә фәндагән дәр ис йәхі бәлцәттә.

Дәллаг фәндаг чысыл үыбырдәр әмә фәздәр у. Уәллаг – хәрдәр.

Әмәз зәронд ләджы җәстәнгас фәндаджы саджилмә куы фәңәй хәңцәе кодта, уәд фәндаггәрон йәхі скъуырда зәронд, каубыд әмбондыл. Сындағгай, сындағгай, сындағгай... йыл уисәй-үисмә схылд әмә... Базыдта Муккайы резинә кәркәмәркә дзабыртә. Җәуау та сләууыдис Бабуцайы зәронд әмбондыл. Йә даргъ җәнгтә сивәзта үыщы сау-сауид, нард чылауитәм. Цупалгай сә фәтоны әмә фәтъыссы йә дзыппыты...

Стәй сә де стыр дзыхәй мыртт-мыртт кән.

Хатт дзы Гицамә дәр фәхаты: «Гъа», – фәлә үыл сбустә кәнен зәронд ләг.

– Алә!

Цәмәй әвзәр у, сәрдү тәмәны ног ратонгә дыргұтәй дә ком асатәг кән! Фәлә сын афарстай сә хиңауы? Уымән дәр әхсызғон уыдзәнис, гормон?

Зәронд ләг уымән цына кәні – ма тон кәйдәр дыргұтә(!); ма йын сәтт ие ‘мбонд әмә йә зәрдә!.. Фәлә дурмә дәр дзур әмә уымә дәр. Афтә сахуыр, әмә йә уәрдоны гопмә бабаётт, уәддәр ауылты-ууылты акәні, әмә дзы, цъиусурау, әнәмәнг йә тонайы хай ракәндәнис.

Гицайы цәстәнгас тарстәй агәпп кодта уәрдоны фәдыл.

Зыгъар ныззылын, ныттымбыл, мәгуыр, афтәмәй йә къехтә ныццахәгәр кодта, әмә уәрдоныл әңцайы дәллаг фәнда-джырдәм. Нә йә фәндү хәрдү дзаг уәрдон ласынәй йә уд дзәгъәлы скъуынын.

Фәлә тыхджын ныфсджын у. Сыкъаджынән фәрәдувынц йә бәрзәйи, ие стыр хәсъәфты, уәрдәхая здықст, әндон нуәрттә; йә карды хуызән цыргъ сәфтәджытә хус зәххы ныхсынц, сулағғә мәрау, афтәмәй уәллаг фәндагыл хәрдәмә тыхласт фәкәні дзаг уәрдон әмә Зыгъары.

Гица сә рәстмә нә уыдта. Йә цәстытыл мигъ бадт. Фәләй хауд, нымәт цъәх цәстытыл ауадысты, дзыгуын галты тыхуләфтмә, әмә йын, хур болы арвәрттывдау, әвиппайд ныццахәр калдтой:

– Хәрдү йә амардтай, дә хистән хәрд макуы фәуа!..

Цәй зәронд әмә цәй цыдәр – феуәгъед сты Гицайы хурхы уадындытә, әмә ныддыз-диз кодтой хәдзәртты рудзгуыты әвгтә. Мукка асәррәтт кодта кауы сәрәй. Лыгъед радта уәрдоны фәдыл. Фәхәст уәлдуаныл. Фәстәмә ма йыл әңцайы йә тых әмә йә бонәй.

– О, о, о, әрләуу, Сыкъа... Әрләуу... әрләуу...

Фәлә Сыкъаджынән ие ‘мәден Зыгъары бол куы ницы бацис, уәд ын Мукка цы у? Уәрдонәй, әмәденәй, Муккайә... Гицайы цәстәнгасәй сә, къәс-къәсгәнгә, фәласы йә фәдыл. Стәй ма искуы әрләуу, уый бәрәг дәр нал ис.

– Әффонд мә асәттәд... – афәсус, мәгуыр, зәронд ләг.

Уәддәр сын сә алы сулағфт дәр хорз ацахста Бабуца. Хәдзары уыд, әмә сә нә уыдта. Фәлә йын алцы дәр зындынду. Мукка йын йә дыргұтә куыд тыдта, уый дәр зоны. Йә зәронд әмбонд та йын йә уәлхәдзар хойәни әнгәс къәхты бын куыд

ныссаста, уйй дәр ын, ләппу күйд нымайы, афтә әмбәхст нәү. Сә уәрдон дәләты, фәз фәндагыл ңәмәннә тулы, уйй дәр...

Сыкъаджын уәрдон әмхәрд ңәмән фескъәфы, уйй Гицатәй уәлдай Бабуцайән тынг хорз зынгонд у. Әмә сәм раҳызыт, йә сәрбәттән рәстытәгәнгә.

Сыкъаджын ноджы йә ңәстү зуләй сылгоймаджы күй ауыдта, уәд цима бындз фестадис; цима йыл, гәдийау, авд уды февзәрд әмәй йын авд дзыгүүн галы тых авәрдтой. Ныффутт ласта. Йә фынды хуынчытәй йә комы тәф ныллаууды цых-цырдыхытуу. Ие стыр рагъы, зымәгон күйдзхуыссәнү йас къуырфытә дәр адымстытә, атыппыртә сты – ңәстүнү-къуылдмә сә ласинагәй, иуварс хәцәгәй дәр әмә фәстәмәхәцәгәй дәр фәуәлбыл кодта.

Бабуца сәрыстырәй суагъта йә кәлмәрзәнү баст, әмә та йә ногәй бәстәттә кодта. Ници тагъд кәнинаг әй уыдис. Йә зәрдә әмәй йә ңәстүм онынды рухс. Йә мидбылты кодта фәуәлахизуәвәджы худт.

Әмә, уәдә, ие ‘нәхафтәй’ ие ‘дылы сәрән уйй йәхәдәг нә сарәстә? Сыкъаджыны тыхдҗын. Иу йәхихи хуызән ыл нәма сәмбәлд, әмәй йәм цард худәг каст. Уйй ма зонай, тыхдҗынәй тыхдҗындәртә бирә, тынг бирә дәр ис.

Сыкъаджын сахуыр Бабуцаты ңәхәрадонмә, әмә дзы сылгоймагән йә уд схауынәввонг сис, мәгуыр йә бон.

Сылгоймаг ие ‘мбондыл цына әвәрдта – дур, зәгъай; пыхс, зәгъай; сындз, зәгъай... Бигә йә нә кодта, фәйнәджы гәппәлтә йыл нә хуыдта, телы муртәй йә не ‘мпъызта – Сыкъаджыны уромәг нә урәдта. Иу хатт дзы базыдта нартхоры цъәх әвзарты, пъамидор, джитъриты бинты ад, әмәй йә уромәг нал урәдта.

Нәлгоймәгтәй-иу хәстәг күй ничи уыдис, күй-иу базыдта, йә рагъыл ын галтәрән рәхснәг уисәй дзәбәх-дзәбәх ничи әрпәудзәенис, уәд-иу йә бон уыдис әмәй йә бон. Әмбонд ныллајытә әмәй бәрзәндтыйл нә дих кодта. Йә сәртү агәпп кәнинмәй йә ныфс кәм нә хаста, уым-иу әй, хәр-хәргәнгә, аласта йә фәдил. Уыцы ңәхәрадоныл чидәр йә туг калы, уйй мәт дәе нәй...

Бабуца йын йә рагъ, йә фәрсчытә, йә билтә ңәмәй нә хоста – цылыны хәцән, зәгъай, ләдзәгәй, фыйягәй... Әндәр дын күист нәй. Сыкъаджын-иу, рәстәгәй-рәстәгмә, цима йә сылгоймаг ныхгә

кодта, йә сәр цины әңкъуыст цы ныккодта, йә футттыгә-иу цы ссыдысты, әндәр ын Бабуцайы хылтә әмә әлгъыстытә, табу уә фарнаң, фәлә иу ранмә дәр нае уыдысты.

Сылгоймаг-иу сбадт әмә күйдта, йә бон ын кәй ницы уыд, ууыл.

Әмә та иухатт торнейы дзултә күйд кодта, афтә ацахста зонгә къәс-къәс, хыбар-хыбур, дзыгуны фурттытә... Цы әнә базонгә ма йын уыд... Сыкъаджын та йын йе ‘мбонд фәңәй ласта йә фәдыл.

Нартхәрттә сә тәккә әфсир кәныныл уыдысты. Уыцы цъәх-цъәхид джитъриты раст дыккаг бон тонинаг уыдис. Сцәхджын кәнын сә уыдис йә зәрды. Пъамидор нәма фәбур, фәлә сә цәст уләфыд...

Бабуца йә фырдиссагәй ницыуал базыдта. Фырадәргәй тәвд торнейы чылыл күйд абадт, уый йәхәдәг дәр нае фәхатыд. Йә цәсссыгтә йә уадултыл әзфәраздәронәй ләдәрстысты, афтәмәй каст, Сыкъаджын хәрәг ын, марг ын феста, күйд зәрдиагәй әүуиле йә тугвәллой...

Әмә рахаудта тәвд торнейы чыиләй. Йә буар әгасәй кодта судзәгау. Чысыл ма, әмә ныггуыпп кодтаид. Цъыбыртты сыгъд кодта.

Сылгоймаг фемдзаст торнейы бынмә. Уыцы сырх-сырхид, ставд зынджытә йәм сә сырх, туджызиләг гагуытә кодтой хин ныкъуылд.

Мәстәй тъәппитә хауәт Бабуцайән цыма исчи йә къухтыл хәңциди. Цы ми кодта, уый нае зыдта, афтәмәй ацахста цәхәр тымбылгәнән зест фыйыаг. Фыйяджы комы дзаг фелвәста йәхи зынгәй судзәг цәхәр. Азгъордта Сыкъаджынмә. Йә рагъыл цы къуырфытә уыдис, уым ын ай куы фәдәлгом кәнид.

Дзыгуын фыццаг нә бамбәрста, цы ‘рцыдис. Стәй хәрдмә фелвәста йе стыр сәр. Сә дыууә дәр ләууудысты цавдуртау. Сыкъаджын әмә Бабуца. Бәлвырд ахстой, күйд цъыс-цъыс кәнә Сыкъаджыны рагъ. Стәй иу дәргъвәтин, уыргтә калән уаст куы ныккәнид. Цәхәрадон ахаста йә разәй. Ницьуал ай баурәдта. Адәмы цәхәрадәттыл, сәндәттыл, танкай, цәхгәрмә ацыд. Әмбондәй, зайәгхаләй сә ассәста йә разәй. Ахызт мәнәуу хұымтыл... Әмә – Хуыцауы хорз, карст кәй уыдысты... Әнәмәнг цъыбыртты сыгъд бакодта-иккой.

Къуырийы фәстәй йә хәфсбадән цъыфдзастәй әрбаскъәрдтой тых аәмә фыдәй.

– Дәе бон хорз, чындз, – Гица әрбахәццә Бабуцайы комкоммә. Ныр Муккайы къәбәда миты тыххәй хатыртә курын уый рад уыдис.

– Кәй бон у, уый хорзәх дәе уәд, нә хистәр, – Бабуца дәр, чындзән куыд аәмбәлы, афтә тых әфсәрмытә баци.

– Ацы къәбәда, – йә кәстәрәй дзырдта, – куыдзы ахуыр сси уыцы дыргытыл... Нәхиуәттә аәмбигә кәнныңц. Хәрәг сә куы уайд... Уый ноджы цәукъайы сәррәтт скәнә аәмбонды сәрмә...

Цахәм цәукъя?.. Кәңзы цәуы йә хицауы мад аәмә фыды мардән ныргәвстәуыд, аәмә уыйлас сси? Цыфәнды ног аәмбондән дәр йә цархойән къуләгты бын ссауы йә къәс-къәс. Бабуцайән та – иунәг сылыстәжды аәмбонд. Ноджы донджын чылауитә ўе стыр әфсәртәй, әнәфсарм мидбылхудгә, куы рацәйцәуы әууилгә!

Уәddәр сылгоймагән не ‘мбәлд ныхас карз кәнны:

– Хәрәнән не сты?

– Аәмбонд сафы! Әз амән цы кәннын, уый ләг йә куыдзән нә ракәндзәнис, уәddәр нә сәтти! Хәрәджы ахуыр сыл сси!

– Гица нә бамбәхста йә масти. Фәләууыд, аәмә ўе уәхсчы сәртти радзырдта сылгоймагма. Фәлә ўын сдзырды бон нә радта. Хәрәд фәцис аәмә, ахуыр куыд уыд, афтә йә ләдзәг йә синтәй тагъдомау райста. Фәзылд аәмә фәңәуәг уәрдоны фәстә. Хәдзары аууон фәуыдзәнис. Сылгоймаджы кәмән фәнди, уымән дзурәд йә мәстытә.

Уәдә, гормәттә, дыууә аәмбыд чылауийы тыххәй кәд чи амардта йә бындары? Стәй, кәд ай исчи амардта, уәд баҳус уәд, цы къух аәм систа, уый – раст уыд?

Йә хин фәнд цы бамбаринағ уыдис Бабуцайән. Мәсты худт бакодта йә мидбылты: «Алы фыдән – алы хос. Сыкъаджын уымәй тыхджындәр сахуыр цәхәрадонмә.

Нә фыдбоны сыхәгтә дәр нәм сахуыр сты: әрбабырс, аәмә нын атон нә уәзәгәй. Фәлә син фәуыдзәнис сә чъизи ныхтыл әрхәцәг. Әмә уый уыдзәнис тагъд. Сәхәдәг ай күйнә хатынц, афтә тагъд. Афтә сә уdtә дәр куы схауиккой, аәмә син уәдмәйә дарддәр Хуыцау цәрәнбон күйнә раттид.

Мукка дәр сахуыр аәмбонд халын, чылауитә тонын. Фәлә ницы кәнни. Рацахуыр ай кәндзыстәм, рацахуыр».

Сылгоймагән йә цәсттыыл ауад, Мукка әнәхәңгәйән йә даргъ къәхтәй уыцы гәпп күйд скәны әмбондырагъмә; йә даргъ къухәй күйд ацахсы цәхәрадонәй раирвәзыныл сәе уdtæ уәлдайгәнәг бәләсты зәу-зәугәнаг къалиутә.

Цымы ләппүйи рацахуыр кәныны хос сылгоймаджы сәры тәккә астәумә тымбыл кодта – схордта йә уыцы тыхджын. Әмәе йә Бабуца кәлмәрзәнәй мидәмә, мәстәлгъәд әмә цыдәр әрцәуинаг стыр цин әнкъаргә, сабыргай ныхта әмә ныхта йә галиу къухы амонән әнгүйләдзәй.

2009.08.03–05

«МАХ ДУДЖЫ» РАВДЫСТ

Нæ равдысты – Уæрæсейы Федерацыйы æмæ Цæгат Ирыстоны сгуыхт нывгæнæг Байцаты Людмилæйы куыстытыæ.

Людмилæ каст фæци Дзæуджыхъæуы нывгæнынады училишæ æмæ Мæскуыйы технологион институты декоративон-æрмдæснийадон аивады факультет. Архайдта 150 республикон, æппæтуæрæсеон, зоналон æмæ дунеон равдыстыты æмæ симпозиумты. Райста Уæрæсейы Нывгæнынады академийы æмæ Нывгæнджыты цæдисы дипломтæ, нывгæнджыты дунеон конкурсты гранпритæ æмæ премитæ.

Людмилæ у Цæгат Ирыстоны паддзахадон университеты доцент.

Мадонна.

Мадымайрәм.

Сылгоймаджы фарн.

Хурхæтæнта.

Метафорон маргъ.

Биномтах.

Балық Скәсәнмәе.

Фыңғаг хатт кәссағахсыныммәе.

Саг.

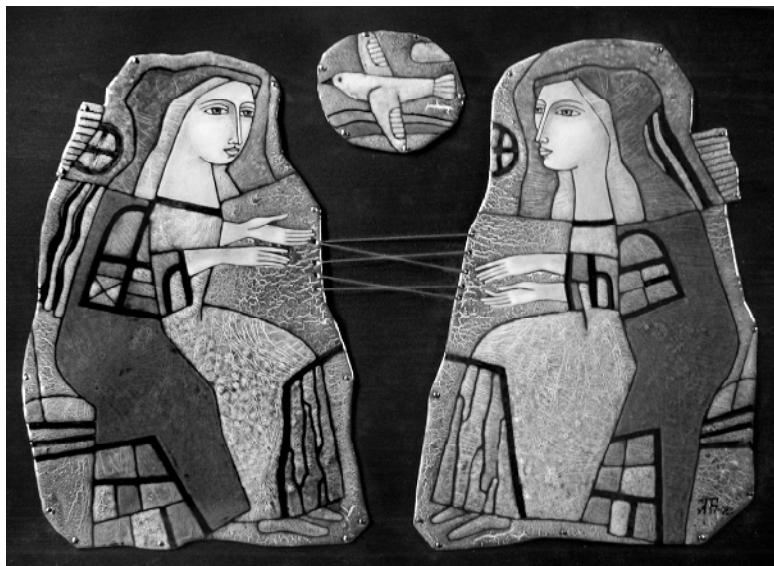
Метафорон Уәнныг.

Сәннитты дүнемж.

Саломея.

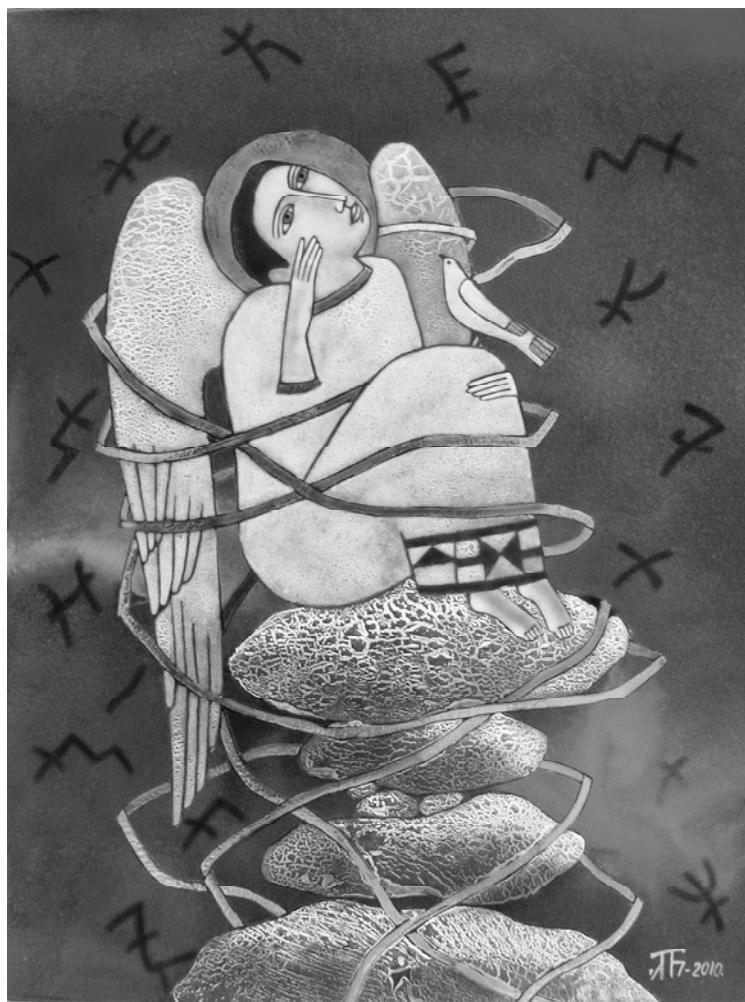
Карнәйы әндәхтә.

Хәахәхәжнәг зәд.

Хуыңауы уа зәг у!

Гуырысxo.

Хөхөддөг хүү.

Икартæ.

Хәазт.

Ахсәөүи бардұағ.

РӘСТӘГ – РӘСТӘВЗАРӘН

ДЖЫККАЙТЫ Шамил

СЫНДЗЫ БЫНӘЙ СЫНДЗ АЕВЗӘРЫ

Дзуапп Хъодзаты Ахсарән

Ахсар!

Бузныг, Ног азы мын дә зәрдиаг арфәтә кәй ракодтай, уый тыххәй. Мурасты Эльбрус мыл сә тәвдәй сәмбәлын кодта. Уымән дәр – бузныг.

Дә гуырән боны стыр куыvd уыдис. Аз уым дә номыл раугътон кады гаджидау. Ди мә юбилейон әмбырды мәрдджынау фәбадтә, дә дзыхәй ныхас не схауди. Юбилейы әппәлән ныхәстә дәр вәййи – йә жанр ахәм у. Ди фыссыс: «Уәдә дә ацы аз ЦИПУ-ый дә райгуырды 70 азы фәдил каджын әмбырды профессор Къомиан әмә иннәтә цы ‘мбисонды әппәлдүтә фәкодтой, ахәмтә цыфыддәр знагән дәр Хуыцау ма зәгъәд!» Ди мәнән ссәдз азы дәргызы уыйбәрц фидистә фәкодтай, әмә сә лакъон фурды ныгъуылынц цыфәнды әппәлән ныхәстә дәр. Уым дә чи уыдта, уыдонәй иу афыста экспромт:

– Цәмән цәуы сәргуыбырај Ахсар,
Цәмән хәссы йә мәлләг уәнтә хъиләй?
– Цәуылна кәна додой әмә сар, –
Кәмдәр та чидәр раппәлый Шамиләй.

Уыцы әмбырдәй рацыдтә тышпырај әмә ныр Ног азы къәсәрүл дәхицән скодтай зынаргъ ләвар – суагътай дә тышпыртә. Кәд дын фенциондәр ис, уәд мын әхсызгон уыдзән.

Бузныг дын зәгъын, цы документалон әрмәг ныммыхуыр кодтай, уый тыххәй дәр. Уымәй гәзәмә зыны, цы уавәры уыдтән әмә дән, уый. Бахъәудзысты, литературәй истори чи фысса, уыдоны. Мыхуыр сә кәныс дәхи пайдайән, фәлә объективонәй дзурынц мә рәстдзинадыл, мә зын хъысмәтыл.

Æмткәй та дә азымты цур уыдон – фурды тъепа.

Ды уыдаттә фыстай, әмбал ма куы уыдистәм, уәд. Цы әбүалгъ социалон фәфәлдәхт әрцыд, уый фехәлдта канд бәстә нә, фәлә әгъдау, әфсарм әмә зонд дәр. Адәм фәдиҳтә сты, қәрәдзийән знәгтә фестадысты. Ды дәр къәссавәлдәхт фәдә. Із дәр, цы уыдтән, уый нал дән.

Із дәуән фестадтән дә уды удхәссәг, цыфыддәр знаг. Уартә мыл нәуәдзәм азты пасквиль куы фыстай, уәд дын иучысыл бамбарән уыди: мах ләууыдистәм баррикадәйи фәйнәфарс. Ныр та? Ныр суант ды дәр бамбәрстай, бандитон демократийи фарс дзәгъәлы кәй хәңцидтә, уый. Фәлә мәнмә цы фыдәх дарыс, уый ахызт хәрамы араенттәй әмә райста патологийи әүүәлтә. Цыдәр низ дын әңцой нә дәтты, сасијау дын хәрәп дә мәгүүр зәрдә, цыриры дын дә фәллад сәримәгъз. Ис ын иунәг хос: әрсабыр у, цардмә акәс философон цәстәнгасәй – цы ис, уый ис, әмә йыл хъәц.

Дә пасквиль литератүрәмә ницы бар дары, нәу ын мур ахъаз. Імбырд кәңыс мә хабәрттә, дә диссаджы блокноты фыссыс, кәм цы загътон, чи мә цы загъта, уыдон. Куы дын байдзаг вәййи, уәд та йә әваст Пандорәйи асыккау фегом кәңыс, әмә та... Сау къәдзәхәй сай дур хауы. Сындызы бынәй сындыз әвзәры.

Цәмән дә хъәуы ахәм куыст? Сизифы куыст! Цы сойтә дзы смәрзәзинә? Дә цәхәрадоны куыст куы кәнис, уәд хуыздәр нә уаид? Мән дәр къахыс, әгүист мә кәңыс. Цы бонтә ма нын баззад, уыдон әвгъау сты, ды цы митә кәңыс, уыдаттыл хардз кәңынән. Бәргә, зондджын хъуссәг куы уаин, дзуапп дын куы нә дәттин. Фәлә әз дәр Чырысти нә дән.

Нымайыс мә хъәнтә, мә аиппитет. Сәттын ыл, әз зәд нә дән. Інәлаз адәймаг нәй. Бирә сты мә хъәнтә. Фәлә сә ды цәй сәраппонд нымайыс? Цәй номыл сә хәссыс хурмә? Ау, әрмәст әз дән хъәнты дзәкъул? Ау, бәстә сәфтмә мә аиппитеттәй цәуы? Нә, Зоил, нә! Дә мәт идеалтә не сты, дә нысан хұыматтәгдәр у. Ды кәңыс әвзалыйи куыст: дә бон мә басудын нәу, фәлә сахорын – хъәуы ма дә, нал.

Дә дауттә, дә фидистә мәнән хохы – хылычы, арсы хұуны – мәлдзиг. Фәлә дзы ис дзырддаг дәр әмә ныхасаг дәр.

Фыццаджыдәр йә сәргонд: «Хъәстытәй хъәэстытә?» Тынг у. Фәлә мәнг у. Зәгъин дын, мә хъазтәй фәхъаз, фәлә ныр дәр дә уавәр бәллищаг нәу, әмә дә тәригъәдмә чи кәсдән.

Ды цард әмәе аивадмәе кәсис үәләнгәйтты, нә иртасыс сәрмәлдистадон кусәджы психологиян уавәр. Үйі тыххәй ис сәрмагонд науқаे. Иунәгдзинад философон әмбарынад у, ды та йәм кәсис әрдүуагмәе (быт) гәсгә. Хуыңау әппәт сәрмәлдиста, фәләе иунәг у. Люцифер зәдты астәу үйди зыбыты иунәг. Врубелы нывы Демон у әппәтхъом, фәләе у тыххәт әмәе иунәг. Афтәе йәе әвдиси Лермонтов дәр. Үйрүсү поэттәй чидәр загъята: со всеми и совсем один. Къоста – иунәг, Секъя – иунәг, Бесә – иунәг... Дәңцәгтә – әрдзәтә. Үйі фәдил ис философон трактаттә. *Отчуждение* у рәстәджы судзагдәр проблемә. Мәнән ис бинонтә, аргъ мын ис, кәм кусын, уым; студентты уарзын әмәе хайджын дән сәе уарзтәй. Адәм мә агурынц ныхасмә, хистәрән бадын цины фынгыл дәр әмәе зианы фынгыл дәр. Уәддәр иунәг дән. Демәе үйдистәм әмбал, ныр мәм кәсис топпы кәсәнәй. Иу хәдон мын уәрәх кәимә үйд, үйдон мыл фыссынц хахуыртә, доностә. Үйдон дымды фәүәнт, фәләе, Къостайы загъдау, «мәе зонд, мәе фәндил нә ләууы кәстәр, кәстәр мәе фәдил нә цәуы хәстмә». Хәрзаг зәгъыс, әгайтма!

Бынтон әнәсәрфат ныхас кәнис трагикон уавәры тыххәй. Хъуыддагән кәсис үәе цъарма, үәе апп ын нә үйнис. Ирон адәм дзурынц мә зәрдәмә ныккас. Фәләе зәрдәмә ныккасынән хъәуы зәрдәйи цәстытә, зәрдәйи хъәрзын хъусынән хъәуы зәрдәйи хъустә. Байрон үйди лорд, хъәздыг, үәе кад нәрыйд дунетыл, Аполлонәй үйди рәесугъдәр, демонәй сәрыйстырдәр, фәләе үйди трагикон удгоймаг. Афтәе Лермонтов әмәе бирә әндәртә дәр. Бабур үйди стыр паддзах, фәләе үе стихтә дзаг сты масти әмәе хъастәй. О, әз цәуын әртхуыз әмәе цәрдхуызәй. Фәләе ды цәмәй зоныс мәе үуды уавәр!

Хицән хуызы әмбәрстый цард, хорз әмәе азвәр, раст әмәе зылын Къоста әмәе «друзья-приятели». Ды барәй кәнәе та әнәмбаргәйә зыгъуммә кәнис мә ныхастә, мәе хъуыды бамбарыныл нә тыхсыс. Әз фыстон, зәгъгә, зын уавәрты дәр «вәййын хәрзарәзт, хәрдхуыз әмәе әртхуыз». Цыма дын дә цыты худ фелвәстон, афтәе фәдә. Ды хәрдхуыз әнхъәлүс хәрддҗын, әфсәст. Рәдийыс! Тынг. Үйцы дзырдтә әвдисынц хицән уавәртә. Уәздан ләг стонгәй дәр йәхи дары хәрдхуызәй. Удәгас ләг хъуамә әргъәвест ма уа, фәләе әртхуыз. Үйі у ирон этикеты фәтк.

Дарәс әмәс йә дарын сты культурәйы ахъаззаг хай. Эпосы герой Сәүуай фаутә әвәры Сатанайы чызгыл, йә къабайы иу фарсы уәлдай сынк кәй разынди, уый тыххәй. Сослан йемә цәуын нә уадзы, кәсаджы смаг чи кәны, уый. Зарәт худы Цолайыл, йә цухъхъа дәләсин кәй уыд, уый тыххәй. Елбыздыхъойы драмәйы идеалон чызг Хансиат әнәхсәст усгурән йә разы әвәры этикон домәнтә: рәсугъд әмәс әхсадәй цәуын, адәмы әхсән зондджын ныхәстә кәнын.

Ды нымайыс нә фысджыты әмәз зәгъыс, уыдан хәрзарәзт, хәрдхуыз әмәз әртхуыз никуы уыдысты, зәгъгә. Рәдийыс та, мәңг зәгъыс. Цалынмә цардхъом уыдысты, уәдмә афтә уыдысты. Бакәс-ма сын сә къамтәм. Әмбисондән бazzад, Къостайыл йә цъәх цухъхъа куыд хорз фидынта, уый. Тотраты Бесәй мысинәгты фыссы: «Елбыздыхъо уыд әрыгон, уындулжын адәймаг. Йә уәлә цы сау костюм уыд, уый аив фидынта йә рәсугъд, хәрзконд гуырыл». Дауумайы хорз йә зынаргъәй нәу, фәләй йә аивәй. Әрымыс, проспекты дыл мә костюмы тыххәй цы ‘мбисонд әрцид, уый. Йәхицән аргъ чи кәны, адәмәй әфсәрмә чи кәны, уый, саударәт куы уа, уәддәр әхсәнадмә цәуы хәрзарәзтәй.

Дә критикә, әз фәхуыздәр уон, уый сәраппонд нәу, – әрдз дын ахәм зәрдә нә радта. Дәу фәнды, дә фәндиаг әвзәр куы уаин, уый. Ахәм фәндөн бирәтәм уыдис әмәс ис. Дзиуаты Анатоли Ирон театры сәвәрдта «Хъодыгонд зәд». Спектаклы сдачәйы уыдис бирә фысджытә. Хуыбецон дзы бирә хәрзтә загъта. Спектакль фәрәстмә. Гъәй-дә-гъа, драматургтыл хәйрәг хәрам бафынта! Сардытой мыл Хуыбецоны. Уый уынгты бындау ратәх-батәх систа. Иумә дәр бауайы, иннәмә дәр: «Гъей, ницыма фехъуыстай? Шамил мын мә пьесә адавта». Ничи йә бафарста: цы дәм ис давина? Кәцәй дын әй ачтырхта? Иу ныхас ничи загъта рәстдзинады сәрыл. Спектакль систой репертуарәй. Анатоли әмә Плиты Жаннә ба-хаудтой рынчындонмә. Ардауджытә дис кодтой: «Мәнәй уый сәрыстырәй цәмән цәуы?» Фәндыд сә мән саст әмә әгуы-дәгәй уынын. Сә цин фәмәнт. Нә сә бауагътон цин кәнын. Ды дәр уыдоны фәзмыс. Фәлә дә куыст у, шах денджызы ехсәй куыд надта, уый хуызән.

Дә пасквилән эпиграфән райстай Сенекайы афоризм: «Малая печаль говорит, большая безмолвна». Уый у дә сау уацы

лейтмотив, йæ критикон пафос. Ацы ран ис проблемæ. Ды æгær æууæндыс афоризмтыл. Сæ быны дæ скодтой æмæ дæ нал уадзынц уæлæмæ скæсын. Мамсыраты Мурат дын æй цалдæр хатты дæ цæстмæ бадардта, уæддæр къæрттæй цъула не ‘ппарыс. Некрасовы персонажау, «что ему книга последняя скажет, то на душе его сверху и ляжет».

Сенека хорз фыссæг уыд. Фæлæ йын ацы афоризм у рæсугъд ныхас, æндæр ницы. Иу афоризм дæр *абсолютная истина* нæу. Алы афоризмæн дæр ис Ахиллы зæвæт, йæ ныхмæ æрхæссæн ис сæдæ афоризмы. Иу дзырдæй, афоризм *тroyнский конь* у – ахæм лæварæй хъæуы хи хъахъхъæнын. Сенека ам раст нæу. Цард, аивад æмæ эстетикæ æндæр хъуыды дæттынц. Гомеры поэмæтæ, антикон трагедитæ, Овидийы элегитæ, Дантеиды æрвон комеди рантыстысты æгæрон стыр хъыгтæй. Рыст æмæ хъыгæй равзæрдысты хъарджытæ. æмбисонд зæгъы: стыр хъыгæй куырм цæстæй дæр цæссыг æртæдзы. Стыр хъыгтæй равзæрди Къостайы «Ирон фæндыр», Сырдоны фæндыр. Уый тыххæй Абайты Вассо хатдæг кæнys «Музыка рождается из трагедии» (*Избранные труды*, 197 ф.).

Философы рæсугъд ныхас куыд мæнг у, афтæ мæнг сты дæ гуымыры фаутæ æмæ даутæ дæр. Ды мæ рыстæн ницы зоныс. æгайтма дæуæй ницы риссы, næ хъæрзыс æмæ næ хъаст кæнys дæ цардæй, Пушкины загъдау, «всегда доволен сам собой, своим обедом и женой». æз та дын зæгъын Къостайы ныистуан: «Кæй зæрдæ næ агуры хъарæг, уый зарæд йæхи фæндиаг».

Дæу æнæнцой кæны мæ æddag бакаст, мæ царды æddag хуыз. Нæ уыныс мæ мидцард. Нæ дæ фæнды йæ зонын дæр. Дæу хъæуы компромат. Дæ методы тыххæй кæддæр М. Монтень загъта: «Пусть мне укажут на самое прекрасное и бескорыстное деяние, и я найду полсотни способов объяснить его нечестными побуждениями». æз фыссын, ирон æвзаг сидзæры уавæры кæй ис, уый тыххæй. Ды та йæ æвдисыс, цыма сидзæр мæхи хонын, афтæ. Дæсны дæ кæрц фæлдахынмæ. æниу цъулберты ‘хсæн сидзæрай фылдæр уавæры дæн.

Афæдзæй фылдæр мыл цыди суд. Ды дæр уыдтæ мемæ. Цæуыл сызмæлыдысты дины фанатиктæ? Иры рыстæй кæй риссын, иры намысыл кæй мæт кæнын, уый тыххæй. Дзырдтой мын æхсызгонæй: тебя заказали. Газетты, интернеты мыл

сиренәты уаст кодтой. Мәхъхъәл мын марыны тәрхон рахастой. Әртхъиран кодтой мә бинонтәм. Исчи сазырда мә сәрыл? Иу ус. Нә ректор мын загъта ныфсы ныхас. Уййыхыгъд бирәтә мә мәләтмә бәллыйдысты, халон сидзәрты мәләтмә күүд әнхъәлмә каст, афтә. Фыдәнхъәл фесты! Сындзыл әргъявлайтада баззадысты. Судмә мыл цы муфти баләвәрдта, уымән йә хал, йә бәндән фәхауд.

Фәлә иунәг канд уымәй нә дән. Ләг йәхи хыыгтыл хъәцид. Мә трагикон уавәрән әндәр аххосәгтә ис.

Әрцид историйы стырдәр фыдракәнд – социалон фәлдәхт. Фехәл фарны паддзахад, адәмты цәдис. Фәзынди уәлдәртә әмә дәлдәртә, ног әлдәрттә, ног цагъартә. Бандиттә байстой адәмы исбон, тыхбар, царды фәрәзтә. Никита Михалков сә хъузон у, фәлә уый дәр фәрссы: «А двойные стандарты, социальное неравенство, имущественное расслоение и коррупция, среди которых мы живем?» (*«Известия», 2010, 20 декабря*). Бәстә әмә царды хъәдгәмттә уыны суанг Патриарх Кирилл дәр: ис разброд и шатания в умах, разлом в душах. Ныр сәәдз азы цәуы хәст. Адәмтә кәрәдзи цәгъынц. Әрәджы Манежы фәзы әрцид түгкалән хылтә. Уыдан нырма сты дины хәстытән сә пролог. Гье уый у маң мәт, мә сагъәс.

Мидбәстон фыдгултә тәрхон кәнүнц Уәрәсейән – «Суд истории». Стыр Уәрәсе чи сарәзта, уыдан – залымтә, деспоттә, параноиктә, уәй йә чи кодта әмә кәнүнц, уыдан – геройтә. Ахуырады бәстү – базарад, чинигдоны быннаты – хәтәндөн. Скъолаты нал ахуыр кәнүнц литература, әмә нал и, гуманитарон университетмә чи бацәуа, уый. Гье уыдан сты мә идеалты сәфт, гье уыцы уавәрты дән саст әмә дәрән.

Цәгат Иры уыди хәст. Әрвилаз теракттә. Раздәхтысты хъәддаг заманта. Знәгтә нә фәхастой уацайраектә. Бесләнни трагеди фаг у, зәрдә цәмәй атона, уымән. Уым бахаудтой мә зәрдиаг ахуырдзаутә. Сә ныййардҗытимә әрвилаз нә цәссигәй әхсәм Уәлмәрдь дуртә, кәнүн сыл *Иры стыр хъарәг*. Сәәдз азы дәргъы Хуссисар Ир мәңцид йә туджы. Мә фыдыуәзәг уыди знәгтү паддзахады. Уәлмәрдты хъәрзыдтой әмә хъәрзынц мә туг, ме стәг. Масты тымыгъ мын мә риуыл хойы сыгъд удты әртхутаег. Әз риссын, хъәрзын, хъарәг кәнүн, ды та дә журналы мә уацмысты бын бафыссыс: авторы

хъуыдитимә разы нә дән. Да бар – дәхи. Адәм сә кәсүнц җәссыгкалгә. Да, гал сырх хәңғиңи фәстә тореадоры куыд нә уыны, афтә мә костюмы бын нә уыныс мәхи. Мә хъардыштыә мын хоныс хъәстытәй хъазт. Уый канд кощунство нәу. Уый у әнәбон маң, сау хәрам, садизм. Уый у, хиләг җәф Уарийыл куыд худти, афтә. Гъе уымән дән, гъе, иунәг әмә трагикон уавәры.

Әз бәллыдән ирон адәмы иудзинадмә, социалон рәестрдизи- надмә, нә культурә әмәне ‘взаджы рәэстмә, тырныдтон уды сәрибартмә, – гъе уыдан уыдысты мә идеалтә. Да хъаст кәнныс Хуыцаумә, Горбачевмә, хицәуттәм. Да дә ацы жанры гени, фаутә әвәрыны классик. Фәлә фәфыссыс рәстытә дәр. Әрәдҗы та стыр хъаст арвыстай Республикајы Сәргъләу- уәгмә (Газ. «Дигорә», 2010, 27 ноябрь). Уым хъаст кәнныс: ирон әвзаг сәфы, «ирон литературә ис зынудисәни уавәры», «нә наци йә боны фылдаертәм әрцид»... Гъе уыдан сты, гъе, мә идеалты сәфт, мә уды рыст. Әндәр мәхицән ис нәл гәдыйи цард: хъарм фәлмән кәрп дарын, пырдтыты хуыссын, аргъауттә мысын. Афтә, Зоил, афтә!

Ды нымайыс, мәнәй хорз чи загъта, уыдан. Бауырнаед дә, уыдан бирә фылдәр сты. Ау, уыдан иууылдәр әдымытә сты, әрмәст иунәг ды дә зонды къуыбылой? Афтә дәм кәсы, фәлә уый тыххәй афоризмтә бакәс.

Цалдәр азы размә Багаты Лади, куырыхон зәронд ләг, мә чинигыл ныффиста уац. Да йә рауагътай, фәлә йыл цъәмәлтә бакалдтай. Фыссыс фиппаинаг: «Мәнмә гәсгә, Къоста әмә Шамилән сә дунеуынынад, сә зондахаст, сә удыхъәд, сә курдиат бынтон фәйнәхуызон сты» («Max дуг», 2005, №5–6, 257 ф.). Раст дә, Къостаимә никәмән ис барән. Фәлә дә хъуыды әндәр у: мәнәй уый ницы у: йә күист дәр әвзәр әмә йәхәдәг дәр. Дзуаппән бакәс дәхи фыстәг (әрвыстәг). Дәттын дын йә къопи, кәннод ыл куы нал басәттәй, мыйяг.

«Хорз Шамил!»

Дысон мә әнәхуыссәг фәкодтай. Цы йә ‘мбәхсон, мә бинойнаджы фарсмә хуысгәйә мә җәссыг дәр цалдәр хатты әркалди. Фәлә нә фәхудинаң дән: талынг уыди, стәй мә бинойнат фынәй.

Цины җәссыгтә уыдысты. Хуыцау нын ахәм җәссыгкалгә әхсәвтә фылдәр саккаг кәнәд! Дысон дын әй спектаклы фәстә

дәр куы загътон (куы ныффи斯顿): тынг фесгуыхтә. Афтә мәм кәссы, Къостайы фәстә нә фысджытай ахәм сгуыхтничима фәкодта. Дәр пьесә у Иры зәрдәйы фәдисхъәр, йә удаист цъәхахст. Булат Окуджавәмә ахәм рәнхъ ис (әнхъәлдән, Галактион Табидзейы номыл у): «Поэты плачут – родина жива». Гъемә мә дысонәй фәстәмә тынгдәр уырнын байдыдта, удәгас ма кәй стәм, уый.

Бузныг! Ахәм цин әрәджыты нал бавзәрстон.

Дәр пьесәйы фразәтә әлвәст хъаматы цъыччытуа цәхәр калыңц, дзәнгәлтә кәнүнц, се ‘рттывдәй зәрдәйы җәстытә байгом вәййынц, се ‘нцой фесәфы.

Пьесә, мәнмә гәсгә, гуымыңда пъәззыйә фервәзын кодта актерты дәр, уәләмә сыл схәңцид, йә фәдыл сә раласта, цәвиттон, сә хуыз сын скалын кодта. Әз сын сәфт әнхъәл уыдтән, уымән әмә фәстаг азты сәхи тынг әдзәллагәй, тынг әгүйдәзгәй равдыстай. Ныр мә уырнын байдыдта: мәгүир уыдысты – драматургтә сын нывыл хойраг нә ләвәрдтой әмә сәм цы хъарутә уыд, уыдон дәр байсистысты.

Кәд мәм уыцы бар хауы, уәд дын дәр пьесә әвәрын Марцинкевичиосы драмон поэмәті фарсмә. Ирон литературәйиын аналоги разындәзән әрмәст Елбыздыхъойы «Амыран».

Спектаклы фәстә әмбырды чи цы дзырдта, уыдон мә тынг не ‘ндавынц, уыдон лыстәг хъуыддәгтә сты әмә сә раууилбаууил кәнәнт. Мәнмә дәр уыди фиппаинәгтә (зәгъәм, трагикон цауты әхсәнмә-’хсәнты хъәуы әртә-циппар комикон ситуацияйы: уацмысы уәлдәф сыйғадәггәнәнтә), фәлә сә койы аккаг дәр не сты. Сәйраг уый у: ис литературон уацмыс, Къостайы «Додойы» хуызән, әрмәст драмон жанры.

Ирыстоны зәрдәйән мә җәст цы бауарзид, уый уарзы дәүән дәр – хицән уә нә кәнүн.

Бәстү Фарн дын дә фәндаг рухс дарәд, Шамил – Борә (хан).

Æхсар

15/IV–1980

P.S. Ацы ныхәстә дын ләгәй-ләгмә дәр загътаин, фәлә уый зындарап уаид: ирәттә нал стәм! «Нәртон фыдәлты фидиссаг бындартә!»

Ныр ацы ныхәстә мә юбилейы әндәр исчи куы ракодтаид, уәд ын, әвәццәгән, мард әмә дзуар нал ныуудзис. Тынг ивы цард, уымә – адәймаг дәр. Метаморфозы!

Афтә хъуыды кодтай дә царды рухс бонты. Ныр рәстәг мылазон хәссы. Цәест мигъы рәстмә ницы уыны. Афтә кәй у, уымән ма – иу әвдисән.

Нафиимә бирә фәхъуыргъуындәг кодтат. Дә дзуапп ба-цахста журналы әмбис. Уымәй литературәйыл ницы бахәциyd. Уйыхыгъд адәм дзыртой: ирон фысджытән сә хуыздәр күист – кәрәдзи хәрын. Уым ды әрхастай Пифагоры афоризм: «Революция есть злой дух (демон), пожирающий своих детей». Уый у кәнә рәдыд, кәнә мистификаци. Сәрибары знәгтә арәх кәнынц ахәм фәлывд хъуыддәгтә. Пифагоры заманы нә уыди революцитә. Уыцы куырхон нә зыдтаид ахәм дзырд, уымән әмә дзырд **революция** фәзынди латинаг әвзаджы, Пифагор куы царди, уымәй мин азы фәстәдәр. Уәвгә, цыфәнды зәгъәд.

Фәлә дәхәдәг загътай цымыдисаг хъуыды: «Æз дән, уартә Пифагоры дугәй абоны бонмә революцийы ныхмә чи дзуры, уыдоны зондыл хәст» («*Мах дуг*», 2007, № 10, 151 ф.). Дә бар – дәхи.

Декабристтә Уәрәссеы уыдысты революцийы фыццаг сид-тонтә. Революцийы знәгтә дзы әрцауыгътой фондзы. Уәд сә иуы әрвад, стыр хицау, дзырдат: «Æз дән, кәй ауындзынц, уыцы Муравьевтәй нә, фәлә, чи ауындзы, уыдонәй».

Ныр дә әз фәрсын: ды кәңытәй дә?

Хәдәгай, Пушкин та дәм куыд ләппу кәсы? Иу сауфыстыл уырысы гени сныв кодта фондз ауыгъды әмә дзы бафыста: «И я бы мог». Паддзахән загъта: уыдаин «в рядах мятеежников». Декабристтән та Сыбырмә ахәм ныфсытә әвәрдта: «Не пропадет ваш скорбный труд и дум высокое стремление». Уыныс, ды та Волошины кәңыс әвдисән.

Гыццыл Иры стыр Къоста адәмы дих кодта әртә фәл-тәрыл. Фыццаг къордамә хауынц царды цинтә әмә монцты уацайрәгтә. Дыккаг къорды сты, уыцы тыхты ныхмә чи ләууы, фәлә чи басәтты, уыдон. Ёртыккәгтә: «Величины более стойкие, обладающие еще большей энергией сопротивления этой силе и выработавшие себе раз навсегда известный путь движения,... являются обыкновенно выразителями и творцами всевозможных великих нравственных идей и учений... Их зачисляют в разряд революционеров, и кто из за-висти, кто из злости, мести и страха потерпел сокровища, накопленные вековым рабством, обманом, грабежом и наси-

лием, – прилагает все старания, чтобы скорее сломать их дерзкое неповиновение» (Бахахх кодтон əз – Дж. Ш. – ПСС, т. V, 202 ф.).

Ныр мын əргомәй зэгъ: революционерты ныхмæ чи тох кæны, уыдонай ды кæцытай да?

Ды къæссавæлдæхт куы фæдæ, уæдæй нырмæ дæм искæй куист кæсы æмбыд, дæхи куист – мыд. Дæ журналы уагътай ирон поэзийи антологи. Хорз бакодтай, хъуыдис, арфæгонд у. Фæлæ та дæ разныхасы фæзынд æздæноны фæлгонц.

Ды фыссыс æвирхъа даутæ ѡмæ фаутæ. Дæ размæ цы чингытæ уагътой, уыдон «нæ литературæйи цæсгом не ‘вдистой. Сæ аразджытæ ѡмæ редактортæ фыццаджы-фыццаг хъуыды кодтой, уацмыстæ коммунистон догмæты аккаг сты ѡви нæ, ууыл. Литературæйи бынdur дзырдаивад кæй у, идеологии къуындæг фæлгæтты йын тъыссæн кæй нæй, уыдæттæ ницæмæ дардтой Системæйи сæрхъуызойтæ ѡмæ сæ коммæгæс фæсдзæ-уинтæ. ѡмæ-иу æцæг литературæ арæх иуварс аzzад, йæ бынат та йын-иу бацахстoy мæнг ницытай ‘мæ мацытай» («Max дуг», 2003, № 1, 138 ф.).

Ацы стильмæ бахæлæг кæниккой æртынæм азты «критиктæ». Тынг дæсны дæ уайдзæфтæ кæнынмæ. Бæрç нæ зоныс, бæрç.

Ис ахæм æмбисонд; иу чидæр æмкусджытыл фыста доностæ. Кæуыл фыстаид, уый йын нал баззад, ѡмæ йæхиуыл ныффыста хъаст. Ахуыр! 1984 азы уырыссагау цы антологи рацыд, уый сарæстай ды.

Бафæрсын аипп ма уæд: ды уæд Системæйи сæрхъуызойтæй уыдтæ ѡви йæ коммæгæс фæсдзæуинтæй?

Дæ размæ ирон поэзийи антологи дыууæ томæй рацыд Цхинвалы. Сарæстой йæ куырыхон Гафез ѡмæ дæ кумир Дзуццаты Хадзы-Мурат. Уым сты адæмон сфердлустады хæзнатæ. Уым сты: Темырболаты æмдзæвгæтæй – 6, Къостайæ – 26, ѡрнигонæй – 11, Созырæй – 14, Малиты Гиүæргийæ – 6, Алиханæй – 8, Нигерæй – 18, Грисæй – 14, Алыксандрæй – 11, Зинæйæ – 15; ис дзы поэмæтæ «Æфхæрдты Хæсанæ», «Сæлимæт». Ис дзы Хъодзаты Æхсарапæй 7 æмдзæвгæй...

Ау, уыдон ницытай-мацтыай сты?

Революцион хъуыдты тыххæй Къоста дыууæ хатты əрцыди хаст. Революцион архайды тыххæй ахæстоны бадтысты Елбиздыхъо ѡмæ Цомахъ. Революцийи активон архайæг уыдисты Гино,

Алихан, Чермен, Созырыхъо. Хайад дзы иста (хатыр диалектизмы тыххәй!) Нигер. Октябрь сидтонтæ сæхи хуыдтой Мысост, Ышпуп амæ андæртæ. Чи ма нæм уыд?

Гæр, уыдон æрратæ уыдысты? Фæрсын дæ: сæ уаз хъуыддалыл йæ сæт чи калы, аæт дæ уыдоны зондыл хæст? Амæ уыдон, Къостайы загъдау, сæ интерестæ амæ сæ давæтгаг исбон хъахъхъæның, фæлæ дзы дæүæй та цы сæфы, дæүæй? Ды мæгуыр куы дæ, уæд Хамырзæйа Мулдартимæ симды цы бацыдтæ? Аниу, чи цы кæны, уый – йæхицæн.

Алчидæр цæры амæ кусы, æрдз ын цы радта, уымæ гæстæ. Рæхджы та дæтдзысты Къостайы премитæ, рæвдз лæуу амæ та рауадз дæ «Галы фиу». Дæхицæн дæр уыдзæн юбилей. Къærцхъус у: макæй баудаз арфæйы ныхæстæ зæгъын – Хуыцау дæ бахизæд уымæй. Аз дæр, кæд ма цæрон знæгты фыдæнæн, уæд та дын æрмæт дæтдзынæн радион пасквилæн. Агыстæй тас дын нæу.

Цы хæрзтæ мын фæдæ, уыдон мæ рох не сты. Фæлæ сæ судзыс дæ хæрамæй.

О, хæдæгай. Кæддæр мæ чиныг «Цæф сæгуыты маst»-ы тыххæй критик цы критикæ ныффыста, уый фæдыл Мæрзойты Сергей загъыта: «Рецензию Кошиева нельзя напечатать ни в каком виде. Рецензия никакой пользы, кроме вреда, не дает». («Мах дуг», 2010, №12, 104 ф.). Афтæ загътой иннæтæ дæр. Фæлæ уац уæддæр рацыд. 1970 азы Калачы бахъахъæдтон диссертаци. Цы бон æрцыдтæн, уыцы бон мын газеты ракодтой зæрдиаг арфæ: раугътой мыл инвективæ «Рæдыд фæнда-гыл». Фæлæ æз зæххæй уæлдай нæ дæн – мæ цæфтæ тагъд байгас вæййыңц.

Зын мын дæ ахаст нæу. Зын мын у, мыстытæ амæ хæфсыты хæст кæй расайдтай, провокацийы хызы кæй бахаудтæн, уый.

Цы мын зæгъы дæ фыст? Йæ кой цы фыссæгæн нæ кæныңц, уый мард у. Ныхас цы уацмыс нæ расайы, уый нæдæр фыссын хъæуы, нæдæр мыхуыр кæнын. Раст у рагон амбисонд: иугæр бæласыл дур амæ лæдзæг цæвыңц, уæд ыл ис рæгъæд амæ хæрзад дыргътæ. Грисы трагедийы ис амбисонды сценæ. Черменæй æппæлыңц йæ хæлæрттæ: дзурыңц рæстытæ. Анак-каг Хъасай та геройы фауынмæ хъавы амæ нымайы, адæм хистæрæй-кæстæрæй, лæгæй-усæй Черменæн куыд кад кæнныңц, уыдæттæ. Афтæмæй йæ фаутæ рауадысты иууыл

бәрзондәр әппәлән ныхәстә – әңгәтә. Раст афтә у дә фауты хъуыдаг дәр. Әниу уыдонәй нәдәр уәлдәр фәдән, нәдәр дәлдәр.

Нәу тәссаг уә хәрам, – ис ын
Хос әмә фәрәз:
Иу әлгъисты ныхмә исын
Мин арфәйы әз.

2011.07.01

ХЪОДЗАТЫ Ахсар

ХОРЗ МА РАКӘН АӘМӘЕ ФЫ҆Д МА ССАРАЙ

Холопство перед своим собственным величием, притом совершенно призрачным, болезненным продуктом своего же воспаленного воображения.

Васили Ключевский

1

Аәвәдза, Къоста дәр рәдийын зыдта. Хорзы, дам-иу йә цуры бафау. Аз нестыр поэты ныхастьыл баууәндытән, иу хорзы йә цуры бафаудтон, гъемә фыдаңхъәл аәмә фәсмойнаг фәдән. Аениу «бафаудтон» бынтон раст ныхас нәу. Фаугә йә нә кодтон, аәрмәстдәр ын йә аиппыташ үалдәр ранымадтон. Стәй нымайтә дәр күйд? Цәстуарzonәй, биноныгәй, хиуылхәцгәйә, уымән аәмә мә сыгъдәгзәрдәйә фәндыди: уыцы аиппыташ күү сүүх уайд, уәд ай ирон адәм ноджы куырыхондәр хониккәй. Ацы хабар аәрцыди цыппәрдәс азы размә (кәс «Рәестдинад», 1996.22.05).

А хорз ләг та афтә банхъәлдта, цыма йә әфхәргә кәнын, йә хорзы ном ын исын, ие йын ай куыздәппарән быләй асхойынмә хъавын, мәхи амәй фәүәлдәр кәнынмә мә бәттәнтә тонын. Аәмә йәм цыдәриидәр хотыхтә уыд, уыдон рабаста. Йә хотыхтә та – фидистә, дам-думтә, фыдгойтә. Кәрәдзиуыл сә бампъызта аәмә дзы рауади уац «Рувас аәмә сәнәфсир» («Рәестдинад», 1996.08.06) – Эзор аәмә Крыловы аәмбисәндты аәмном. Хъуыди ма сә кәнүт? Рувас сәнәфсирмә не ‘ххәссый аәмә йә цъәх рахуыдта. Уацы дәлгоммә хъуыди: Хъодзайы-фырт, мәнмә дәле уәләмә кәсис, на мәм аәххәссис, фыр хәләтәй дә цәсты фиутә тайынц аәмә мә уымән фаяус... Ацы ләг йәхәдәг йәхшицән йә уәд, йә дзәцц кәй у, уыйрагәй зонын (дис дәр ыл фәкәнын – зәронды

бонтәм афтә хәдистыңдәй баззай!), фәләе йә дзыхәй утәппәт әнәугәт ныхәстә раңаудзән, уый әнхъәл нә уыдән. Мәнә цытә фыста: «Советон әхсәнадәй раләмәрстай әппәт пайдатә, ныр дзы раңъиринаң нал ис әмәе йә куыты хәринаң кәныс».

Советон әхсәнадәй мәнәй, уымәй чи фылдаңраңырдан, уый йәхі уә дәр әмәе адәм дәр хорз зоныңц. Йә хъуыды йын афтә әмбарың: советон скъола, октябронты, пионерты организатә, фәскомцәдис, парти мә схъомыл кодтой әмәе хъумәе әбүзин ма уаин, йә хәрзтәе йын фидин, мә дзыхыл хәцин, Җәмәй қәйдәртау дзидза хәрон. Афтә, нә? Гъемә зәгъын: советон әхсәнад нә хорз не схъомыл кодта, нә нын радта күльтурә, интеллигенты уаг, уый йеддәмәе абон афтә әнәфенд нә уаиккам, ахәм әәзәлгъәд әвзагәй нә дзуриккам. Цъиринмә, тонынмә мән йә разәй кәй нә ауадзән, уый та әрмәст уымәй дәр бәрәг у, әмәе ацы ләг райста кандидаты ном, профессоры ном, Къостайы преми.

Ацы нәмттәй мәнмә иу дәр нәй, исгәе та сә әнционәй ракодтаин, куы мә хъуыдаиккой, уәд, мингәйттә сә куыд райстой, афтә. Фәрнәй сә дарәд йә нәмттә. Әз та уыдәттә исыны бәсты 1987 азы Ирыстоны хищаудамә барвыстон фыстәг, уыди дзы ахәм рәнхъытә: «Безнравственно по отношению к народу и к самой литературе, когда ограниченный круг лиц в кулаарной обстановке присваивает премию им. Коста Хетагурова». Уәд обкомы бюроја куырдан «впредь никогда неозвращаться к теме присуждения мне каких бы то ни было наград, премий, званий и т. д.»

Профессоры логикәмә гәсгә, хъумә Сократ дәр йә дұджы әхсәнад ма фаудтаид, уымән әмәе йын уый цыдәр хәрзты баңыд. Афтә, зәгъәм, Данте дәр, Достоевский дәр, нәхі Къоста дәр. Уәдә Ленин дәр хъумә зәронд әрдәвәрд йә уагыл уагътаид.

Мә оппонент иттәг хорз зыдта, «большевиччытә», зәгъгәиу куы загътон, уәд дәр Системәйи кой кәй кодтон. Зыдта йә, фәләе уәддәр мәнгтә дзырдан, уымән әмәе мә хъумә цыфәндыйә дәр цәсты бағтыдтаид. Әз та мә позици равдыстон 1990 азы газет «Адәмон Җәдис»-ы: «...кроме унижений и оскорблений со стороны верхушки в лице руководителей районного и областного комитетов я ничего доброго не знаю.

Партийные боссы смотрели на меня свысока, как этакие средневековые феодалы на своего холопа. (...) Впрочем, унижения и оскорблении, наносившиеся мне, ...ничто по сравнению с преступлениями, совершенными против лучших умов страны, против народа. (...) Это и истребление цвета осетинской нации, ... и многолетнее шельмование моего родного языка и национального достоинства, в результате которого многие поколения лишились своих корней, исторической памяти» («Адәмон Цәдис», 1990, № 4).

Күнд уынут, афтәмәй мәнмә хұыматәджы коммунистты фыңгой әппындарап никуы уыди, мә ныхасы сәр әрмәст партократтә уыдысты. Иу әмә дыууә хатты нә дзыртон: адәмы дих кәнын коммунисттә әмә демократтыл нә, фәлә раст ләгтыл әмә әннаккәгтыл. Уәдә мын қәмән галиу кәны мә ныхасты хұуыды профессор? Хорз та йын бамбәрстон йә нысан: қәмәй мыл хұыматәджы коммунистты сардауа, ома мәнә и уе знаг, ңәвүт әй. Ноджы қәмәй мәнә афтәтә ныфғысса: «...бафәрсын аипп ма уәд: чи кодта репресситә? Ды зәгъыс: коммунисттә. Дә хұуыддаг раст. Әз партион нә уыдтән! Ды уыдтә! Уә демократон фәтәг уыд. Гүкк! Кәд ңыфәнды коммунист дәр фыңғәнәг у, уәд дә тәригъедтә сыгъдәг кән...»

Ацы ныхастә кәрәдзиуыл ахәм әмбыд әндәхтәй рәхсад сты, әмә сыл гәзәмә андзәв, уәд фәйнәрдәм аләбыйрдзысты. Фыңцаджы-фыңцаг, «ңыфәнды коммунист дәр фыңғәнәг у», зәгъгә, уый Шамилы әрымысгә ныхас у, уымә гәсгә йә риторикон фәрстытә әмә схъиуд хъәртә бынтон дзәгъәлы сты. Дыккагәй та, репресситә фыңғәнәг Системә йә ағуыд сәркүуырты әххүйсәй кәй кодта, уый бәлвырдәй куы загътон, стәй иу хатт нә, фәлә бирә хәттыты, уәдә мә уацы дәр уый арвай бәрәгдәрәй куы зыны, уәд ацы әнәджељбетт радзур-бадзуртә цәй охыл сты? Әппынфәстаг, мәнән уәлдай нәу, мә бәстәйи ңавәр системә ис, уый. Әрмәст дзы адәмән нывыл ңард уәд. Уәрәсейән йә социализм дәр хъәддаг уыд әмә йә капитализм дәр. Фәлә әңгәг ирон интеллигенци (мән әмә Шамилы хуызаттә нә!) фәзынди капитализмы дуджы, сағғә та йә социализмы дуджы фәкодтой. Әмә аборн гаффуттәй уымән бazzадыстәм... Раст у: ирон национ скъюла большевикты заман арәзт әрцыди, маргә дәр әй уыдон акодтой.

Æвәдза, поэты (ахуыргонды) хъуыдыты ахаст әнәфенд, әнахуыргонд цырыхъгәндәжы хъуыдыты ахастәй уәлдәр күң нә хиза, уәд уый замана нәү?

Мә зондамонәг профессор йә уацы бирә рәтты йәхииуыл комдзог у, әмә мәнән дзуринағ ницыуал ис.

2

«Рәстдзинад»-ы 1995 азы 3 июня номыры дәр бакастән Шамилы уац «Цы қәнәм әлгъистән?» Йә ныхасы сәр цы у, зәгъгә, күң бафәрсат, уәд уын дзуапп ратдзынән: әлгъистытә әмә фидистә. Иу поэт, дам, мәхъхъәлы агрессий заман ныхъхүс, стәй әмбырды хъәрахст систа: әз никәй әлгъитын, әз фидистә никәмән кәнын. Афәдзы фәстә та Шамил «Рәстдзинад»-ы фыста: «Ды иудадзыг фаяус фидистә».

Уыцы «иу поэт» әз уытән әмә хъуамә зәгъон, авторы ныхәсты әңдәг цы ис әмә мәнг цы ис, уый тыххәй. Мәхъхъәлы әрбабырсты рәстәг әмә уый фәстә наә фысджытәй, наә интеллигенцийә йәхи чи күңд дардта, уымәй уал райдайәм. Мәнмә гәсгә, уәд наә интеллигенци фәдиҳтә әртә къордыл. Фыццәгтә айтә-уытә нал акодтой, фәлә әвәстиатәй, хәңгәнгәрзты номыл сә къухы цы бафтыд (арәх та бинтон әнә хәңгәнгәрзтәй), уый райстой, әрләууыдысты знаджы ныхмә әмә равдыстой ләгдзинад. Дыккәгтә разәрстой әндәр фәндаг: хәстмә наә аңыдысты, һәдәр сә цард-барәг үоты арвыстой, афтәмәй ардытой иннәти: митингты, телеуынәны, радиоый, газетты, алы әмбырдты сә уромәг уромын нал фәрәзта, гилдауәрст сәм нал уыди, сидтысты, фидис, әлгъист, әртхъирән әмә дам-думы мыттагәй фәсте ницыуал ныуугътой. Петефи ахәмты «дзәнгәдайы фронты хъәбатыр хәстонтә» хуыдта. Нә фыдәлтә та афтә загътой: «Æвзәр күңдз йә къәсәрәй рәйы». Бәлвырд у иу хъуыддаг: дәхәдәг, хәңгәнхом уәвгәйә, иугәр фәдисәттимә наә дә, уәд дын моралон бар наәй искәй ардауынән, әндәрты тохы цәхәрмә әппарынән. Искәмән, мыйяг, йә цот уәлдай не сты.

Шамил уыди дыккаг къорды. Мәна йә ныхәстә: «Ирон адәм! Сәр наә бахуыди. Нә бәстә, наә ном, наә намыс фыдгултәй бахизәм. Нә сахъ фәсивәд! Уастырджи – уе ‘мбал. Уәлахиз ут!» («Рәстдзинад», 1992.3.11).

Хабәрттә чи нә зона, уый башхъәлдәни: ацы ләг хъәбатыр хәстон балхон у, тохән йә тыфылы баңыд әмә атакәйы размәе йе ‘фәйтәм сиды знаджы нылдарапәхсән кәнынмә. Фәлә ахәмәй ницы уыди.

Хъуыддаг ууыл дәр нә ахицән. Афәдз әмә ‘рдәг рацыдаид нә сыхәгты әрбабырстыл, афтә та нә телевизионны экраныл федтон ахәм ныв: мәххъәлы экстремисттимә хәсты цы ләппутә бабын, уыдан ног ингәнты уәлхъус ләууы урссәр профессор. Цыма хәсты быдыры ис, уйайу сидәгау йә къухтә тилү әмә цъәхснаг хъәләсәй хъәр кәнү: «Ма ныббарут ацы фыдракәндтә, уә масть райсуг уе знәгтәй!» Күйд әй бамбәрстон, афтәмәй сидти мард хәстонты хәстәджытәм, къабәзтәм, Иры фәсивәдмә. Гъе, уый уын әнәфсармдизиңи, цинизмы тәккә ирдәр әвдисән. Ахәмты тыххәй фыста, әвәццәгән, Толстой: «Кто проповедует войну, – в особый передовой легион, и на штурм, в атаку, впереди всех!»

Нә интелигенцийы әртыккаг къорд нәдәр хәңгәе кодта, нәдәр дзурынмондагәй трибунаетәм әмә микрофонтәм биргэста. Центрон хицауады, бынәттон мафиий әмә национал-экстремистты ардыдәй ныккали дыууә адәмы туг, фәмард сты нацийы хуыздәртә, әвзыгъуд фәсивәд. Уымә гәсгәе фыццаджы-фыццаг бацархайын хъуыди, цәмәй ногәй мауал ссудза хәст, цәмәй адәм дардәр цагъды мауал кәнәй. Уый тыххәй та хъуамә сә мастьы рохтыл фәхәңдиаиккой, уымән әмә, дәлә кәнай, уәлә кәнай – «хылы фәстаг фидыдмә цәуы» (Нарты каджытәй ист ныхас). Әмә әртыккаг къорд архайдатта уыць хъуыддагыл. Цалдәр хатты фембәлди мәххъәлы интелигенциимә Черменыхъәуы әмә ам, Дзәуджыхъәуы, Рәстәгмәйы администрацийы бәстыхайы. Әз дәр мә мәгүүр зондәй уыць къордимә байу дән әмә мә гәнәнтә, мә авналәнтә күйд амыдтой, афтә күистон мә адәмы хорздзинадән, мәхи хызтон схъиуд ныхәстәй, талф-тулф митәй. Мә зәрдыл ләууысты фыдәлты әмбисәндтә, зондамонәнтә, нә дзырдзәугә профессорәй мын ноджы дзырдзәугәдәр ахуыргәнджытә разынди (раст зәгъын хъәуы, уыдан профессортә нә уыдышты): Къоста, Елбыздыхъо, Цәлышкката Ахмәт, Ардасенты Алихан, Гасситы Афәхъо, Цәголты Георги, Нигер, Гатуты Дзахо, Фидараты Афәхъо... Адонәй иу дәр йә фыстыты кәнәе йә ныхәсты сыхаг адәмтү фыдгой никуы ракодта, се ‘ппәтмә дәр

кастысты иухуызон цәстәй. Нә зәрдыл та әрләууын кәнәм Къостайы: «Я равно страдаю от страданий ингуша ли, ирона, дагестанца или кабардинца». Ацы фәрныг традици цыди фәлтәрәй-фәлтәрмә. Ацы фәрныг традицийыл хәст уыдысты алы адәмты хуыздәртә, зәгъәм, ирәттә Абайты Вассо, Токаты Гогки, цәңәйнаг А. Авторханов, гуырдзиәтгә М. Мамардашвили, Т. Наскидашвили, уырыссәтгә А. Сахаров, Д. Лихачев, абхазг Ф. Искандер, башкираг М. Карим әмә бирә әндәртә.

Әрәджы дәр ма буц әмә сәрыстыр уыдтаң нә литератураеъы ахәм хорз миниуәгәй. «Осетинская литература не знает произведения, в котором бы хоть в малейшей степени оскорблялось национальное достоинство других народов», – фыстон мә иу уацы 1991 азы. Фәстәдәр уавәр аивта: хәрамтауәг әлгъыстытәй, әртхъирәнтәй бәз-бәз кодтой нә газеттә, чингуытә, журналтә.

Әмә сә, мыйиаг, Җавәрдәр фыдыустытә кәнә хъуырхъуыргәнаг фыдсылтә ныффыстой? Нә! Сә автортә уыдысты: республикайы Сәйраг Советы сәрдар, фысджытә, журналисттә. «Устрашать надо врага, а не свой народ» («Северная Осетия», 1996.10.08). Ацы ныхәстә Шамил загъта. Әмә фәрсын: «Чи йә урәдта 1992 азы фәzzәджы, агрессорты цәуылна тәрсын кодта? Тохы цәхәрмә фәсивәды разәй күы абырстаид, уәд, чи зоны, нә фыдгултә, цы нә вәйиы, фыр тәссәй зәрдәхъәрмтә фәуыдаиккөй. Фәлә, әвәццәгән, трибунастәй әртхъирәнтә кәнын әмә газеттәм ардауән сидтытә фыссын дзәвгар әнцондәр у...

Дәхи әмә дә адәмы уәлбикъон хон, әндәр адәмты та фидисты бын фәкән, уымән, әвәдза, нәдәр стыр зонд хъәуы, нәдәр стыр ләгдзинад.

Комкоммә әлгъитджыты әмә фидисгәндҗыты ныхмә дзырдтон әз фысджыты әмбырды. Профессор та мын мә ныхәсты апп зыгъуммә бавдыста. Цәй охыл? Цәмәй мә йә дауты әххуысәй адәмы цәсты баftауа әмә йә mast ссәуа. Стәй йын мемә сбыцәуы фадат фәуа. Быцәуы фәрцы та «трактат» ныффыссән дәр ис. Йә ном ын схон: «Цы кәнәм әлгъыстән?»

Мәхи тыххәй та ма уый зәгъинаг дән: әлгъыстыты ныхмә күы уыдан, уәд сә нә журналы фәд-фәдыл дыууә номыры нә раугътаиккам («Мах дуг», 1989, №№ 5, 6), Шамил йәхәдәг дәр сә кой күы кәны. Стәй йә «трактаты» цы хъуыдыштә ис,

уыдан уым цыбырдәрәй күң ранымадта Тлаттаты Аня йәз разныхасы.

Әлгъыстытә, фидистә адәм кәй сфаелдыстой, фысджытә сәе сәхи аәмә сәе хъайтарты миддуне равдисыны охыл кәй спайдада кәнинц, уыдәттә иууылдәр зонынц аәмә уәлдай радзурбадзурты аккаг не сты. Фәлә уырыс цәйау ақәнинц: это не самоцель. Нә профессор та фидистәй аәмдзәвгә снывәста, аәмә ийин самоцелы хуызән раудади, стәй цаудгомау, аәмә йәк кәд Тудор Аргезийы базыры бын бакодта, уәddәр ницы сахадытада, цы у, уымәй бazzади.

Алцы зонын дәр хорз у, аәмә әлгъыстыты тыххәй иннә ахуыргәндә цы зәгъынц, уымә дәр байхъусәд Шамил: «Группа ученых РАН под руководством Петра Горяева пришла к ошеломляющему выводу, что с помощью словесных мыслеобразов человек способен созидать или разрушать свой генетический аппарат. «Собака», как всегда, зарыта в ДНК...

ДНК способна «слышать» нашу речь и даже воспринимать смысл читаемого текста, и она далеко не безразлична к получаемой информации. Одни сообщения оздоровливают ее, другие травмируют. Слова молитвы, например, включают резервные силы генетического аппарата, а проклятья разрушают волновые программы, которые отвечают за нормальную работу организма. Вся эта информация впечатывается в ДНК, и от ее содержания во многом зависит здоровье наших потомков.

Напоследок несколько цифр. За 20 лет число детей с отставанием в умственном и физическом развитии выросло в России в 10 раз. Около 80 % новорожденных имеют те или иные заболевания. Лишь каждый 10-й выпускник школы «практически здоров». Каждый день в стране население убывает на 2500 человек. Кто может сказать, какая в этом роль нашей словесной распущенности? Но уж точно, не последняя» («Аргументы и факты», 1993, октябрь, № 41).

Фарон «Мах дуджы» 12-әм номыры цы уац аәмә документалон әрмәгәт раугағытон, уымән дәр та дзуапп афыста Шамил. Аәмә цы? Әз ын йә цәстмәе бадардтон, нә литературон царды

иуәй-иу факттә зыгъуммә кәй әвдисы, уый. Мә нысан уыди ләджы галиу фәндагай раздахын. Фәлә уый рәстдзинады мәт нәй, йә нысан бынтон әндәр у: цыфәндыйә дәр хъуамә йәхәдәг фәуәлахиз уа. Уәддәр ын йә фәдзәхст, растдәр зәгъгәйә та йә директивә, сәххәст кодтам: «Кәд әй мыхыр кәнат, уәд дзы иу дамгъә дәр ивд қуыд нае 'р҆цәуа, афтә. III. Джыккайты».

Адәймагән йә ныхасыуаг, йә фыстыхъәд сты йә удыхъәд әвдисәг, әмә әмбаргә журналкәсәг әңцонтай раиртасдзәни, раст чи у әмә зылын чи у, уый. Уәвгә, Шамил әрхъәцмә нае хъәцы, стәй халонау йе уоны кәссы, рагацу базоны, рәхдҗы цы уыдзән, уый: «Дә пасквиль литературәмә ницы бар дары, нае ын мур ахъаз». Ноджы: «Нафиимә бирә фәхъуыргъуңдәг кодтат. Дә дзуапп бацахста журналы әмбис. Уымәй литературәйил ницы баҳәцүйд». Әхсизгон мын у: пехуымпары ми-ниуджытәй хайджын у Шамил. Мә блокноты цы фыстытә ис, уыдон дәр ма базыдта суанг: «...дә диссаджы блокноты фыс-сыс, кәм цы загътон, чи мә цы загъта, уыдон». Фәлә йә дзыхәй цы сыйгъәринтә скалдта, уыдонән сә фылдәр мәңг кәй ра-уадысты, уый та мын хъыг у, ай-гъай.

Мәңг ныхас у, зәгъәм, «дә дзуапп бацахста журналы әмбис», зәгъгә, уый. Журналы әхсәзәм хай дәр нае ахсы мә дзуапп!

Мә оппонент мә, Гомеры чи фаудта, уыцзы Зоил раҳуыдта, әмә, йә логикәмә гәсгә, хъуамә әз та уый Гомер хонон. Фәлә ныххатыр кәнәд – мәнән мә зәрдәмә фәңциди, фарон әм «Фидиуәджы» 5-әм номыры иу сылгоймаг цы әртә номәй бадзырда (Цытджын хистәр, Күрыхон ләг, Стыр Гоймаг), уыдонәй әртык-каг. Әмә йә афтә хондзынән рәстәгәй-рәстәгмә.

«Бузныг, Ног азы мын дә зәрдиаг арфәтә кәй ракодтай, уый тыххәй», – афтә райдыдта йә «Дзуапп» Шамил. Фәлә... Мә текстән йә бынмә нысангонд у йә ныффыссыны датә: 2010.01.10. Уәдә куыд хъуамә әрәфтыдаид мә зәрды, 2011 азмә ма әртә мәйы (әнәхъән квартал!) куы баззад, уәд Ног-боны арфәтә кәнны? И, Стыр Гоймаг?

Уый уал дын йә **дыккаг гәдә ныхас**.

(Мә уац ныффыссынән мын цы әфсәннәтә уыд, уый текстән йә райдайәны дәр загътон, сә иу – Шамилы уац «Хазбийы зарәг: намыс, әхсар патриотизмы гимн» («Рәстдзинад», 2010.21.09). Уый Шамил зыдта, фәлә зонгә-зонын мәңгтә дзуры).

Йә әртыккаг ғәдү ныхас та ахәм у: «Дә гуырән боны стыр куывд үйдис. Әз уым дә номыл раугътон кады гаджидау. Ды мә юбилейон әмбырды мәрддожынау фәбадтә, дә дзыхәй ныхас не схауди».

Ехх, Шамил, Шамил... Әз рагәй фәстәмә әппәлән ныхәстәй ме сәфт уынын әмә мәхицән юбилейон әмбырд скәнин дәр уымән нә баугътон. Әрмәст әртә чыриимә әрбауыдтон адәмы. Шамил уым «кады гаджидау» раугъта мә номыл әмә йә фәнди, цәмәй әз дәр йә номыл «кады гаджидау» раугътаин йә юбилейы. Күйд уынәм, афтәмәй мә оппоненты логикә ахәм у: әз – дәүән, ды – мәнән. О, фәлә әз әфстәу куы никәмәй куырдтон әмә райстон, уәд, цы әфстәу нә куырдтон әмә нә райстон, уый мә цәмән агуыр-дәуы? Әви Крыловы Гаккукк әмә Уасәджы фәзмәм?

Цы йә ‘мбәхсон, «Дзуапп»-ы раст ныхәстә дәр ис: йә юбилейы әңәг дәр әрхуымәй, уәнтәхъил әмә сәргуыбырәй фәбадтән. Цәмән, уый та Шамил нә бамбәрста, стәй йә цыма никуы бамбардзән әмә банкъардзәни, кәд пехуымпариуәг кәнныныл афәлвары, уәддәр. Цәвиттон, уыцы юбилейы «сызгъәриндоны» тылд әнәкәрон былалгъ ныхәсты-әппәләнты хъәрмуст ңады Шамил күйд зәрдәрухсәй, әхсизгонәй цъыбар-цъыбур кодта, йәхи загъдау, йә уд сәуәхсиый күйд ысбуц и, уымә қәсын мә бон нал уыди.

Уызын, дам, фәззыгон хус сыфтәртыл фәратул-батул кәнны, йә судзинтыл, уәхстытыл кондау, баззайынц әмә сә йә хуынкъмә ахәссы – лыстәнән. Әппәләнта мәм ахәм сыфтәрты хуызән қәсынц. Мә удән зынаргъдәр у Борис Пастернакы зондахаст:

*Цель творчества – самоотдача,
А не шумиха, не успех.*

Үәвгә әдзәттәйә нә баңыдтән мә кәddәры хәлары юбилеймә, уыди мәм зәгъинәгтә, рагацу мә дзыппы мәнә ацы текст дәр нывәрдтон. Фәлә утәппәт стауәнты, цәстмәхъус ныхәсты фарсмә мә дзуринағ урс халоны хуызән уыдаид әмә мә ныфс нал бахастон. Мәнә уыцы дзуринағ:

«Шамил, әз дәүәй әнәхъән әртә азы хистәр дән, әмә кәд ды профессор дә, уәддәр мәнмә ңарды фәлтәрдзинад фылдәр ис әмә дын фәдзәхсүн: ам дын цытә дзырдтой әмә дзуздысты, уыдаттыл тынг ма ‘ууәнд – сә фылдәр хуымәтәджы

зәрдәлхәнәнтә сты. Мәнәй дәр искуы иу хатт раппәлынц, фәлә мә амонд у әмә сә нә фехъусын – иу дыууә азы размә мә дохтыртә се ‘вадазы хостәй бакъуырма кодтой. Ды та хъусәй хорз дә, әмә дә әгәр күс стауой, уәд-иу дә мид-сәннты Дзомагырыңыздың атәх, ңамәй дын-иу стауәнтә ахсәрдзәнты сәх-сәх фестой.

Иу зондджын ләг афтә загъта: «Только безумцы принимают себя всерьез» (Макс Бирбом). Иннаэ зондджын ләг дәр йемә сразы: «Серьезность – это потуги маленького человека на величие» (Б. Шоу). Гъемә нә зәрдиаг ныхастә иучысыл хъазынырдәм дәр раздахәм. Бакәсдзынән, 19 азы размә Шамилдың сонет ныффыстон, уый.

* * *

«Мәнмә әвзәр нә кәсвынц
коммунизмы идеалтә».

Джыккайты Шамил

Мах бадомдтой нә удхәрттә, нә мәттә,
дәуау аәз дәр ағхәрд әмә фәллад дән.
Шамил, фәңәуәм, хиңаумә әрхатәм:
ыссара нын йә сырддоны бынаеттә.

Ды уарзыс рагәй, зонын ай, домбәйттә, –
кәд дын сә цуры самал кәнид хатән.
Зәронды бонты къалатиты сбадәм,
орангутантәй саразәм хәләрттә.

Хәрзбон зәгъәм нә талф-тулфән, тыхгуистән.
Цәудзысты нәм Рохсанә ‘мә Зәринә
уынымә... Стәй сонеттә дәр фысдзыстәм.

Ам – алцы дәр: дә хәлц әмә дә лыстән –
цәттә әдзухдәр, ам нә цәуы хинәй
иу иннәуыл – у коммунизм, зәххыстән!

Шамил, Дунейы Фарн дын цәрынән цы хай радиқ кодта,
уый әнәниизәй, зәрдәрухсәй, күистхъомәй күүд арвитай,
уыцы амонд дә уәд!»

Үәвгәе йә зыдтон, юбилярмә мә ныхәстәе ничердыгәй бахъардзысты, уымән әмә Ф. Достоевский роман «Бесы»-йы герой Кармазиновәй дәлвәд-уәлвәд ницыуал ныууагъта: «Лицо его так и выражало: «Я ведь не такой, как вы думаете, я ведь за вас, только хвалите меня, хвалите больше, как можно больше, я это ужасно люблю...» («Бесы». Часть третья, гл. III).

Дардәр «Дзуапп»-ы кәсәм: «Бузныг дын зәгъын, цы документалон әрмәг ныммыхуыр кодтай, уый тыххәй дәр... Мыхуыр сәе кәңис дәхи пайдайән, фәлә объективонәй дзурынц мә рәстдинадыл, мә зын хъысмәтыл». Уый дын **цыппәрәм гәдү ныхас!** Ау, мәхи пайдайыл куы тыхстаин, уәд, цы журналы кусын, уым сәе ныронг нае рауагътаин?

Ләгән йә цәстмәе бадардтон, әрдәгрәстдинәйтәе әмә мәнгтә фыссыс, зәгъгә. Уый та бавдәлд әмә уызы әрдәгрәстдинәйтәе әмә мәнгтыл ногтә бафтыдта. Мәнгтә чи дзуры, уый фыцаджы-фыцаг йәхи сайы, йәхиуыл цәуы гадзрахатәй. Шамилән йә ныхәстәе әмә йә хъуыддәйтәе әппындәр кәрәдзиуыл нае бадынц. Иуәй нае агууәндиң кәнүү, «поэт у сәрибары фидиуәг, рәстдинады рыцарь» («Рәстдинад», 1993.19.11), иннәмәй та, Къостайы загъдау, мәнг дзурыныл нае ауәрды. Суанг нын дзырд дәр ратты: «Әз Корнелияйау дзурдзынән рәстдинад» («Рәстдинад», 2001.03.11), фәлә та йә дзырдән хицау нае разыны.

Йәхицәй национ герой саразынмәе йә уды быцъынәг кәй тоны әмә уый охыл кәддәры цаутае кәй галиутәе кәнүү, әрмәстдәр уый тыххәй рауагътон уызы документалон әрмәг. Мысын хорз кәй нае, уый тыххәй! Шамилмә тарагәй ис ацы миниуәг. Хазбийы зарәджы фәдыл йә уацы афтәе зәгъы: «Цыдис обкомы пленум. Фысджытәй дзы уыди дыууә. Сәе иу – фәлтәрд политик, иннае – рәузонд фәсдзәүин. Уыди сәм докладән дыууә варианты. Билар йә доклады фәстәе нал сбадт йә раздәры бынаты. Зондджын фыссәг бамбәрста уавәр, базыдта хъуыддаг цәмәе цәуы, уый әмә дзуры йә хъузонмә: «Дуй второй вариант!»

Цы загъдәуа ам? Шамил коммунист нае уыди, обкомы пленумтәм нае, фәләе йә фысджыты партион әмбырдтәм дәр нае уагътой. Уәдә кәцәй базыдта, пленумы дыууә фыссәггонды цытәе күистой әмә дзырдтой, уыдәттә? Кәд ыл, мыйяг, гамхуд уыд, әмә йә ничи уыдта, афтәмәй сын сәе ныхәстәм

хъуыста, стәй сын әмбәхст камерәйә сә хуыз иста. Чи зоны, мә «диссаджы блокноты» цы фыстытә ис, уыдан дәр афтәмәй базыдта, уый йеддәмәй йә кой ңәй дымәгмә ракодта?

Иудзырдәй, ңарциатә!..

«Дзырдтой, Билар, дам, әрмәест Абхазәй тәрсү». Ацы хъуыдыйад дәр Шамилы текстәй ист у, стәй ма дзы къорд ахәм дам-думы ис. Цымә куыд тарсти Билар Абхазәй, Ирыстоны падишахы хуызән куы уыд, уәд?

«Сенекә хорз фыссәг уыд Фәләй йын ацы афоризм у рәсугъд ныхас... Алы афоризмән дәр ис Ахиллы зәвәт, йә ныхмә әрхәссән ис сәдә афоризмы», – фыссы Шамил. Әмәй йын бузныг зәгъын: аз, мәгуыр мәе бон, уыдаттә нә зыдтон. Дардәр әм хъусәм: «Иу дзырдәй, афоризм троянский конь у – ахәм ләварәй хъәуы хи хъахъхъәннын». Ай-гъай, хи хъахъхъәннын дзы хъәуы, уәлдайдәр дә ныхмә арәзт куы уа, уәд. Фәләй дәхи бахъуыди – раскъәф әй әвәстиатәй! Дә сагъадахъы дзы бирә куы ис, цы сыл ауәрдыс! Мәнә Шамил куыд кәнү, афтә. Йә уацмыстә бәз-бәз фәкәнның афоризмтәй. 2010 азы 24 ноябрь «Рәстдзинад»-ы цы уац раугъыта, уымән йә ном дәр – базырджын ныхас: «Зынгән зыгуымы бамбәхсән нәй». Йә тәккә райдайәнән цы 4 цыбыр абзацы ис, уырдыгәй фәд-фәдил рагәпп ластой 7 әмбисонды әмә афоризмы. Афтә йә фаутә бумерангай фәстәмәй йәхимә раздәхынц, әмә мән быцәу кәнүны сәр нал фәхъәуы.

Байхъусәм та йәм: «Әгайтма дәуәй ницы риссы, нә хъәрзыс әмә нә хъаст кәнүс дә ңардәй, Пушкины загъдау, «всегда доволен сам собой, своим обедом и женой». Ам баҳудын әмә мә оппонентән арфә ракәннын йеддәмә мәе бон ницы у: мә ристә, мә хъизәмәрттә цал хатты равдыстон, уал хорзы йә уәд. Дардә цәуын та мә нә хъәуы – Шамилән йәхи тексты ис дзуапп йә мәнг ныхасән: «Әрәджы та стыр хъаст арвыстай Республикаһы Сәргъләүүәгмә (газ. «Дигорә», 2010, 27 ноябрь). Уым хъаст кәнүс: ирон әвзаг сәфы, «ирон литератүра ис зынудисәни уавәры», «нә наци йә боны фылдаәртәм әрпцид».

Хорз әй зоны Стыр Гоймаг, Ирыстоны уавәрыл аз уымәй къаддәр кәй нә риссын, әнусы әмбисәй фылдәр не ‘взаг, нә адәмәи уәззая хъысмат мә ныхасы сәр кәй у, уый, фәлә рәстдзинад зәгъынмә ңәмәндәр ье ‘взаг нә тасы әмә та уәд

мысын байдайы. Мәнә афтә: «Æз риссын, хъәрзын, хъарәг кәнын, ды та дә жүрналы мә уацмисты бын бафыссыс: авторы хъуыдитимә разы нә дән». Фыццаджыдәр, «Мах дуг» мә журнал нәу, фәлә дыууә Ирыстоны фысджыты журнал, аэз дзы күйд мыхуыр кәнын, афтә дзы Шамил дәр мыхуыр кәнын, цыдәрииддәр нәм ратты, уыдан әнәкъуылымпыйтәй Җауынц, суанг нәм цы нә ратты, уыдан дәр ын йә чингүйтәй сисәм. Дыккагәй та, «авторы хъуыдитимә разы нә дән», зәгъгә, ахәм фыст дәр никүи ници федта «Мах дуджы». Іәрмәстдәр йә иунәг (иунәг, Стыр Гоймаг!) уацмисы бын ныффыстам мәнә афтә: «Æмдзәвгәй авторы иуәй-иу хъуыдитимә редакци разы нәу» (редакци, Стыр Гоймаг, Хъодзаты Æхсар нә, фәлә!). Цымәй йә уацмисыл исты бәлләх әрцид, ахәм фиппаинаг ын кәй скодтам, уымәй? Журналкәсәг хъуамә бафиппайдта, Шамилы иунәг хъуыдийады әртә мәңг ныхасы кәй ис, уый.

Уыцы әмдзәвгәй рацыди «Мах дуджы» 2004 азы 11-әм номыры, әмә дзы цы расизмхъастә хъуыдитә ис, уыдонимә зын сразы уәвән у.

Кәддәр Шамил ныффыста әмдзәвгәй «Цирчы бәх». Фәлә, күйд рабәрәг, афтәмәй йәхәдәг та цирчы ләг у, фокустәгәнәг (цәстфәлдахәг, афтә йә ратәлмаң кодта Абайты Вассо), комкоммә сайы адәмьи, мәхи та мын багәды кәнныныл фәлвары. Йәхәдәг цы низәй рынчын у, уый әвиппайды искәуыл ныххуырсы, ома, дам, аэз нә уыдтән, гәдү уыди.

Сенекәйи афоризм дәр ын уәнгәлү ад скодта, хоны йә мәңг. Бынтон дзәгъәл! Æз мә уацы фаян Шамилы әртә тексты. Уыдоны әнәахадгә, гомгәрц риторикәйә дарддәр ницы ис, ноджы дзы нә литературон Җарды иуәй-иу цаутә әвдист Җауынц зыгъуыммәтәй. Æмә Сенекә дәр аивад әмә литературәйи шедевртыл нә дзуры йә афоризмы (уыдан стыр удты уидәгти дудгә рисәй райгуырынц), фәлә хуызыцәуынта-йедты фәрци аслам кад чи фәлгъяуы, ахәмты тыхфәлварәнтыл, фәдфәливәнтыл, нәхи Къоста, «æфсәрмәй кәудзыстүт», зәгъгә, кәмән уайдзәф кодта, ахәмты әнәхъола митыл. Уыдаттә Стыр Гоймаг хорз зоны, фәлә, уырыс Җајау акәннынц, кривит душой. Уәдә та ам дәр йә «наукон мадзал» фәссыкк. Алы афоризмән дәр, дам, «йә ныхмә әрхәссән ис сәдә афоризмы». Чи зоны, раст зәгъы, фәлә иу ныхмәләу-уәг афоризм әрхәссин дәр йә бон нә баци. Уыйхыгъд ма аэз

Сенекәйы хъуыдымә бафтаудзынән ацы авторы әндәр ныхас: «Только неразумные люди бывают неумеренны в выражениях как в радости, так и в скорби». Ноджы ма әрхәсдзынән, алы рәстәджыты әмә алы бәстәты чи җард, ахәм авторты афоризмтә әмә адәмон әмбисәндтә:

1. «Выставляют свою скорбь напоказ больше всего те, кто меньше скорбит». (*Тацит Публий Корнелий*).
2. «Истинна скорбь у того, кто втихомолку скорбит». (*Марциал Марк Валерий*).
3. «Великие скорби безмолвствуют: они слезами не выражаются». (*Торквато Тассо*).
4. «Если человек говорит о своих несчастьях, значит, тема эта доставляет ему определенное удовольствие – ведь истинное горе бессловесно». (*Самюэль Джонсон*).
5. «Великий дух всегда страдает молча». (*Фридрих Шиллер*).
6. «Настоящее горестыдливо». (*Христиан Геббель*).
7. «Большому вытью не верь. Плач голосист, а печаль смиренна». (*Уырыссаг әмбисонд*).
8. «Только тот, кто умом обладает, свое горе напоказ не выставляет». (*Казахаг әмбисонд*).

Күйд уынәм, афтәмәй ацы хъуыдыйтә кәрәдзийә тыңг нә хицән кәнәнц. Әмә Шамилы логикәмә гәсгә иууылдәр мәнг сты. Кәд әңгәгәй дәр афтә у, уәд ма цы зәгъон? Уәд, зәрватаччы загъдау, «куыройы аргъяеччы астәу мә сәр – цыи-и-ст!» Ныр бафәрсын аипп ма уәд, фәлә пасквили жанрмә әввахсәр кәй тексттә сты: Шамилы әви мән? Ме стиль мын фауы, фәлә фаугә-фауын афтә мәстәлгъәд әмә куырм вәййы, әмә йәхи стиль нал фәуыны!

Бумеранг йә күист кәнны...

Мә уацы цәуылты дзурын, уыдан иуварс әрәвәрдта Стыр Гоймаг әмә ахызти, уартә 20 – 30 азы размә цы уыд, уыдонмә. Кәнни антологиты кой дәр. 1984 азы уагъд антологийә зәгъы, йә аразәг, дам, ды уыдтә. Әз әй иунәгәй нә, фәлә Әлборты Хадзы-Умар әмә Хуыгаты Сергеимә кәй араездон, уый хорз зоны профессор, чиныджы дәр фыст у, фәлә та әрдәгрәстдзинад йәхицән пайдадәр у. Уый наукон метод у әви фальсификации? Стәй наукәйән әрмәст йә методтә зонын хъәуы, хъуамә йә әрфыты ма ләгәрдай, фәлә йын йә тәңдҗытә агурай?

Дзәнәты бадинаң Солженицын хүмәтәджы нә дих кодта ахуыргәндты – интеллигенттә әмә образованецтыл. Иннәе зондджын ләг та афтә загъта: «Интеллигент в первом поколении – химера». Наукәйи бәстү арәх наукәйи имитаци кәй уынәм, уый дәр сусәггаг нәу. Рагаңау исты дау әримыс, стәй уый бындурыл самай дә хатдзәгтә. Кәд, мыййаг, уый дәр наукон метод у? Мә уаң мын пасквиль хоны Шамил, фәлә цәмәй пасквиль у, уый зәгъыны бәстү цыдәр аргъәуттә мысы.

Гыццыл дәр дзы чи раппәлы, уый уайсаҳат йә удыгага фесты, фәлә йын уайдзәфы номыл хәларзәрдәйә кәнәе хъазгәмхасәнты дәр гыццыл исты зәгъ, әмә әвиппайды йә цәстүсындиңәй агәпп ласдзынә, Җыфкаләджы, удхәссәдҗы номдыл авәрдзән, әмә уәд дә гуырәй райгә у: амәй-ай карздәр ныхәсты зәйтә дыл раудадзәни. Җыма, уайдзәфәй мәлгә чи кодта, уыңы кәрзмаст Быцентәй у. Әвәцәгән, ахәмты тыххәй загъта Вольтер: «Хиуарzon адәймаг у фуйә дымст резинә тымбыләджы әңгәс. Куы йә фәрәтъузай, уәд йә хуылфәй уаддымгәтә рафутт ласынц». Иу американаг сылгоймаг та сә президентәй афтә загъта, тефлон тебәйә уәлдай, дам, нәу – әппындәр ыл ницы ныхәсы.

Ацы мәңг дунейи иунәг әнаипп адәймаг дәр нәй. Ис нә профессоры фыстыты дәр аиппитетә, уәлдайдәр йә публицистикәйи, ие ‘мәдзәвгәтү, литературәйи фарстатә цы уаңты фәиртасы, уыданы дәр. Уымә гәсгә стыр дис фәкодтон мәнәе ацы ныхәстыл: «Бирә сты мә хъәнтә, фәлә сә ды цәй сәраппонд нымайыс?.. Ау, әрмәст әз дән хъәнты дзәкъул? Ау, бәстә сәфтомә мә аиппитетәй цәуы?»

Фыццаджыдәр, әз канд уый аиппитетыл кәй нә фәдзурын, уымән йәхи зәрдәе ие ‘видсан. Дыккагәй, мә цәстү чи ницы ахады, уыданыл нә фыссын. Шамил уыданәй нәу әмә йын уый тыххәй нымайын йә аиппитетә. Гүкк, Стыр Гоймаг! Бәстә сәфтомә кәй цәуы, уый тыххәй иу әмә дыууә хатты кәй нә фыстон, уый дәр иттәг хорз зоны мәе оппонент, фәлә цы зәгъя, уый йын нал вәййи әмә та мысын байдайы.

Ис ахәм цәрәгойта, йә цармәй ие стджыты ‘хсән фиуы бәзджын тәлм кәмән фәзыны. Уазал дәр сәм нал фәхъары, стәй хуры тәвд дәр. Җыбыр дзырдәй, сә фиу сын Церечы згъәр басгуыхы. Сәйрагдәр та – ныууәзвад вәййиң... Мәргүтәй дәр ис ахәмтә. Мәнә цы фыст и гогызты тыххәй

«Комсомольская правда?»-йы (2011, 27.01 – 03.01): «Они так отягощены жиром, что с трудом летают».

Диссаг у Шамилы логикә. Иуәй йын хъыг у, наә фысаджыты җәдисы күист кәй бамынәг, змәлд дзы кәй нал ис, уый әмәй хъыг иу әмәй дыууә хатты наә равдыста газетты. Иннәмәй та йәхииул къәм абадын наә уадзы, критикәйән наә быхсы. Ахәм митән ис бәлвырд ном – демагоги. Йә ныры «Дзуапп»-ы дәр уынәм демагогы фәдфәливатә, ихсыд зондамонәнтә, фидистә, дам-думтә. «Ды цард әмәй аивадмә кәсис үәләнгәйтты, наә иртасыс сәфәлдистадон кусәджы психологон уавәр. Уый тыххәй ис сәрмагонд наукә», «Дарәс әмәй йә дарын сты культурәйи ахъazzаг хай...», «Хъуыддагән кәсис үә цъармә, үә апп ын наә уыныс», «Сенекә хорз фыссәг уыд». Әмәе афтә дардәр.

Әз Къостайы фәдзәхстытае никуы рох кәнын: «Зондамонәгмә хъус, цы зәгтья, уый-иу кән». Гъемә цы дән, уымәй хъустә фестадтән – Ирон Гомеры сыйгъәрин ныхәстәй иу дәр аппаринаг наәу! Журналкасәгмә дәр сидын: мәнау ды дәр зондажын хъусәг басгуых!

Дзүццаты Хадзы-Муратмә хорз цәстәй кәй кастән, Шамил мын суанг уый дәр бафидис кодта, дә кумир, дам, у. Иры дзыххъыбыбылоты кумир уәвүны бәсты, стәй сәркүуыртә әмәе залымтәй кумиртә аразыны бәсты фәлтау Хадзы-Мурат уәд мә кумир!

Не ‘взаджы әдзәллаг уавәры койтә кәнгәйә дәр, хатгай үә дзыххәй раңауы, адәмы иудзинадән зианы хос йеддәмә чи ницы у, ахәм ныхәстә. Зәгъәм: «Кәд әмәй дыгуры хицән әвзаг хъәуы, уәд сәхищән скәнәнт республика. Фәлә цәмәй наә бәстә тыхджын уа, уый тыххәй иу адәмән хъумә иу әвзагай фылдәр ма уа» («Рәстдзинад», 1998.06.10). Не ‘взаджы иумәйаг уавәрыл дзургәйә дәр әм әдзух бәлвырд позици наә вәййы, цыдәр дыдзәхсән хатдзәгтә ацаразы. Мәнә цытә фыста 2001 азы: «Ирон әвзаг мәлгә дәр наә кәны, сәфты къахыл дәр наә ләууы, тынг дзәбәх у. Ныртәккә йыл фыссынц иу 150 фыссәджы, журналисты, уәдәй йыл дзургә дәр кәнынц, дыууәсәдә азы размәй йыл цас дзырдата, уымәй бирә фылдәр адәм. Мәгүүрдәр наә фәци, кәд лексикайә бирә дзырдатә ахауд, уәддәр. Фәлә йыл уыйхыгъыд әфты бирә дзырдатә» («Рәстдзинад», 2001.03.11).

Ирон адәм агургә ‘мә әнәаргә кәмәй фәзәгъынц, ахәм уникум у, әвәдза, Шамил. Уыңы иу рәстәг одәтә фыссы наә фарны ләгтыл, наә культурәйи рәбинаг цәдҗындзыл дәр, стәй, фарны ләгты әгъатырәй чи фәңагъта, уыңы Системәйил, комкоммә сәркүуыртыл, тирантыл. Афтәтә кәнүнән моралон бар ис, әви наәй, уыдәттә та ма чи хынцы! Әви дыгай стандарттәй чи архайы, ахәм Стыр Гоймәгтә әмә поэттә дәр вәййы?

Шамилы ныхәстәм хатгай әнә фәхудгә дәр наә фәләууы адәймаг. Күйинә хъуамә фәхудтаин, зәгъәм, мәнә ацы рәнхъытә кәсгәйә: «Дәү фәнды, дә фәндияг әвзәр куы уаин, уый». Рәдийи та наә профессор. Зонын әй, Стыр Гоймаг у, уый. Фәлә мә иттәг зәрдиагәй фәнды, цәмәй ноджы Стырдәр Гоймаг суа!

Журналкәсәдҗы сәр хъуыды кәнгәйә, Шамилы иннаә мәнт ныхәстә нал нымайдынән. Ләг йә дзых паракатәй куы суадза, йә ных иудадзыг размә куы тәра, уәд ын бирәе бантис-дзәни. Дзых әмә ных... Ных әмә дзых... Хорз рифмә, стәй ахъяззаг хотыхтә. Ных – әндон танчы хуызән, дзых та наәмыгызгъаләни хуызән. Сә хицаумә арәх гилдауәрст нал вәййы, кәй әхсы, цәмән әхсы, уыдәттә йәм нымады нал вәййынц әмә әйтт кәны. Әнәфенд адәм та банхъәләнц, ай цыдәр гуыппырсар у, зәгъгә, әмә дзы әппәләнти сисынц. Әмә ләг цыбыр әмгъуытәм хъилдзәүәг фесты. Әндәр ныхасәй, фәрынчын вәййы. Йә низыхат та латинагау – *mania grandiosa*, уырыссагау – **мания величия**, иронав, әвәецәгән, – **хәдистыд**, ье та – **схъәлнiz** кәнә **схъәлдзой**. Хуыздәр әй чи ратәлмац кәна, «уымән ратдзынән мә хоты дзәбәхдәр».

О, әмә ных әмә дзыхы руаджы дәрәхсәнгәнән ис Рейгана дәр, әмбыд капитализм дәр, Горбийи дәр, Ельцины дәр (уыдонәй дын ницы тас у – наә дәм әрбаххәсдзысты), Солженицыны дәр («Солженицын – ницы»), суанг нахи Гайтойы дәр («Гайто масон әмә Советон Цәдисы знаг куы наә уыданид, уәд ын әз фенин йә кад әмә йә намыс», «Пульс Осетии», 2009, № 48). Цәвиттон, цәв әгъатырәй, дә зәрдәмә чи әмә цы наә цәуы, уыдоны. Уәлдайдәр Советон Цәдис фехалджыты. Әрмәст дә зәрдыл дар: Советты Цәдис халджыты хәд фарсмә ирәттәй чи уыди (зәгъәм, Дзасохты хорз Аликсандэр), уыдоммә мацы хуызы бавнал – хицәуттә сты әмә дә сәр

бахъаудзәни. Фәлтау сә әппәл, дә фадат күйд амоны, афтә (цы ‘взаг тулы, уый әмбулы), Битарты хорз Хъайтыхъойау хуссары мыр-мыраг басгүых, ңәгаты – буләмәргъ, ных әмә дын дзыих Хуыңау дзәгъәлы радта? Афтә күү кәнай, уәд дә хъул сах баддзәни – хицәутты хәрзтә дыл премиты, каджын нәмтты, хәрзиуджыты, цыты гәххәттыты әмә әндәр ахәмтү хуызы фәд-фәдил згъәлдзысты, уымән әмә, иу зондджын ләдҗы загъета, «ордентә сты, чи дын сә радта, уыдоны раз кәй фесгүхтә, уый бәрәггәнән».

Хәдәгай, галы фиуы кой дәр дзәгъәлы не скодта Шамил. Кәд та искуы зоны ахәм фиу, әмә йәм йә зәрдә бахъазыд. Иугәр ацы ныхас ракъахта, уәд ын хъусын кәнин әхсызгон хабар: мә уац «Галы фиу» мын 2009 азы рауагъта «Литературная Россия», әмә уыйадыл сән үүци газеты лауреат: «За самую острую статью года, касающуюся общеписательских проблем».

Шамил әлгъыстытә бирә уарзы әмә мә ныхас фәуыдзынән әлгъыстәй: кәд мән иунәг исдуг дәр искуы бафәндиди, Шамил әзвәр уа, уый, кәд әм иу бон дәр, иу сахат дәр, иу уысм дәр иу мисхалы бәрәц дәр бахәләг кодтон, кәд ын сыгъдәг зәрдәйә баххуыс кәнин мә зәрды нә уыд, уәд мә мәнә ацы рәнхъытә фысгәйә Хуыңау әргәрах кәнәд – дзыхъмард күйд фәуон! Хәләгтә-йедтә нә, фәлә мәм 2 әенкъараәны фәзыны йә хъуыддәгтә уынгәйә: хъыт-маст (мәңгтә кәй дзуры, факттә кәй зыгъуиммәтә кәнү, әрдз әй цы хуызәнәй радта, уый йәм фаг кәй нә кәсү әмә кәнгә-әвдисгә митәй, кәйдәр мәнг әппәлдтытәй, нәмттә әмә әндәр ахәмтәй йә кадмә әфтуәттә кәй кәнү, уый тыххәй) әмә фыдәнхъәл (ие ‘үүәнк кәй баҳордта, цы ‘нхъәл дзы уыдтән, уый кәй нә разынд, уый тыххәй).

Фәлә әз рагәй дәр әнцион сайән уыдтән, хуырым (мә кәддәры хәләрттән сәхи термин). Цы чындәуа: үүци дардзәст, дардуынаг, амалхъом хәләрттәй бавдәлон дән. Сә бәстү мын бирә бынта ныууагътой. Хуийның – **ФЫДӘНХЪӘЛТАЕ**.

Нырәй фәстәмә сәрибар дән Шамиләй: хорзы йә цуры никууыал бафаудзынән, Къоста! Хорзән-иу мәм йә дзәбәхтә хъуысәнт! Мә дзәбәхтә та – уымә!

АХУЫРГӘНӘГӘН ӘХХҮЙСӘН

МАМИАТЫ Изетә

АИВАД – УДВАРНЫ РӘЗӘН

(Интегративон урокты цикл)

Дыуудәсәм (кәронбәттән) урок

Урочы нысан әмә хәстә:

- 1) Урокты рацыд әрмәг әмткәй зәрдыл әрләууын кәнын, аивады нысан әмә функциялы әрныхас кәнын;
- 2) ахуырдауты сфералдыстадон потенциал равдисынаң фадат раттын.

Урочы хүзүз: Урок-лекци беседәйи элементтимә; хибарәй күисты хатдзәгтә. Циклы кәронбәттән хайы скъоладзауты зәрдыл әрләууын кәнын әмбәлы, аивад күйд равзәрдис, цы бынат ахсы адәймаджы царды, уйй. Сә цәстәнгас сын ноджы ма иу хатт аздахын аивады хәстә әмә нысанмә. Йә функционалон миниуджытимә сә зонгә кәнгәйә, бацархайын хъәудзәенис, цәмәй рацыд әрмәг сә зәрдыл әрләууын кәной әмә, раздәры зонындзинәтә сфералхат кәнгәйә, әрцәуой раст хатдзәгтәм.

I. Ахуыргәнәджы раныхас.

Цы къорд урочы скодтам, уыдонәй бафиппайән ис, аивад тынг бирә тәгтәй баст кәй у адәймаджы хъуыды әмә миддунеимә. Йә нысан – адәймаджы сфералдыстадон тыхтә әрыхъал кәнын, цәмәй фидыцы әнкъарән әрцәра наә зәрдәйи, хъәздыг дзы кәна наә удыхъәд, әрфәнда наә не ‘ппәт фәндтә, наә әрвилбоны уаг рәстдзинады, рәсугъдзинады фәткыл аразын, аив, сәрибар әмә рәстудәй цәрын. Иу дзырдәй, аивад у, адәймагәй адәймаг чи аразы, әрдзы ахәм егъяу ләвар.

Аивад әххәст кәны бирә вазыгджын функцията. Абон мах ләмбынәгдәр базонгә уыдзыстәм сә сәйрагдәртимә әмә сә нәхимә цыбыртәй фәнисан кәндзыстәм.

Дзырдуатон-фразеологиян күист:

Хүзәг – ам: бафәзминаг күист, шедевр

Эстетикон әхңондзинад – эстетическое наслаждение

Рагзагъд – предсказание

Рагфәдзәхст – предупреждение

(Ахуыргәнәгән әххуысән дәттәм литературәйы теорийә цыбыр әрмәг):

АИВАДЫ НЫСАН ӘМӘ ФУНКЦИТАЕ

1. Аивад күйд архайд. Аивад адәймаг әмә дунейы бары әмбәрцад әмә фидыцы идеалон барәнәй. Уыцы гармони хәлд күү әрцәуы, уәд аивад райхъал кәнны дзылләйы социалон активондзинад, әфтауы йә тохы фәндагыл.

Ирон дзырдаивады традици у сфералдыстадон күист әмбарын күйд адәмән ләттәд кәнныны фәрәз. Уыцы традици җәуы фольклорәй (кадәг «Фәндир күйд фәзынди»), Хетәггаты Къостайы сфералдыстадәй. Къостайы әмдзәвгәтә сты йә рыст уды цъәхахст, фәлә сә ис адәмы әгәрон хъаруйыл әууәндины пафос дәр. Автор йә поэзийи сәйраг хәсыл нымадта әхсәнады уаг хорзырдәм ивың, адәмы зәрдәты сәрибар әмә рәстады ныифс ссудзын, хәрамы ныхмә сә тохмә разәнгард кәннын (скъоладзаутә хәссынц поэтикон дәнцәгтә). Бәллыид рухс фидәнмә, йә «кәуын хъәләс» цины мыртәй кәм раивдзәнис, ахәм думгә. Хъыгагән, уыцы бәллиц мәрдтәм йемә ахаста. Фәлә цардәгас сты Къостайы поэтикон ныстуантә, сфералдыстады нысан әмә нывгәнәджы әмбәстагон хәсыл йә арф хъуыдитә (скъоладзаутә рацыд әрмәгәй хәссынц дәнцәгтә).

2. Адәймаг базонгә вәййы аивады уацмыстимә. Уыдон әм сәвзәрын кәннынц тыхджын әнкъарәнтә (уарзт, тәригъәд, масть, хъәлдзәг зәрдәйы ахаст әмә а.д.). Ахуыр әй кәннынц, әңгәт әмә мәнг, рәсугъд әмә фыдуынд цы у, уый әмбарын. Рәсугъд әмә рәстудай цәрынмә фәбәллы. Аивады **хъомыладон функци** хорз зыны, Къубалты Алыксандры поэмәйә цы скъуыздзагимә базонгә стәм, уым. Фәсивәд, кадәгмә хъусгәйә, сәхи күйд дарынц (ахуырдаутәй исчи зәрдыл әрләууын кәндзәнис әмбәлгә рәнхъытә), уымәй бәрәг у: ныр сә алы къаҳдзәф дәр бардзысты ирон фәзминаг әгъдауимә, тырндысты, җәмәй уой фыдәлты кады акка! (Скъоладзаутә сә зәрдыл әрләууын кәндзысты ирон литературәйы зынгәдәр уацмыстә әмә зәгъдзысты, әрыйгәтты хъомыл кәннын процессы җавәр у сә ахадындзинад).

3. Сфәлдыстадон күйсінің ұдсыгъдәттеген нысанынған (Аристотель аны әууял рахуында катарсис) ирд әвдисән у кадағ «Фәндир күйд фәзынди». (Сқюоладзаутә хәссынц сәхи дәнцәттә, уыдонимә – Цәгәраты Максими «Мады зарәт»: аны радзырды дәр музықа канд концертдзаутән егъяу эстетикон ахәңдзинад нә дәтты, фәлә ма сағы Афайы зәрдәйи фыдәх, фәсномыгәй – тәрхон хәссы, нырыккон царды бындуру кәмән нал ис, тугисыны уыцы әгъдауән. Мырты зәлынады нысан формалон әгъдауәй у әвзонг фәндирдзәттегиджы курдиат равдисын, әңгәдзинадәй та дзуры адәймаджы мид-увавәрыл, Афайы царды вазыгджын иваентыл. Йә зәрдә йын ахъяззаг чи «сыймәста», уыцы зәлты гүйлфәнәй равзәры алыхуызон әрдзон фәзындыт рәнхъ (әхсәрдзәні нәрын, дымгәйи күүзизитт, дидиндҗыты сыйбар-сыйбур, хәхты азәлд әмә а.д.), музықа райсы предметон хуыз, свәййи психологиян характеристикайы ирд фәрәз).

4. Рухсадон-әмбарынгән (эвристикон) функци. Аивад у «царды чиныг». Уйын йә аләмәті фидыщәй канд адәймаджы зәрдә нә рәвдауы, фәлә ма ырыен кәнін хъуыдыры сараптә дәр. Әфтауы нын нә зонындзинәттыл, кәнін сә ахадгәдәр. Уәлдайдәр йә алы хуызтә әмә жанрты (виды и жанры) архайд күй сиу вәййи, уәд. Райсәм Малиты Васойы әмдзәвгәты цикл «Тугъанты Махарбеджы нывтәм кәсгәйә». Автор поэтикон дзырды «ахорәнтәй» ног әгъдауәй сәрттивиң кодта номдзыд нывгәнәджы сфәлдыстадон фәллой. Цәстү раз ирдәй систынц Тугъанты Махарбеджы монументалон нывтә «Цоппай», «Дагом. Адәмен тәрхон», «Куыздәппарән был», «Бәхфәлдисән», «Аңамәзы цагъд», «Нарты Сырдон» («Дыуудастанон фәндир күйд фәзынди»), «Куырдаләгон», «Чермен», «Рәхысбаст Амран» әмә әнд. Нывтәй хъуыды атәхы мифон таурағытәм, Нарты гүйлпүрсарты, Даредзанты әмбисонды хабәрттәм... Уалынмә ма күй байхұсәм уыцы темәйил фыст Хосроты Тотырбеджы симфонион эскизтәм, уәд нә хъуыды әмә әнкъарынады тых әртывәр кәнін. (Ахуырдзаутә хәссынц сәхи дәнцәттә иу темәйил фыст, фәлә аивады алы къабәзтәм чи хауы, ахәм уацмыстәй).

5. Коммуникативон функци. Нырыккон дунейы аивад у, адәмты кәрәдзимә чи бәтты, хәлардзинады әнкъарәнтә сәм чи әвзәрын кәнін, ахәм универсалон инструмент. (Сқюоладзаутә

ацы тезисән ссардзысты иттәг бирә цәвиттонтә, уыдонимә, Хетәггаты Къостайы цард әмә поэзийи интернацион ахадын-дзинады дәр).

6. Аивады диссаджы миниуәг у *рагзагъд*. Аивады гәнәнтә ютәрон сты. Йә «цәст» дард уыны, зоны, суанг фидәни ңы уыдзәнис, уый дәр. Вәййы афтә, әмә нывләнәг йә уацмысәй рагагъоммә күы фәдзәхсы дзылләты, әрцәуинаң чи у, ахәм хъуыдәгтәй. Рагзагъдмә дәсны сты наукон фантастикә әмә антиутопийи жанртә (Е. Замятины роман «Мы», зәгъәм). Фәлә ىыл әмбәләм адәмон сферләстады дәр. Кадәджы «Сослан Мәрдты бәстү» ис цымыдисаг эпизодтә: сәрак әмә хуыдзармәй дзабырты ерыс, гадза куызды гуыбынәй къәбысты рәйин әмә а.д. (Скъоладзаутә ахуыргәнәджы әххуысәй әвзарынц, Җавәр Җаутә әмә уавәртыл дзы ңәуы развәлгъау ныхас, уый).

7. Сүтгестивон (зәрдәйи әфтауыны, уырнын кәненыны) **функции.** Аивад адәймагмә әвзәрын кәны бәлвырд хъуыдитә әмә ёңкъарәнтә, хаттай гипнозау сахады йә дәлzonдыл, йә психикәйи сусәг ңәуәнтыл. Ацы миниуәг сбәлвырд ис рагзаманты. Зәгъәм, австралиаг знәмтә-иу тохы размә әхсәвөи кафыдисты әмә зарыдисты, ңәмәй райсомы знагимә әхсардҗынәй хәцой. Бердзенаг таурәгъты дзырдәуы: спартайнәгтә тугкалән хәсты сферлахс сты әмә афинаегтәй әххуыс әркуырдтой. Уыдон сәм хынджыләджы охыл фервыистой къуылых әмә әнәбон музыкант Тиртейи. Фәлә әрцидис әнахуыр диссаг: Тиртей йә зардҗытәй спартайнәгты тохы монц афтә сбәрзонд кодта, әмә уәлахиз уыдоны басис.

Скъоладзаутә, аивадон уацмыстә сәхиуыл ңы хуызы бандәвтой, уый тыххәй дәнцәгтә әрхәсдзысты. Әвәццәгән сәм уыдзәнис Дзаболаты Хазбийи «Ирон кафт»-ы кой дәр (национальный хизонынад зәрдил әфтауын), әрхъуыды кәндзысты Тугъянты Махарбеджы «Цоппай» (иудзинадмә сидт), «Рәхысбаст Амран» (әвирхъау рис әмә сәрибармә тырныны апофеоз), Хосроты Тотырбеджы «Ацәмәз уадындаң ңәгъды» (царды, уалдзәдҗы гимн), Малиты Васойы әмдзәвгәтү цикл (худинагәй тәрсын, әгъдауәй аргыуц кәнның, әхсармә бәллын әмә а. д.).

8. Эстетикон функции – аивады спецификон миниуәг. Уый фәрцы райхъал вәййынц адәймаджы сферләстадон тыхтә. Рәзы йә адәнкъарынад, материалон ңыбәлтә фәсвәд аләу-

уынц удварны хәзнаты раз. Уә зәрдым ма ләууы номдзыд Куырм Бибойы хъысмәт? Уымә ис кадәггәнәджы стыр курдиат. Ёмә йын цыфәнды мулк әмә хъәздыгдзинадәй зынаргъдәр у: куырм әмә әнәбон ләджы тыхджын кәны, мәгүры - исдҗын...

9. Гедеонистон функци (аивадәй әхсызгандзинад исын).

Аивад - уый у ноджы цины, амонды суадон. Адәймаджы җәст не 'фәеды аив нывтә әмә скульптурәты, архитектурон шедеврты уындәй, йә хъусын рәвдауынц музыкәйи фидауцджын зәлтә; тыхджын әмә рухс әнкъарәнтәй зәрдәй йә мондәгтә сисы.

Уымән әвдисән Къоста әмә Махарбеджы нывтә, Хосроты Тотырбеджы музыкә, Хъодзаты Ёхсары «Кафәг чызг». Дзырд әмә зәл ацы әмдзәвгәйи сты әмдзу, се 'хсән ис гармонион иудзинад. Поэтикон дзырды музыкә райхъал кәны чиныгкәсәджы ассоциативон фәлгонцады, җәстыл ирдәй ауайын кәны П. И. Чайковскийи балеты нывтә. Уыңы җәстылуайәнты әххуисәй ракатәм әмдзәвгәйи зынәрцахсән мидис, адәймаджы буары пластикайи хуызджын әвзаг - әнахуыр әхцондзинад нын чи дәтты, балеты уыңы «идеалон фәлгонц».

10. Фәлгонцон-концептуалон функци (аивад куыд дунеарәзты иртасыны фәрәз). Аивад тырны вазыгджын фарстытә фәлгъауынмә, се 'хсән - дунеуәвынады сусәгдинәдтә, дунеарәзты фәтк. Ныvgәнәгән цымыдисаг у әрмәст йә хъайтары хъысмәт наә, фәлә әппәт адәмтү уавәр. Уый Къостайә бazzайгә традици у: йә мәгүыр райгуыраң хъәу әмә дунедуне әрдзонәй баиу сты йә поэзийи. Данте йә «Уәларвон комеди»-йи әвдисы дунеарәзты хуызәг, Тугъанты Махарбег ай әмбарын кәны «Нарты куывд»-ы мифологион (дәлтекстон) мидисәй.

II. Конкурсон нывәңәны хатдзәгтә.

Урочы ацы хаймә хорз уайд әрбаҳонын каджын жюри. Зәгъәм, скъолайы дирекцийи минәвәрттә дзы куыд уа, ный-йардҗыты уынаффәдоны уәнгтәй исчитә, республикәйи ахуыргәндә (филологтә әмә аивадиртасдҗытә) әмә әнд. Кәй зәгъын ай хъәуы, ахәм жюрийи размә әрхәссын хъәуы хәрзхъәд әрмәг. Конкурс рауәрәх кәнән ис ахуырдаутән урокты циклы рәстәдҗы хәдзармә хәсләвәрдты фәрцы (сәхи поэтикон, музыкалон фәлтәрәнтә, иллюстратә, декора-

тивон-къухәрмәгон дзаумәттә әмә а. д.). Ам сфидауиккәй аивадимә баст разәнгардгәнән призтә, хуыздәр күстытыә фәстәдәр ис бадәттән республиканон конкурсмә.

III. Кәронбәттән (музыкалон) хай.

Ахуыргәнәджы хатдзәг.

Күйд федтам, афтәмәй аивад у, адәймаджы интеллектуалон, эмоцион, намысон, эстетикон домәнтән әгасәй дәр дзуапп чи дәтты, ахәм әвәджиау хәзна. Сфәлдисәт әмә йә курдиатән аргъгәнәгәй әмхуыizon-domы удварны әмархайд; сә иуы фәндисәттә иннәйы хъуыдитә әмә әнкъарәнтимә әмдзыд күйд кәной, йә зәрдәйил ын күйд әмбәлой, афтә. (Ам ахуырдзауты цәстәнгас аздахын хъәудзәенис, темәмә бацәуаены цы эпиграфимә базонгә сты, уымә. – Томас Стернз Элиоты ныхәстә: «Восприятие эстетической ценности сродни творчеству»).

Аивад у әеппәт адәмты хуызджын азфыст (летопись), сә фәлгонцон хъуыдәджы айдән, гармонион рәзты әнәмәнгъяугә домән.

Нывәфтыд уацмыстимә зонгә кәнгәйә, адәймаг нәртон күывды цима фәбады: йә зәрдә парахатәй райхәлы, йә зонындзинәдтә кәнынц фылдәр әмә тыхджындәр. Фәлә Ирмә күывды хуынти�ә фәцәуынц. Аивады урокты цы бәркаджын «минасы» фынгтыл фәбадтыстәм, уырдәм-иу сымах дәр афтидкъухәй наә фәзындыстут, уә чысыл, фәлә зәрдиаг бавәрән-иу әм фәхастат. Ма бахәләг кәнүт уәдә уә курдиаты зынг абоны уроочы «артдзәстән» дәр. (Ахуырдзаутә әвдисынц сәхи сфәлдыстадон фәлтәрәнтә).

Урокты цикл балхынц кәнән ис зәрдәмәдзәугә «зәлон аккордәй»: конкурсы архайджытә әмә уазджытә байхъусдысты Хосроты Тотырбеджы симфонион этюд «Нарты күивд»-мә.

АРВИСТОН

АФОРИЗМТЫ ТЫЛХӘЙ

* * *

Мах хъуамә нә зәрдыл дарәм адәмән канд сәхъуыддәгтә нә, фәләс сәхъастанә дәр. Уышы ныхастанә әппәтәй хуыздәр хәзәнадәттә сты базырджын хъуыдыты, ныстуанты чингүйтә.

Фрэнсис Бэкон

* * *

Афоризмтә әлвәст хуызы әвдисынц, адәймагыл царды цы хәстә ис, цавәр зондыл хәст хъуамә уа, йә удыхъәд, йә мидунейнә рәэстән ахъаз цы у, йәхи хъуамә цәмәйтү хиза, уыдәттә.

Георг Гегель

* * *

Арф хъуыдытә әфсәйнаг зәгәлтау бахизынц зондмә әмә сын рафтауыны хъомыс нал вәййы.

Дени Дидро

* * *

Философон хъуыдытә нывәндынән афоризм, зәгъән ис, у әппәтү хуыздәр формә.

Лев Толстой

* * *

Уацмыстәй чысыл хәйттә, скъуыддзәгтә әмә әндәр ахәмтә сты, мәнә хуры тынтә иу ранмә чи ‘мбырд кәнү, ахәм тымбыл әвгты хуызән – фысаджыты чингүйтәй әруидзынц зонды әмә зонындзинәдты тынтә әмә сәхинеткәсәджы сәрү әмә зәрдәйы баудзынц.

Джонатан Свифт

* * *

Рұхс зонды хицәутты хъуыдитимә адәймаг күн зонгә кәна, уәд йәхи сәрымагъз дәр фәлтәрын райдайы, фәзыны дзы хъуыдиты әвзартә.

Иоганн Гердер

* * *

Адәмы әвәджиау хъуыдитә иу ранмә әрәмбырд кән, уәд уый уайд, әмбал кәмән нәй, ахәм хәзна.

Жозеф Делиль

* * *

Алы бон дәр хъуамә иу зарәгмә уәddәр байхъусай, иу хорз ныв уәddәр фенай, стәй, дә фадат күн амона, уәд иу зондджын хъуыды бакәсай.

Иоганн Гете

* * *

Афоризмтә күн фәкәсәм, уәд афтә фенхъәләм, цыма сә разагъды автортә се ‘ппәт дәр кәрәдзи хорз зытой.

Элиас Канетти

* * *

Классиктәй ист базырджын ныхәстә стыр пайда сты. Ахәмтә дзы разыны, сәры арф бынат чи скәны, туг әмә стәджы чи ахъары.

Ян Коменски

* * *

Фыдәлты зонд нын фәдзәхстау дуне афоризмтә ныууагъта – цыма дур дурыл әвәрдәуыд әмә дзы әнәхәлгә сис раудади.

Михаил Салтыков-Щедрин

* * *

Афоризм у, дә зәрдым әнционәй кәй бадардзынә, ахәм рәстдзинад.

Вильгельм Швебель

* * *

Афоризм мыдыбындзәй уәлдай нәү: зәринәнгәс мыд дәр дзы ис әмә маргхъастә фат дәр.

Кармен Сильва

НИЦШЕЙЫ ХЪУЫДЫТАЕ

* * *

Гурысхотә, джитәнтәгәнгә хъавгә-хъуызгә цыд чи фәкәны, йә алы къаҳдзәф дәр чи бары, әнәнүфс чи у, мәнә әрвәрәтты тыхтә-фыдтәй чи фәләсы, уыцы әврәгътау уәзбын, әнәсәрбәрәг чи у, уыдон мә удхәссәг сты.

* * *

Үәздан адәймаг цыма суанг әнәхәрам уdtән дәр сә фәндағыл цәхгәрмә фәләууы, әмә йә уыдон дәр суанг уәздан куы фәхоныңц, уәд әй сә фәнdagәй аиуварс кәнныныл фәархайыңц.

* * *

Әппәтәй стырдәр әфхәрд байяфыс, хорз кәй ракәнис, уый азарәй.

* * *

Падзахадыл нымад у, а дунейыл цы әвирихъаудәр цәрәгойтә ис, уыдонән сә тәккә уазалдәр. Уый зоны әрмәст уазал сайд кәннын, әмә уыцы уазал сайд йә хъәләсәй ләсү иудадзыг: «Әз падзахад дән, адәмы падзахад».

* * *

«Мәстәлгъәд, фыд-зәрдә адәммә зардҗытә нәй». Уәдә уырысмә цәмән и зардҗытә?

* * *

Иудадзыг фәстәмә куы кәсай, уәд дә рак рауайдзән. Историк кәсеси фәстәмә әмә әппүнәдзух хъуыды кәнны: цымә мын фәсте ницы бazzади?

* * *

Йæ цæстом кæмæн нырраðæнг, сызгъærintæй иудадзыг йæхи чи сфаэлынды æмæ, «хорз æхсæнад», зæгъгæ, йæхиуыл ахæм ном чи сæвæрдта, уыцы фæлитойты ‘хсæн цæрыны бæсты фæлтау цæр, дунейæ иппæрд чи у, уыцы сæгъгæсты астæу.

* * *

Адæймаг бирæ рæстæг зондджын хъуыдтыл хæст куы вæййы, уæд канд йæ цæстом нæ, фæлæ йæ буар æнæхъæнæй дæр зондджын хуыз райсы.

* * *

Уыдон ахæм адæмы мыггаг сты, æмæ сыл куы ‘рвæссай, хатыр сын куы кæнай, уæддæр сæм афтæ кæсы, цима сыл æлгъ кæнис. Æмæ дын дæ хорздзинад сусæг фыдракæндтæй фиддзысты.

* * *

Адæймаг цæмæй йæхи Хуыцау рапона, уый тыххæй ма йæ ис иу хъыгдарæг: йæ гуыбын.

* * *

Хиуарзон, хиппæлой адæймæгтæ мæм иууылдæр хорз актерты хуызæн кæсынц; фæхъазынц æмæ сæм вæййы иу фæндон – цæмæй сæм иууылдæр æхсизгонæй кæсой. Уыцы фæндон йед-дæмæ сын сæ миддунейы хæснагæн ницы ссарадзынæ.

Уыдон æппынæдзух дæр сæхи ролты фæхъазынц, æппынæдзух дæр сæхи мысынц. Сæ цуры куы вæййын, уæд мæм царды нывтæм кæсын тынг фæцæуы. Æрхæндæгæй фервæзынæн уымæй хуыздæр хос нæй.

Гъемæ æз хиуарzon адæймæгтыл тынг аудын – ме ‘нтьыснæг уавæрæн уыдон æмбисонды хосгæнджытæ сты, стæй мæ адæймагмæ бæстондæр æркæссын кæнынц, цирк мын дзы саразынц.

Хиуарzon адæймагæн йæ хæрзæгъдауы æрфытæм ныххизын кæй бон у, кæй, чи иын сбардзæн йæ уæзданы, ие ‘фсармы арæнта! Уарзын æй æмæ, ахæм хæдæфсарм кæй у, уый тыххæй иын тæригъæд кæнын, мæ уд йæ фæхъхъау æрбая.

Сымахмæ кæсгæйæ ацы лæджы æрфæнды йæхиуыл баууæн-дын. Уæ цæстæнгас ын уды хойраг у, уæ армæй æвдадзы хосау фæисы æппæлæнтæ.

Сайгә йә куы фәкәнүт, уәddәр уыл феууәнды, мәңг аппәлдүтәй үәдәр уыл, үә дзәцц сты, әмәй үә риугуыдыры үә зәрдә арф ныууләфы әмәй фәзәгъы: «Уый әз дән, әз!

ПИФАГОРӘЙ – ЛИВАНОВМАЕ

* * *

Иуахәмы, дам дын Пифагор зәххы бын куы бамбәхсид. Уәләүүл цытә цәуы, уыдон та йын үә мад хъусын кодта. Иуцасдәры фәстә фәлурсәй, айдагъ царм әмәй ма дзы стдҗытә уыд, афтәмәй Адәмон әмбырдмә рацыд әмәй загъта, Зындоны, дам, уыдтән. Стәй, уәлзәххыл цытә цыд, уыдон сын нымайын байдыдта. Адәмы дисән кәрон нал уыд, әмәй үә Хуыцау рахуыдтой.

* * *

Иу стыр куывды Клеопатра афтә, иунәгәй, дам, дәс милюан сестерийи (әзвист әхцатә) баңаздынән. Адәм ыл нае баууән-дыйсты. Уәд сылгоймаг үә хъусәй налхъуыт-налмасәй фәлышт хъуссәг рафтыдта, рагацау дзымары конд кәм уыд, ахәм нуазәны үә нышпәрста. Куы атад, уәд нуазән үә дзыхыл сдардта әмәй үә анызта. Адәм әм джихәй кәсгәйә бazzадысты.

* * *

Мәрдвынәй бауынәй адәм рагәй фәстәмә дәр тынг тар-стысты: цәрдудәй дә куы банағәной, уымәй тәссаг уыд. Итай-лаг поэт Петрарка 40-аздзыдәй уәззазурынчын фәци. Иу рәстәт әм удағас адәймаджы миниуджытә нал уыд, әмәй үә банағәнынвәнд скодтой. Ингәны цурмә үә куы баҳастой, уәд кәсынц әмәй ләг үә чырыны рабадти. Уый фәстә ма поэт фәцарди 30 азы әмәй ныффииста бирәе хорз сонеттә.

* * *

Англисы къарол Генрих VIII үәхимә кусынмә райста нывгәнәг Ханс Гольбейни. Иухатт нывгәнәджы иу лорд баф-хәрдта. Ханс әй ахәм цәф фәкодта, әмәй ләг асинтыл дәләмә ратылди. Лорд къаролмә үә хъаст баҳаста, стәй афтә, әз, дам әй афтәмәй нае ныуудздзынән, амардзынән, дам әй. Уәд ын

къарол афтæ: «Дæу әмæ Гольбейны ‘хсæн цы хицæндзинад ис, уый зоныс? Авд адæймаджы куистмæ райсдзынæн әмæ сæ лордæ скæндзынæн. Фæлæ авд лордæй иу Гольбейн не скæндзынæн».

* * *

Ватиканы цæхæрадæтты ис бирæ ахстæттæ, рагæй фæстæмæ дзы æнæхъæн бинонтæй цæрынц тутитæ (попугайтæ). XV æнусы папæйæн балæвар кодтой диссаджы рæсугъд цьиу. Фæлæ цы хуынд, уый нæ зыдтой. Імæ йыл сæвæрдтой ном «*paragallo*» – ома «папæйы цьиу».

* * *

Поэт Сумароков стыр аргъ кодта поэт Барковæн, нымадта йæ цыргъзонд критицил әмæ йæм-иу арæх радта йæ фыстытæ. Иухатт Барков æрбацыди Сумароковмæ әмæ дзы æппæлынтæ райдыдта: «Сумароковæй хуыздæр поэт нæм нæй, уый нæ поэзийы фыццаг бынат ахсы!» Сумароков дæр йæхицæй ныббуц әмæ йын йæ цуры водкæйы авг æрæвæрдта. Барковы ма хуыздæр цы хъуыди – нозт йæ уд, йæ дзæцц уыд. Йæхимæ дзы дзæбæх фæкаст, уæдæ цы уыдаид. Хæдзарæй куы рааст, уæд фæстæмæ разылд әмæ афтæ: «Александр Петрович, мæ сайд фæу: Уæрæсейы фыццаг поэт æз дæн, дыккаг у Ломоносов, дæумæ та æрмæст æртыккаг бынат хауы!»

Сумароков мæстæй судзgæйæ баззад.

* * *

И. А. Крылов фатер баххуырста. Фатеры хицау бадзырды ныффииста, Крыловы аххосæй, дам, хæдзар куы басудза, уæд хъуамæ бафида 60000 сомы. Крылов бадзырд бакаст әмæ ма нымæцмæ дыууæ нолы бафтыдта. Рауади дзы 6 милуаны. Хæдзары хицау æй куы бафарста, афтæ цæмæн бакодтай, зæгъгæ, уæд ын Крылов дзуапп радта: «Куыд цæмæн? 60000 бæсты 6 милуаны райсдзынæ, зæгъгæ, афтæ куы ‘нхъæлай, уæд дæ удæн æхçондæр уыдзæни. Мæнæн та уæлдай нæу: 6 милуаны дæр әмæ 60000 дæр мæ бон бафиidyн не суыдзæни».

* * *

Хемингуэй рæстзæрдæ әмæ æргомдзырд кæй уыд, уый тыххæй йæ бирæтæ нæ уарзтой, хæлæггæнджытæ йыл хахуыр-

тә фыстой. Иуахәмы фыссәг бары бадти Мәриимә, әмә сә цурмә цавәрдәр amerikаг уацхәссәг әрбаңыд.

— Дә уынд мын тынг әхсизтон у, — загъта уацхәссәг әмә буфетмә авг әлхәннынмә ауади.

— Дзәгъәлы йә балхәйтاي, әз нә нуазын.

— Куыд нә нуазыс? Ардәм күй ‘рбахызтән, уәд дә къухы нуазән күй уыди! — загъта уацхәссәг.

— Алы фаджысимә нә фәнуазын. Бамбәрстай?

* * *

Иухатт студенттә сә ахуыргәнәг В. Амбарцумяны бафарстой, мах рәстәджы, дам ма астрономи хъәуы? Академик сын дзуапп радта:

— Адәймаг хүйә хицән кәны ңалдәр миниуәгмә гәстә. Уыцы миниуджытәй иу ахәм у: адәймаг хаттай скәсү арвмә, хуы та — никәд.

* * *

Борис Ливанов фындыкы уәлхъус даргъ сидтытә уарзта. Йә хәлар артистимә-иу күй бадт, уәд-иу агуывзә систа әмә-иу загъта:

— Баназәм дә цәрәенбоны тыххәй. Ди дә күрыхон ләг, генион актер, зондажын, кондажын, курдиатджын, стыр сഫәлдыстадон хъаруый хицау, әнувыд әмгар әмә сылгоймәттүү удыгага... Әмә афтә дардәр.

Агуывзәтә-иу ногәй күй байдзаг кодтой, уәд та-иу йе ‘мбалмә бахатыди:

— Ныр та дә рад у сидын. Әз дәу тыххәй цы загътон, ди та уыдәттә мән тыххәй зәгъ.

CÆ ХОТЫХ – CÆ СМАГ

Смаггәнаг цәрәгойтә бирә ис. Ресомахә смаджы руаджы йә зәххәй суры, цәрәгүдәй ңыдәридәр ис, уыдоны. Африкаг зорилләйән йә тәф апырх вәйи километр әмә әрдәдҗы бәрц, әмә йын йә холымә ницавәр сырд уәнды. Иу зориллә зебрәйи мард ссардта, әмә йәм ңалдәр сахаты дәргүй дәс хъомыл домбайы сә ныфс нә бахастой — йә смаг сыл-иу ас-

къәрдта. Фәлә смаг калынәй сырдты ‘хсән чемпион у, тасмайнаң дәлимон кәй хонынц, уый: куы смәсты вәййы (мәстү та арәх кәнү), уәд йәх хъылмайы тәфәй бәстүл билар бафтаяу.

Цәрәгойты сәхе хъәхъяг смаг алқәд сәхи бахъахъәнныны тыххәй нә фәхъәуы. Зәгъәм, мускусджын бөгъ йәтәфәй пайда кәнү, йәз зәрдә сылвос куы ‘р҆агуры, уәд.

АиФ, 2011, № 1-2

МӘРГҮТАЕ – АППАЕТЫ ИУЗӘРДИОНДӘР

Үәрәсейы Зонәдты академийи Зоологийи институты күсдҗыты бәрәггәнәнтәм гәсгә, кәсәгтәм къәйттәй цәрыны фәтк аппындәр нәй: еугәф аппарынц әмәй йә бынтон дзәгъәләй ныуудзынц. Әхсырдәйтәм та афтә у: къәйттәй цәрынмә се ‘ргом здахынц әрмәст сә 5 процента.

Цәрәгойты дунейы бинонты хъуыддаг кәнүнмә аппәтәй тынгәдәр зәхәт сты мәргүтә. Цәмән? Уымән әмәй иунәгәй уышыну рәстәг къуыртты дәр бад әмәй хәринаң дәр амал кән, уымән уәвән нәй.

*Гогыз кафын нә зыдта,
Бабыз та йын амыдта...*

* * *

Фарон телевидение мә цәст әрхәцыди генион сюжетыл. Әмбәхст камерәйә әвдистой оперативон сюжет. Историялык-тәрхонгәнәджы. Кадры бәлвырд бәрәгәй зынди, фыдракәнды фәдил цы хъуыдаджы гәххәттыгә сарәстий, уыдан тәрхонгәнәгмә куыд дәттынц, уый. Папкаимә та – долләрты

цъәпәра. Сылгоймаг дзы иу сәдәдолләрон әхца систа әмәйә хъуыдаджы гәххәттытәй алкәцыйы сәрмәе дәр батилы. Афтә кәнынц базары уәйгәндҗытә, фыццаг әлхәнәгәй әхца куы райсынц, уәд: нә товар, дам, уәд тагъдәр ауәй уыдзәни. Генион телеравдыст уыд уый, әвәдза! Нә системә әнәхъәнәй дәр ахәм у!

*Юри Стоянов, актер.
АиФ, 2011, № 1-2*

ЦИТАТА ТӘ

Х и у а р з о н д з и н а д. Цы у хиуарzonдzinад, стәй иумәйагәй адәймаджы «әз»? Дәхи йеддәмә куы никәй уарзай, дәхи уды къөппайә дардәр куы никәуыл тыхсай, уәд уый хүйны хиуарzonдzinад. Фәлә цы кәна, беңау, ахәм адәймаг? Йәе бон куы нә у уыцы уарзон предметы бирәе хъәнтә әмәлә ләмәгъдинәтә скунәт кәнын, фесафын. «Әз» фәбәлләры стыр ләг уәвынмә, фәлә фембары, ницәйаг кәй у, уый; фәбәлләры амондджын уәвынмә, фәлә вәйиы әнамонд; фәбәлләры, алцәмәй әххәст уәвынмә, фәлә аиппыйтәй вәйиы йемыдзаг; фәбәлләры, иууылдәр ай куы уарзиккой, стыр аргъын куы кәниккой, уымә, фәлә фәуыны, адәм әм ие ‘взәр миниуджыты тыххәй мәстәй кәй мәлынц, әлгъагыл ай кәй нымайынц, уый. Ацы ныхмәвәрд уавәртәй «әз»-ы зәрдәйы райгуыры әппәтә галиудәр, хәрамдәр әнкъарән: йә цәстысынц фесты рәстдинад, уымән әмәй ийин рәстдинад иудадзыг йә цәстмә дары йә хъәнтә. Гъемә адәймаг ие ‘пәт хъарутәй дәр мәләтдзаг тох самайы рәстдинадимә, фәлә куы бамбары, рәстдинад фесафын йә къухы нә бафтձән, уый, уәд ай йәхсицәй әмәй йә алыварс адәмы сәрызондәй атәрыныл фәлварын райдайы. Әндәр ныххәстәй, йә удаәй арт фәецәгъды, цәмәй йә аиппыйтәй йәхсицәй, стәй йәм әвваҳс чи у, уыдонәй, куыд амал ис, афтә арфдәр әмбәхса, әмәй йә уды уәнгәл фестынц, уыцы аиппыйтәй ийин йә цәстмә чи фәдары, суанг ын сәе әрмәст уынгә чи фәкәны, уыдон дәр.

Блез Паскаль

* * *

...раст дәр әмәе гәды дәр чи нәу, йә цард-цәрәнбонты аххәст рәстдзинад зәгъын кәй бон нә баци, стәй иунәг намысджын хъуыддаг дәр чи нә сарәзта, ахәм әрдәгфәли-той адәймагыл хъуамә былысчылтә әмәе әлгъ кәнай – әндәр уәдәе цы аккаг у! Үымән, изәрдалынгты гәдыйы цәстытау, йә уә рәстдзинад базонынхъом не свәййы, уәдәе йәм аххәст гәды ныхас зәгъыны нығс дәр нә разыны. Үымә гәсгәе йә цард әнәхъәнәй дәр арвиты рәстдзинад әмәе мәнгдзинад кәрәдзиуыл ныхасгәйә, цәмәй йын дзы рәстдзинадәнгәс исты рауайа.

Томас Карлейль

* * *

Ныртәккә нә бәстәйы алцыдәр фәйнәрдәм аләдәрст, анхъәвзта, аләбырд. Адәймагәй рауади чъизи хәңгәйил, фаджыс. Йәхәдәг йәхихәй сарәзта алы ницәйаг хъуыддәгты цагъар, къәхтәсәрфән. Иу ран дәр әңгәй сәрибар нал и. Сәрибары тыххәй мәе иу хәлар афтә загъта: «Дә алы монцән дәр, о, зәгъгә, куы дзурай, уәд уый цәй сәрибар у? Сәрибар у, дә монцтән «нә» дзурын куы фәразай, уәд уый... Ныртәккә Уәрәсейи фидарәй «нә» зәгъын иу адәймаджы бон дәр нәу. Иу ран дәр әңгәй ләгту ләг нал уынын. Уәдә ацы худинаджы хабары тыххәй ләмәгъ, әнәбон сылгоймаг зәгъәд йә ныхас!

Николай Гоголь

(«Выбранные места из переписки с друзьями», XXIV хай)

ХЪАЛДЗӘГ НЫХӘСТАӘ

* * *

Мәнмәе гәсгәе, хъуамә Уәрәсейи паддзахадон думәе ахәм уынаффә рахәсса. Цәмәй чиновниктә гәртәмттә ма исой, уый тыххәй сын сә мызд скәнын хъәуы, мәймәе рәстәмбис нымадәй цас гәртәмттә райсынц, уыйбәрц. Гәртәмттә сын чи дәтты, уыдонән та мызд әппындәр мауал фидәм.

* * *

Нæ чиновниктæн се ‘мбисмæ дуэльмæ басидин, фæлæ гæх-хæттытæ цæттæ кæнынæн дзæвгар азтæ бахъæудзæн, æмæ ма-
дын æз дуэльхъомтæ-йедтæ уыдзынæн?

* * *

Япойнæгтæн æхсыр куы нал уа, уæд хъуццытæ дарын рай-
дайдзысты. Махæн æхсыр куы нал уа, уæд нæ чиновниктæ къа-
мис сараздзысты æмæ йæ хъуццытæм арвитдзысты, бамбарут,
глобалон кризис кæй у, нæ тыхст уæм бахъарæд æмæ нæ æнæ
урсагæй ма ныууадзут, зæгъгæ.

* * *

Низтæ, æвæдза, бонджынтæм дæр æмхиц сты. Дохтыртæн
стыр æхçатæ куы бафидынц, уæд сæм уыдон ссарынц, а дуне-
йыл йæ кой дæр кæмæн нæй, ахæм низтæ. Зæгъæм, зæрдæйы
рахиз стæджы схъиссаст, сæрымагъзы æндиснаæг, зæвæты ра-
дикулит... Эмæ сын цынæ хостæ кæнынц: судзинтæй сæ рæтъу-
зынц, мыдыбынðзыты сыл сардауынц, суанг ма дзынгатæм дæр
басидынц, цæмæй сын се ‘взæр туг рацъиroy. Импотенцийæн
та сын сæрмагонд кæсæнцæстытæ рафыссынц...

Æмæ, дам сын тæригъæд ма кæн...

* * *

Мæ цæстытæ æмæ мæ хъустæ кæрæдзи æрæмбарынхъом нал
сты. Радио æмæ телевынæнæй иу хабæрттæ хъусын, уынджы
та бынтон æндæр нывтæ уынын.

* * *

Маршрутон таксийы цæуггæйæ иу чызг æмæ шофыры ‘хсæн
ахæм ныхас рауади.

Чызг:

– Уæртæ ма мын уыцы «уазики» цур бауром.

Шофыр:

– «Уазик» араст. Асурон æй?

* * *

Иу лæг кафемæ бацыди. Фæрсы:

– Зинон уæм уыдтæн?

- Уыдтæ.
- Ме ‘хца банызтон’?
- Банызтай.
- Хуыщауәй разы! Аз та афтæ ‘нхъәлдтон, хаугæ мын акодтой.

* * *

- Арыгонәй ахæм æдылы уыдтæн æмæ диссаг!
- Ма тыхс, ныр дæр ма æрыгонхуыз дæ.

* * *

Омар Хайяммæ ахæм хъуыды ис:

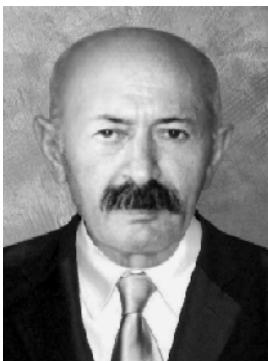
«ФЫСТЫ ДЗУГ ЙÆ ФÆНДАГÆЙ ФÆСТАМÆ КУЫ
РАЗДÆХА АÆМÆ ИННÆРДÆМ ЦÆУЫН КУЫ РАЙДАЙА,
УÆД РАЗДЗÆУДЖЫТЫЛ НЫМАД УЫДЗЫСТЫ КЪУЫЛЫХ
ФЫСТАЕ».

Хайам цыма уоныкæсæг уыд æмæ рагагъоммæ Уæрæсейи
бæллæхтæ уыдта. Мах бæстæ дæр арæх раздæхы йæ фæндагæй
æмæ иннæрдæм цæуын райдайы. Афтæ дыууæрдæм кæнгæйæ
æнæнiz фыстæн размæ раккуырсыны мадзал нæй. Аæмæ
æнусæй-æнусмæ хилæм рынчын, лæмæгъ æмæ къуылых фысты
фæдыл.

Михаил Задорнов

ТӘФЕРФӘС

АЕЛБОРТЫ ХАДЗЫ-УМАР

Нә ирон дзырдаивад әмә литературәзонынадыл әрпүди стыр зиан. 2011 азы 30 мартаауры уәззазаурыны фәстәе не ‘хәнәй фәхъуыд нә хәлар, зынгә ирон поэт, критик әмә литератураиртасәг журнал «Мах дуджы» иззәрдион автор Аелборты Хадзы-Умар.

Аелборты Нестъоры фырт Хадзы-Умар райгуырди 1939 азы 15 иулы Хуссар Ирыстоны, Сарабукъы хъәуы зәхкүсәдҗы хәдзары Астазон скъюла каст фәуыны фәстә ахуыр кәнүнмә баңыди Цхинвалы педагогон училищәмә. 1959–1964 азды ахуыр кодта Хуссар Ирыстоны паддзахадон педагогон институты филологион факультеты әвзаг әмә литератураий хайады. Фәстәдәр каст фәцис аспирантурә. Бахъахъәдта диссертаци: «Ирон литературон критикә 30-әм азды», әмә сис филологион наукәты кандидат.

Хадзы-Умар институты фәстә куыста бәрнөн бинәттү: Хуссар Ирыстоны, газет «Советон Ирыстон»-ы, «Цәдисмыхуыр»-ы, Фысджыты цәдисы (литконсультант), журнал «Фидиуәдҗы» (хайады сәргъләүүәг, фәстәдәр та – сәйраг редактор). Уыцы иу рәстәдҗы Хуссар Ирыстоны паддзахадон университеты лекцитә каст ирон литературәй историйе. Уырдыгәй Хадзы-Умар аивта Цәгат Ирыстоны Къостайы номыл паддзахадон университеты ирон литературәй кафедрәмә. Къорд азы бакыста Хуссар Ирыстоны наукон-иртасән институты ирон литературәй хайады хицауәй.

Хадзы-Умар фыцладжы-фыцлаг уыдис поэт әмә уыцы

бәрzonд номыл къәм абадын никуы бауагъта, кәд-иу ын уый алы хатт әңцон нае уыд әмә-иу әй тох кәннын бахъуыд, уәddәр.

Хадзы-Умар әппынәдзух күиста йә поэтикон дәснийадыл, ахуыр кодта ирон әмә дунеон поэзийи хуыздәр минәвәртты сфералдыстадыл. Йә уарзондәр поэт испайнаг литератураһы классик Гарсия Лоркәйи хуыздәр уацмыстәй ирон әвзагмә раивта дзәвгар. Ирон поэзийи цәмәй верлибр аккаг бынат бацахстаид, уый тыххәй бакуиста бирае.

Әлборы-фырт йе ‘мәзәвгәтә әмә поэмәты әмбырдгәндә «Мә зәрдәйи хуызтә», «Хуры хъәбултә», «Уидәгты зарәг», «Әз уыңы ‘хсәв чысыл саби уыдтән», «Бәрzonд къәвда», «Ныфсы уидаг» әмә әндәртәй аккаг хуын баҳаста ирон поэзийи хәзнадонмә. Йә чингүитә «Ирон литературон критикае 30-әм азты», «Уидәгтә әмә къабәзтәу», «Әлборты Барысби» әмә әндәртә фәахъаз сты ирон литературәзонынады рәэztән.

Поэты уацмыстәй дзәвгар мыхуыры рацыд әфсимәрон адәмты әвзәгтәм тәлмацғондәй.

Хадзы-Умармә нырма бирә сфералдыстадон фәндтә уыдис, фәлә ыны сә әнәхатыр мәләт әххәст кәннын нал бауагъта.

Дә ном ирон литературәйи историйи баззайдәнис әнустәм. Никии ферох уыдзән дә уарzon хәләрттәй.

Рұксаг у, нае рәестзәрдә, әнувыд әмгар.

«Мах дуджы» кусджытә

Цъары фәрстыл:

2. *Хәстоны бәллииц.*
3. *Ныфсдәттәг зәд.*
4. *Чысыл Дзерассә.*

* * *

Корректор

Заира КАРАЦЕВА

Компьютерный набор

Марина КИРГУЕВА

Компьютерная верстка

Ирида КОДЗАТИ

Дизайн

Залина ГУРИЕВА

* * *

Журнал зарегистрирован в Управлении Федеральной службы по надзору за соблюдением законодательства в сфере массовых коммуникаций и охране культурного наследия по Южному Федеральному Округу.

Свидетельство о регистрации ПИ № ТУ 15-00038 от 30 декабря 2010 г.

Журналы цы ӕрмæг рацæуа, уымæй ӕндæр мыхуырон оргæн куы пайда кæна, уәд хъуамæ амынд уа, «Мах дуг»-æй ист кæй у, уый.

Журналмæ цы къухфыстытæ цæуы, уыдан редакци рецензи нæ кæны, стæй сæ автортæн фæстæмæ нæ дæтты.

*Учредители: Министерство культуры и массовых коммуникаций РСО-Алания,
Государственное учреждение «Литературно-художественный
и общественно-политический журнал «Мах дуг».*

Подписано к печати 15.03.11. Формат издания 60x84 1/16. Бум. офсет. № 1. Гарнитура шрифта Myzl. Печать офсетная. Усл. п. л. 8,37. Учетно-изд. л. 7,27.

Тираж 1100 экз. Заказ № 185. Цена свободная.

Адрес редакции: 362015, г. Владикавказ, пр. Коста 11.

E-mail редакции: mahdug@mail.ru. Тел. 25-09-64; 25-09-74; 25-22-47.

*Отпечатано в ОАО «Осетия-Полиграфсервис»
РСО-Алания, 362015, г. Владикавказ, пр. Коста, 11. Дом печати.*

Индекс 73247